

VALIK-
SARI

A. JAKOBSON

KASVUTUNG

RK
LUKIRJÄNDUS JA
KUNST

V A L I K S A R I

RK „Ilukirjanduse ja Kunsti“ väljaandel ilmuv
odavahinnaline raamatuseeria.

„VALIKSARI“ sisaldab kergestiloetavas ja parimas mõttes rahvalikus stiilis kirjutatud teoseid kaasaegsest kirjandusest ja klassikast.

„VALIKSARI“ on hinnalt odavam Nõukogude Eesti raamat ja kättesaadav igale töotajale. Uksiknumber sisaldab 72—96 lehekülge teksti ja maksab nr. 1—5 à 1 rbl., nr. 6 alates à 1 rbl. 50 kop.

„VALIKSARJA“ on müügil kõigis Riikliku Kirjastuskeskuse Müügikeskuse raamatukauplustes, ETKVL-i kooperatiivkauplustes ja Ajakirjandusliidu müügipunktides.

„VALIKSARJA“ JÄRGMISI NUMBREID:

9. A. M. Gorki, „KELLE POOLT OLETE TEIE, „KULTUURI-MEISTRID“?“

aldab suure proletaarse kirjaniku ja humanisti sure-
id pamflette Põhja-Ameerika Ühendriikide tegelikk-
uilega Gorki omal ajal tutvus. Ukski maailma kir-
pole nii halastamatult paljastanud kapitalistliku
sid ja Ameerika „demokraatia“ silmakirjalikkust
eis oma geniaalsetes pamflettides. Gorki näi-
istliku Ameerika tegelikult valitsejaks pole
onis istuv kogu mehi, vaid Wall Streeti
ollane Saatan — kuld, mis on orjastanud

i kirjutistest sügav armastus Amee-
astu ja kirglik üleskutse kultuuri-
töötajate vabastamise eest kapi-

V A L I K S A R I

NR. 7/8

Sundeksemplar

A. JAKOBSON

KASVUTUNG

RK

„ILUKIRJANDUS JA KUNST“ TALLINN

1949

VALGED METSLASED

Lehekülgi ühest päevaraamatust.

I

Sajab. Sajab juba mitmendat päeva.

See pole ei lumi, ei vihm, see on midagi lume ning vihma vahepealset. Näen neid tuhmjas-halle ebemeid suurtena ning tihedatena taevast alla liuglevat ja kõik mus tõmbub kokku külma pärast, mida märg maa endast levitab. Tänavad kattuvad pikkamisi nagu inetu hallitusega, mis sööb end kivisse ning puusse, — nii sellesse, mis elab ja liigub, kui ka sellesse, mis lamab raskena oma kohal ega liigu mitte. Peaaegu kõik meie majas on kas haiglased või haiged; kui uks koridori juhtub silmapilguks lahti jääma, kuulen ma aina seda vahetpidamatut, abitut kõha, mis teeb mu viimaks nii närviliseks, et pean tahtmatult kõrvad sulgema.

Jaanuar on juba üle poole kulunud, aga ikka veel kestab näärpäeva paiku alanud pikaldane ja vastik vettimine, — ikka veel pole märgata uute külmade tulekut, mis meid sellest vettimisest ometi viimaks päästaks.

Otsin eile suure hilinemisega kalendri, mille kaanele on trükitud paksude mustade tähtedega: Aasta 1918.

Neljas sõja-aasta!

Miks pole nad ka seda kuhugi sellesse raamatusse trükkinud?

Vaatan möödaminnes peeglist ja mõtlen endamisi, et sel ajal, mil see kõik algas ja isa meist lahkus, olin ma alles päris poisike. . .

* * *

Lõpetasin parajasti oma algebraülesandeid, kui ema ja Salme töölt koju jõudsid. Ja korraga näis mulle, nagu märkaksin ma alles nüüd, suure hilinemisega, hoopiski tähtsaid asju, mida ma oleksin pidanud märkama juba ammugi. . . Ka Salme on nimelt täiskasvanuks saanud — seesama väike, valgete juustega Salme, kelle isa oma lahkumisõhtul kaenalde alt kinni võttis ja hetkeks enda juurde vaguniuksele tõstis; jah, see väike Salme on nüüd agar töötudruk, kelle tillukesest palgakesest on nii mõnigi summa osaks saanud minulegi, narmendavale kerjusõpilasele. . . Ning sellele mõeldes on mul valutekitavalt kahju kõige ning kõigi pärast: selle pärast, et sõda pole ikka veel lõppenud, isa pärast, keda ma näen nüüd unes peaaegu igal ööl, ema ja õe pärast, nende pärast, kelle kurb kõha kostab praegu mu kõrva isegi läbi suletud uste ja paksude paeseinte.

Salme on täna pisut erutatud, — miski vist koormab ta südant, miski vist rõhub ta muidu nii rõõmsat lapsehinge. Ja vaevalt on ta oma läbimärja mantlikese varna riputanud, kui ta teatab:

„Noh, nüüd siis oodatakse.”

„Jah,” noogutab ema, vaatab kuhugi nurga poole ja näib endasse vajuvat: nad mõtlevad ühest ning samast asjast, nad mõistavad teineteist ka pikemate seletusteta.

„Keda oodatakse?” küsin mina vähese vaikuse järel.

Õde kehitab veidi kärsitult õlgu.

„Keda!” kordab ta pikkamisi. „Teadagi — keda! Sakslasi!”

Ja ta istub seda lausudes sängiveerele, asetab käed kõrvuti põlvedele ning noogutab end nobedasti-nobedasti edasi-tagasi.

„Ei tea, kes neid sakslasi's ikka ootama peaks,” vaidlen ma vastu rohkem moepärast kui sisemisest veendumusest, — tean ju isegi, et see on tõesti nõnda.

„Oh, poju, küllap juba neid ootajaid leidub!” ütleb ema viivitades.

Ja Salme jutustab nüüd üksikasjalisemaltki:

„Härra jaamaülem lausa särab ja hiilgab. Ja töökodade juhataja samuti. Seni käisid mõlemad ringi, näod mossis ja krimpsus, täna aga silmad läikisid nagu... huntidel. Pühkisid parajasti pritsikuuri-esist, kui nad sealt mööda läksid. Sosistasid... Ja siis nimetasid depoomehi... itsitasid ja... ähvardasid...”

Vaikus.

„Neid depoomehi... tuleks siis ju varmsasti hoiatada, et nad tõesti viimaks kätte ei jää...” arvab ema viimaks.

„Ja — hoiatasingi!” vastab Salme lühidalt.

„Nojah, seda nad ju teevad, et... kipuvad raskeid otsuseid sepitsema juba praegu...” ütleb ema jälle aeglaselt-mõtlikult, tõuseb ja läheb kööki, et hakata meile keetma meie igaõhtust vaarikateed.

„Hoiatasingi... Just, et... hoiatasingi!” kordab Salme natukese aja pärast mingi sisemise kirega, mis tekitab minus veel kord tunde, nagu poleks ta tõesti mitte kuueteistkümnepäevane, vaid hoopiski vanem.

* * *

Neist, kes on lähenemas kustki sealt lõuna poolt, kõneldakse juba üsna laialt ja üsna avalikult.

Täna, kui ma kooli jõudsin, kohtasin koridoris salka klassivendi, kes arutasid näilise asjalikkusega, kuid seda suurema sisemise erutusega kujunenud olukorda. Nad kõik olid esimesest viimaseni pärit linnalähedastest küladest — jõukate pärisperemeeste pojad — ja nende suhtumine asjadesse ei üllatanud mind seetõttu põrmugi.

Üks neist ütles:

„Juu-juu... on ka viimane aeg, kuramuse pihta... Püksatud tuleb korrale kutsuda. Muidu, vaata, et hädaohus pole enam mitte üksi lambalaudad, vaid midagi rohkematki...“

Teine — pikk ning tedretähniline — noogutades:

„See on täitsa õige. Kisatakse mõisade jagamisest? Pähh! Teame. Esialgu mõisad, pärastpoole aga... kas või meietaoliste kuued-vestid... hahaha.“

Kolmas (äiates tillukese ning priske käega üle lauba):

„Minu vanamees hoiatas juba sügisel oma popsi, et „Ärmann, kurat, ära sa mitte mängi.“ Et „Oleme ju küll seni läbi saanud — ühest kapast isegi õlut joonud — aga ega see veel ei tähenda, et ma sind kord poomise ajal ei võiks jalust sikutada... phehehe!“ “

Ja neljas omaltki poolt:

„Selge! Kui raudkiivri-mehed kord siia sisse astuvad, ei jää kõigist neist täitevkomiteedest ja igat sorti muudest maaproletaarlaste ja linna untsantsakute värkidest järele mitte sea essugi...“

Rohkem ma neid sügavmeelseid targutajaid enam ei kuulanud. Ja ma olin parajasti klassi astumas, kui mulle jõudis järele üks teine minu enda taoline — kehv mehike äärelinnast.

See oli lukussepp Liigandi vanem poeg Anton, hüüd-nimega Pikk-Andu. Ta ilme tuletas mulle millegipärast meelde väikese Salme möödunudõhtust ilmet, kui ta mulle kohe tasakesi ütles:

„Näed — ilgutakse. Ja kuidas veel... Saagu mis

saab, vennas, aga kui asi tõesti nii kaugele peaks minema, sean ma koti selga ja lähen kaasa.“

Ning ootamata minult vastust astus ta pikki ning vihaseid samme võttes oma pinki, asetaskäsivarred endate lauale ja istus nõnda tükike aega täiesti liikumatult, silmad vidukil, huuled kramplikult-põlglikult kokkupigistatud.

Minul aga on ta sõnade pärast praegugi veel kuidagi soe ning rõõmus: mu läheduses viibib siiski keegi, kes tundub minust endast hoopiski tugevamana, keegi, kellele võib vajadust mööda isegi... toetuda...

* * *

Nägin täna suurema sõjaväeosa taganemist läbi meie linna. Selles oli midagi niivõrd kurba ja masendavat, et ma pidin tahtmatult sammu tasandama ja neile korratult edasirühkivaile inimkogudele järele vaatama. Ja ma ütlesin lukussepp Liigandile, kellele olin parajasti järele jõudnud ja kelle uuriv pilk saatis samuti lumelõrtsi kaduvaid sõdureid:

„Need mehed küll revolutsiooni ja uut korda kaitsta ei suuda... Ja nõndaviisi siis lähebki... nagu see praegu läheb...“

Ettepoole kookus taat ei vastanud kohe. Ta sammus mu kõrval edasi ühtlase, põntsuga sammuga ja lühikepiibukaba ta hallis habemes levitas kogu aeg tugevat ning meeldivat kirsilehtede lõhna. Siis aga pöördus ta äkitselt minu poole, vaatas mind ivake aega oma helehallide, pisut karmide silmadega ja ütles iga sõna järel lühikest pausi tehes:

„Sa, vennike, ei aruta õieti. Ega see polegi ju see vägi, mille osaks jääb kaitsta revolutsiooni ja seda... uut korda.“

Ma ei taibanud isa Liigandi mõtet ja küsisin:

„Aga kuidas siis nõnda — mitte see vägi?“

„Jah, sedapidi see küll on,“ vastas lukussepp, vaadates jälle otse enda ette udusesse õhku. Ja alles veidikese aja pärast (nähtavasti kindel, et ma pole teda ikka veel mõistnud) pidas ta vajalikuks seletada juba pisut pikemalt:

„See, mis siit praegu mööda vajuks, oli vana tsaariarmee viimne vari. Oota... Kannata... Küllap need tulest ja verest läbi käinud mehed, kes täna veel selle varju all sumavad, varem või hiljem endid kokku võtavad ja... rihma uuesti vööle seavad. Nii sugustena on nad siit minemas. Tagasi tulevad nad kord aga hoopis teistsugustena, pane tähele. J—jah... Tagasi tulevad nad, poju, meie väena.“

Jätkasime hulk aega vaikides teed, — minul polnud tahtmist enam midagi küsida, taadil polnud tahtmist enam midagi lisada. Ja sel ajal kui mu õla kõrvalt kerkis üles märja taeva poole üha enam lõhnavaid suitsupilvekesi, püüdsin ma jonnaka visadusega kujutleda, millistena need praegu nii hirmus väsinud mehed kord siia tagasi tulevad...

Nagu kõnelust Pikk-Anduga — lukussepp Liigandi pojaga —, nõnda on kuidagi hea ning julgustav meelde tuletada ka kõnelust lukussepp Liigandi endaga. Ma mitte ainult ei looda ega usu — ma tean: minu isa polnud kindlasti ühes nende korratute tsaariarmee riismetega, minu isa on kindlasti hoopis kuski mujal... minu isa on juba praegu põhjalikult erinev neist seal uduses lumelörtsis!

Ja ma litsun lauba tugevasti-tugevasti vastu külma aknaklaasi: sakslaste lähenemisest tingitud tusk ning sihitu-nukker kaastunne valus vinskleva maailma vastu annab maad veidi pateetilisele uljusetundele, mida tekitab kujutlus meie jõust, sellest jõust, mida on täna veel üsna napilt, mis kasvab aga homme ning tunahomme seda suurema kiirusega...

Salme, mu valgepäine õde, haigestus raskesti ja lamab juba kolmandat päeva.

See algas temaga juba möödunud sügisel. Ta põskedele tekkis järjest sagedamini kahtlast puna, mis näis naha üles tursutavat, hiljem hakkas ta kaebama ebaloomuliku väsimuse üle, ja mõni aeg tagasi ütles ta kord õhtul, et tal olevat raske rääkida, — midagi nagu suruvad ta rinnale, pigistades sealt õhu välja. Ja nüüd siis jõudis see varjatud kõdunemine oma lõpppunkti: istudes laua ääres oma teetassikese juures, hakkas ta korraga kõhima, kuni ta suust purskas kätele ja sülle rohkesti verd, mis hakkas kohe kiiresti kleidisse imbuma.

Ma ei suuda ikka veel sellest raskest mälestusest lahti saada — see seisab mu meeles nagu külm kivi-kamakas, ma ei unusta seda vist oma maise elu otsani. Selgena ning painajalikuna jälgib mind kõikjal vaese väikese kaameks kohkunud nägu: suured, läbipaistvaid veepiisku meenutavad hallid silmad, järjest kollasemaks tõmbuv laup, mis näis viimaks lausa vahasena. avari huuled, nende huulte varjust paistvate hammaste lumivalged lõikeservad... Ja siis hää, mis kumiseb mu kõrvus nii ärkvel olles kui magadeski:

„Jumal... vennas... mis see nüüd küll tähendab?...“

Ma ei mäleta enam, mis ma talle vastasin, mul on vaid meeles, et ta varsti seejärel küsis — vaikse häälega, hirmunult, otsekui oleks ta mõtelnud sellest probleemist juba ammu varemgi:

„Kas ma peangi's nüüd ära surema?“

Kuidas reageeritakse säärastele küsimustele säärases olukorras?

Arvan, et ma talitasin nõnda, nagu oleks talitanud minu asemel iga teine minutaoline. Katsusin jääda nii

rahulikuks kui vähegi võimalik (ehkki ise samal ajal üle kogu keha higiseks muutudes), naeratasin ja ütlesin väarikusega, mida ma ei teadnud seni enda juures isegi mitte oletada:

„Rumal laps! Surema? Miks siis surema?“

„Jah... aga...“ kogeles Salme, vaikis kartlikult, tõstis käe ja pühkis pikkamisi üle oma verepisarates suu.

Ja ma hakkasin nüüd kiiresti-kärmesti seletama, ilmesti vaid selleks, et teha võimatuks üksikasjalisemalt mõtteid mõlgutada nii endal kui temalgi.

„See pole ju midagi iseäralikku, nii juhtub ikka vahetevahel... Ilmad on niisked... Köhisid... Mõni sooneke läks katki ja veri kogunes hingekõrisesse... Seni polnud seda seal nii palju, et see oleks välja tulnud, nüüd aga... oli juba nii palju, et tuligi välja.“

„Kas... arvad?“

„Muidugi arvan! Ja mitte et arvan, vaid — tean. Sellepärast et minul endal oli ju kah kord täpipealt niisamuti.“

„Ah oli?“

„Armas aeg — muidugi oli. Kas sa ise's ei mäleta enam?“

„Ei... mäleta. Millal?“

„Noh... möödunud sügisel.“

Vaikus. Nüüd olin ma juba lausa märg, — higi kattis mind üleni ja see higi muutus kord-korralt aina külmemaks, aina jäisemaks. Püüdsin hoiduda allavalgust, et oma tõelist seisukorda mitte reeta. Ja ma nägin selgesti, kuidas mu õe silmadesse valgus jälle nõrka lootust, kui ta veel kord tasakesi päris:

„Sina siis mõtled, et selles pole midagi... hädaohtlikku?“

„Selge, noh. Tarvis on ainult natike lamada ja kõik!“ hüüdsin ma teeseldud muretusega, — jumal ise teab,

kuidas see välispidine muretus pigistas mind ja tahtis mind hävitada ning purustada.

Kui ema koju tuli — ta oli kohe pärast töölt vabanemist leivasappa läinud —, lamas Salme vaikselt teki all, pea viltu, silmad suletud. Lükkasin vaheukse nagu juhuslikult kinni ja jutustasin nuukseid varjamata ära kogu loo — rutates, sosinal, iga sõna abitult katki rebides...

Ema kuulas mind lõpuni, istus siis, nõjatas pea käe najale. Ta piklik, sügavaist kortsudest joonik nagu muutus ainult õige veidi kahvatumaks kui see oli juba tavaliselt.

Viimaks tõusis ta uuesti, pöördus vaheukse poole ja ütles kaks korda järgemööda — tasakesi, kuidagi kivi-kõvalt:

„See siis ka veel. See siis ka veel.“

* * *

Salme tervis halveneb kiiresti, — ta sulab sõna otse-ses mõttes kokku nagu vaha tule paistel. Ta käed näivad lausa koolja kätena; ta põsed langevad üha enam lohku; ta silmad on märkamatult sügavale koobastesse vajunud ja neis liigub vahetpidamata valus-valus küsimus, mida ta ei julge siiski välja ütelda.

Õösel vastu tänas oli tal jälle raske kopsuverejooks ja peaaegu hommikuni püsis ta ärkvel, vahtides liikumatu pilguga lakke, kus hõljusid ning värisesid hallid varjud. Lasksin ema enne tööleminekut paariks tunniks puhkama (pidin teda selleks peaaegu sundima) ning istun nüüd oma haige õe voodi ees. Vaikus meie kohal on — nagu mulle näib — tajutav isegi kehaliselt: isegi too rahutu, pidevat sulatuisku keerutav veebruarituul, mis kohises alles õhtul linna kohal, on nüüd vaikseks jäänud ja otsekui varitseb midagi. Ning kuna see kõik-

jalt pealevajuv vaikus hakkab meid mõlemaid kohutavalt suruma, ütlen ma viimaks... peamiselt küll selleks, et leida kinnitust kas või omaendagi häälest:

„Katsu magama jääda. Ja sa näed, et see kosutab sind juba varsti.“

„Ei... taha...“ vastab Salme lühidalt.

Jälle vaikus.

Ja siis pöörab ta oma kollaka, nagu kustki seestpoolt langevast leegikumast hõõguma hakkava näo minu poole, püüab naeratada ja küsib:

„Mis sa arvad, kas isa jõuab ikka enne mu surma koju?“

Tahaksin valju häälega nutta, end kuhugi peita, kõike seda mitte näha, kõike seda mitte kuulda! Kuid suudan end valitseda tänagi ja vastan naeratades:

„See ennistine lugu tähendab sinu enda meelest muidugi surma?“

„Aga mis see siis muud tähendab!“

„Muidugi — see pole ju hea, aga... kindlasti mitte ka nii halb, nagu see sulle ehk tõesti paistab.“

Salme vaatab mind ikka veel — vaatab teraselt, isegi nii teraselt, et mul ta pilgust korraka paha hakkab. Ja siis esitab ta küsimuse, mis paneb mu üllatusest otse võpatama, kuna näib ju uskumatuna, et ta suudab sel saatuslikul hetkel mõelda veel millestki muust peale isikliku mure:

„Vennas, kas sa siis üldse usud, et ta... elab veel?“

„Usun!“ vastan ma spontaanselt, ja mulle endale näib, nagu lausuksin ma selle sõna valjusti karjudes.

Salme naeratab.

„Mis põhjal?“ pärib ta viivitades.

„Ükskõik mis põhjal, aga... usun!“ ütlen ma veelgi jonnakamalt.

Ja kohe leiangi ma objektiivse kinnituse, mis peab mu väitele vajalise kaalu andma: „Sellest saadik, kui ta

meile viimast korda kirjutas, pole ju sõda enam pea-aegu olnudki.“

„Või siis sõda üksi. Teinekord on haigused... isegi hüllemad... Nagu minulgi praegu...“ ütleb Salme mõtlikult, tõsineb jälle ning pöörab pilgu mu näolt kuhugi tühjusse, mis algaks nagu otse siitsamast, ta voodi kohalt. Ja siis korraga valguvad vaese põdeja silmad vett täis — ta rohkem sosistab kui kõneleb: „Ega ma ei tahakski ju enam kauem... kauem... kui et taadikesega veel kord natike juttu ajada. Just nagu... oleks midagi talle ütlemata jäänud. Ja see paneb südame vahel nii hirmsasti valutama, et...“

„Jäta nüüd, rumalake!“ keelan teda pahaselt, endalgi pisarad iga silmapilk esile purskamas.

Salme nutab nõnda veidi aega hääletult, muutub siis ootamatult uniseks ja jääb viimaks magama. Väljas hakkab juba valgeks minema. Tõmban kardinad kõrvale ja vahin üksisilmi hahkjasse hämarusse, mis lainetab üle katuste, üle lumiste tänavate, üle tuhkja taeva, kust pudeneb alla nagu hõõguvat metallitolmu.

* * *

Lõuna paiku tuleb meid vaatama vanatädi Madli, — see konkskõver, kuid sellest hoolimata üsna kõbus eideke on viimasel ajal üldse väga rahutuks muutunud ja käib järjekorras vestlemas kõigi oma sugulaste ning tuttavatega. Uhtedele on tal kõnelda piibli ennustustest käesolevate sündmuste kohta, teistele sosistab ta põnevaid üksikasju sellest või tollest naabrist, kolmandate ning neljandatega arutab ta kaua ning põhjalikult oma tähendusrikkaid unenägusid. Ja et ta hääles on alati midagi mõnusat, sooja, midagi muinasjutulähedast, on ta kõikjal hästi sallitav, siin-seal ehk koguni oodatudki.

Haigevoodi juures veedetud tunnid on mind hirmsasti väsitanud ja sestap ruttan ma kasutama soodsat võima-

lust pooleks tunniks välja minna. Vanatädi naeratab mulle julgustavalt: jah, mingi ma aga pealegi, küllap tema ja Salme saavad hakkama ilma minu juuresolekutagi! Ja veel kord tummalt vabandust paluva pilgu õele heitnud, kaongi ma kohe kiiresti: mul on tunne, nagu peaksin ma ruttama ja nagu oleneks minu ruttamisest hoopis enam kui ainult minu enda meeoleu...

Jõuan vaevalt tänavale, kui ma juba teangi, milleks õieti ma praegu kodunt põgenesin, — trööstisõnad, mis ma ennist õele pajatasin, ei suuda ju mind ennast petta, tuleb maksku mis maksab midagi ette võtta. Ning ilma et mul midagi kindlamat kavas oleks, hakkama ma kohe kärmesti edasi tõttama, märkamata isegi hangejoomi, mis mulle siin-seal ette satuvad.

Olen seni kõige paremini läbi saanud isa Liigandiga, — vaatamata sellelegi, et meie igade vahe on enam kui märgatav, — ja nii mõtlen ma tänagi kohe temale.

Kohtan taati tillukeses, peaaegu kastkandilises hoovis, mida piiravad igast küljest kuurid ning lühikesed plangujupid. Ja otsekui minu rahutuid mõtteid aimates küsib isa Liigand kohe:

„Noh, Oskar, mis pakiline asi's sinu tänase sandi ilmaga välja tõi?“

Seletan talle kähku kogu loo. Ta kuulab, nõjatab kahe käega lumekühvli varrele. Kui ma viimaks lõpetan, mõtleb ta veel ivake aega, lükkab siis alumise huule üles vuntside varju ning sõnab pikkamisi:

„Oli ju jah kuulda, et teie tüdrukuga on lood pahad... Aga et just sedaviisi... Tahad arstiga kõnelda? See on täitsa õige mõte. Ta on sul alles noores eas, ja neis aastates paranetakse ju tihti.“

Siis kaalutleb ta jälle, pea norgus.

Ja ma mõtlen juba lahkuda, kui ta äkki küsib:

„On sul, vennas, kah nii palju raha, et sihukest asjatundjat siia aleviurusse välja kutsuda?“

Jah, seda raha mul muidugi ei ole; selle eest on mul aga julge ning meeleheitlik kavatsus: lähen meie kooliarsti juurde, kirjeldan talle meie olukorda ja palun, et ta teeb selle käigu esialgu võlgu.

Isa Liigand kuulab mind jälle vaikides lõpuni, noogutab pikkamisi. Jah, see on hea plaan — ka nõnda võiks teha. Kui aga sellest võlgu-palumise kavatsusest ei peaks siiski midagi välja tulema (arstid olevat ju pagana tihti raha-ahned!), püüaks ta ise mulle vajalise summa kokku saada...

Kuid meie kooliarst pole õnneks siiski liiga raha-ahne. Ta esitab mulle vaid paar hädavajalist küsimust, noogutab sõbralikult ja vaatab kella. Tubli, ütleb ta, vastuvõtuaeg olevatki juba pool tundi tagasi lõppenud, — mis siis muud kui purjed üles ja minema! Kui ta palitut selga tõmmates end energiliselt liigutab, levib heast vanahärrast imelikult mõrudat ning imelikult karsket lõhna, ja see imelikult mõru ning imelikult karske lõhn tekitab mus korraga südi ning julge kujutluse: küllap see tubli mees aitab meid, küllap ta teeb mu õe jälle nagu kord ja kohus terveks!

Kui me peatänavale jõuame, hakkab uuesti tuiskama. Pehmelt, peaaegu hellalt löövad hallikasvalged lumelained vastu trotuaari kõrval küürutavaid maju, vastu meie nägusid, vastu leivasabas ootavate naiste vimmas turje. Ja me oleme just ühest sellisest ootajatesabast mööda minemas, kui arst korraga tähendab:

„Te muidugi teate juba, et sakslased on meie maakonna piiridesse jõudnud?“

Ei, ma ei tea seda. Ja esimene mõte, mis mulle kohe pähe tõuseb, on jälle mõte isast. Kogu mu senine peaaegu usklik ootus tundub mulle endalegi nüüd lapsikuna ning võimatuna, — on ju raske oletada, et mingi õnnelik juhus võiks rajada ta taganemistee otse läbi meie kodulinna.

Katsun endas tekkinud valusat erutusetunnet kiiresti maha suruda ja pomisen:

„Meie maakonna piiridesse? Noo? Juba?...“

„Jah,“ noogutab arst. „Üks mu tuttavaid maaõpetajaid, kes on kõigist uutest asjadest aktiivselt osa võtnud, käis just enne teie tulekut mu juures sees. Oo jooksul oli vaene mehike läbi tuule ja tuisu üle kolmekümne kilomeetri maha käinud, et end mitte kätte anda.“

Vaikus. Nende sõnade toon meelitab mu avameelsusele ja ma ütlen:

„On ju sääraseid, kes neid pikisilmi ootavad. Eks need ootused lähe siis nüüd täide...“

„Jah, see on õige, et eks need ootused lähe siis nüüd täide,“ kordab arst ega lausu enam midagi.

Kui me pärale jõuame, on vanatädi Madli ja Salme parajasti nobedas jutuhoos. Muidugi tähendab see seda, et kõverana toolile vajunud eidekese keelelt aina voolab sõnu, kuna Salme suured kurvad silmad aina läigivad neid sõnu kuulates. Ja tubli doktorigi peab seda nähes tahtmatult naeratama: ta on oodanud ilmsesti midagi hoopis tüüpilisemat, ja see olukorra teistsugusus mõjub temasse äkki nagu midagi lausa naermaajavalt naljakat.

Ligi pool tundi istun ma köögis, närvitsen, kuulan kogu aeg Salme köha. Puhuti näib mulle, nagu sünniks seal suletud ukse taga saatuslikke asju, mis jätavad minusse jälgi kui mitte kogu eluks, siis kindlasti paljudeks aastateks. Kuski seisaks nagu mingi ülbe, kuri jõud, pea kummargil ja silmad täis vaenulikkust; ja nii veider ning naeruväärne kui see ka poleks, — too ülbe, kuri, vaenulikkude silmadega jõud ei sümboliseeri minu kujutluses mitte üksnes õe haigust, vaid samal ajal ka neid röövvalutajaid, kes meie linnale iga hetkega järjest ligemale nihkuvad.

Ometi viimaks lähevad Salme köhatused ja nende va-

hesid täitvad rasked vaikusesilmapilgud üle ühetasaseks jutukõminaks: läbivaatus on nähtavasti lõpule jõudnud.

Kui ma pisut hiljem tagatuppa astun, tõuseb arst parajasti retsepti kirjutamast. Ta ütleb mulle silma vaadates:

„Ahah, noor sõber, seal te mul oletegi. Egas muud midagi, kui tulge minuga kohe kaasa, — saate rohud juba täna kätte.“ Ning kui me mõni minut hiljem jälle tuisusele tänavale astume, lisab ta tõsiselt: „Ei maksa muidugi loota, et neist rohtudest jumal teab mis kasu oleks. Te olete tubli noormees — suudate tõe silma vaadata... Meie, eriteadlased, nimetame seda laadi haigusevormi vahel ka hirstiisikuseks ja see võtab hariplikult väga kiiresti ja väga kindlalt.“

Kuulan neid sõnu mingi külma, endassetõmbuva viha-hooga, taibates isegi selle ülealusust ning ebaloomulikkust. Ja siis mõtlen ma jälle tolele teisele sündmusele, mis asub õe õnnetusega nagu järjest tihedamasse ühendusse: kõneldakse, et sakslased olevat päral kõige hiljem homme lõunaks...

Sel õhtul tabab Salmet uus raske kopsuverejooks.

Kui ma tapvast ahastusest tagasihutatuna koolivend Liigandit külastan, ütleb vana lukussepp ühegi sissejuhatuseeta:

„Noh, Villemikese mehed on siis nüüd juba Pajul. Ja sinna on kõige enam viisteist kilomeetrit.“

„Nii?...“ pomisen ma hajameelselt.

„Jah,“ noogutab taat. „Kogu valla täitevkomitee on üles poodud,“ lisab ta siis hetke pärast.

* * *

Emä kaotas eile teenistuskoha. Selle põhjuseks oli üsna väike ning üsna tühine eriarvamine tööde järjekorras, mis ajas aga uhke jaamaülema lausa märat-

sema. Ja seega olen ma siis jälle vaba oma põetaja-kohustustest, mida ma täitsin pärast koolide sulgumist juba ligi nädal aega.

Seisan akna all, tõmban sügavasti hinge, vaatan läbi toas valitseva hämuse valguse haige kõhna, õhukese vaiba all väljasirutatud keha. Vaene-vaene õeke, sa oled ju juba lausa varjuks muutumas... sa ei pea vastu enam kuigi kaua... Suri ja nahk on tuhm ja hallikas, nagu määrdunud, ja ta sügavais silmakoobastes väri-sevad vahetpidamata mustad varjud. Tilluke, nähtavasti ühes tuulega koridorist sisse lennanud udusuleke on ta huulenurgale kinni jäänud, ja iga kord kui ta hingab, liigub see tasakesi üles-alla...

Ehkki ma olen seda pilti näinud iga päev kümneid kordi, mõjub see minusse täna siiski kuidagi eriliselt, — see pilt hakkab nagu hõõguma, selle pildi detailid tõusevad esile enneolematu teravusega. Pöördun, surun hambad kokku, kugistan jonnakalt pisaraid, mis tõusevad kurku, — ei, mitte nutta, mitte nutta... kordan endale mõttes. Kobin käsipuust kinni hoides mööda treppi alla.

Linn, nälginud ja loid nagu nüüd alati, paistab äsja alanud laias lumesajus imelikult tähnilisena. Siin-seal tuleb mulle vastu kahvatute nägudega naisi, tühjad korvikesed käe otsas: nähtavasti pole tänane sabas-seis-mine neile kuigi tulemusrikas olnud... Jälle käib mu kannul too lakkamatu, kuiv kõha, mida ma kuulen nüüd kõikjal, — köhivad nood tühjade korvidega naised, köhivad kriimunäolised lapsed jäätunud ruudukeste taga, köhivad noored ja vanad... imikud ja raugad. Ja mu pähe kerkib tige, hambaid risti pigistav kujutus, et loo d e t a v a s t i köhivad veelgi enam sakslased, kes tulevad sealt lõunast puues ning tappes, kindla kavat-susega välja juurida kõik see, mis julgeb sirutada oma ninaotsa soojendava päikese poole.

Nõnda mõtiskledes ja selliste haiglaselt vildakute kujukutluste käes piineldes jõuan viimaks südalinna. Täna on küll üsna tavaline äripäev, ometigi on siin hoopis elavam liikumine kui harilikult. Hoovivärvate ees seisab inimesi, nurkade varjus vesteldakse, palitukraede taha peitu pugunud näod peegeldavad võidu mingisuguseid uudiseid, mida kõik näivad ammugi teadvat, mida tahetakse aga siiski ikka uuesti ning uuesti puudutada ja arutada. Ning viimaks hakkabki mu kõrvu ulatuma üksikuid lauseid ja vestluskatkeid, mis selgitaavad mulle kohe kogu olukorra.

Uks vürtspoodnik (nähtavasti edukas tagaukse kaudu kaubitseja suhkru ja soola alal) kõnetab nägusat prouat, kes kuulub kõigi tunnuste järgi ta ostjaskonna koorekihti. Ta paneb oma väikesed lihavad käed kõhul risti, naeratab mesimagusalt ja ütleb, vilistades iga sõna juures läbi harvade hammaste:

„Noh, kallis-armas emand Nael... Ilus ilm, mis?“

„Jah, ilus ilm, ilus ilm, isand Sakk... väga ilus ilm!“ noogutab nägus proua.

Vürtspoodnik:

„Olete muidugi kuulnud, emand Nael?“

Nägus proua:

„Kuidas siis... olen, olen, isand Sakk.“

Vürtspoodnik (hõõrub oma lühikesi sõrmi mõnusalt vastamisi):

„Läinud... hehehe... emand Nael!“

Nägus proua (rõõmsalt naerdes ja nobedasti pead noogutades):

„Läinud, isand Sakk!“

Vürtspoodnik:

„Öösel, nagu kõneldakse, emand Nael.“

„Täiesti õige, isand Sakk, — öösel!“ kinnitab nägus proua, satub äkki hoogu ja hakkab jutustama üksikasjalisemalt: „Öösel, öösel jah. Kindel. Mina... ju tean.

Sest, näete, minu endine köögitüdruk ise kõneles. Tema mees oli ju kah seni maailmatu suur punane, nagu... nagu... peet... hehehe. Amanda tuli öösel kella ühe-teistkümne ajal minu juurde, saba seljas ja... ulus nagu hunt. Ei tahtnud kaasa minna, noh! Ja arusaadav kah, üks ole ju, isand Sakk. Siin on ikka veel härrasrahvast olemas ja kõik. Nii üks kui teine võib sulle lahkelt tööd ja teenimist anda ja... killukese leiba. Seal aga, Vene-maal, on kõik nüüd ühesugused paljasp....d... hihhihi... palun väga vabandada jämeda sõna pärast. I-is-sand, kuidas mina teda õpetasin ja kasvasin. Ikka vagas ja alandlikus vaimus, nagu see ühele töötajale inimesele kõlbab ja kombelik on. Ja kelle... kelle jaoks ma teda sedasi lihvisin... taevane jumal küll! Kelle jaoks? Uhe kommunisti ja punase ülevõtja jaoks!“

„Uhhuu — või tüdrukul oli's koguni kaks kallimat korraga... hõheho!“ naerab vürtspoodnik põrinal.

„Jah, püha jumal olgu tänatud, üks korralik kodanik võib nüüd kohe vabalt hingata ja olla...“ ütleb kõrge karakullmütsiga kõhn vanamees vagalt nina nuusates.

„No kus-sa, härra Siitam!“ hüüab vürtspoodnik. „Pole ju enam tarvis karta, et mõni vurle kuskil tänavanurgal su kamasse ja püksipaari passib.“

„Paikesed, ma magasin täna kohe kümneni välja. Ei hirmu ega kartust... ega kedagi...“ noogutab nägus proua, naerab veel kord heledasti silledava häälega ning jalutab jälle edasi, puusadega hõljutades, nagu valmistudes tantsule.

Ka mina jalutan jälle edasi — valutava südamega, sapimõrudus keelepäralt. Nõndaks, nõndaks, see on nüüd siis tõesti sündinud: nõukogude võim on lahkunud, maa on jäänud jälle vanade tuulte tallata... Jõukate ning nõukate vägev taevane valitseja on ennast niisiis ilmutanud: vabrik kuulub jälle vabrikandile, maja majaomanikule, pank pangahärrale. Ja ometi: vormiliselt

oleme me täna vabad nagu linnud taeva all, — ei kuulu meie kallid kodulinn praegu ju ei selle ega teise valit-
suse alla...

Ent parajasti kui ma seda viimast mõtet mõtlen, ilmub kustki põiktänavast esile salk relvastatud mehi. Need on pikkades sinelites karminäolised noorukid ja nende eraldusmärgid määravad kindlaks ka nende meelsuse: kõik nad kuuluvad tagurlikku rahvusväeossa, kes demonstreeris siin oma valmisolekut korduvalt juba varemgi. Ja kohe ütleb keegi pikakasvuline kikkis vuntsidega härra oma niisama pikakasvulisele kaaslasele, puhudes ise suust ning ninast kanget sigarisuitsu:

„Ehhee, vaata, mihukesed poisid, Katriin! Toredad nagu osjad. Sihukestele ei oskaks mitte armukadegi olla, kui keegi neist peaks äkki... hahaha... Nii et kord ongi's majas. Ja oligi kah viimane aeg. Muidu — kurat veel teab, mis oleks võinud juhtuda.“

Lühike, tõntsakas nooruk (vanamehelikult suud muiutades):

„Just, just!“

Kikkis vuntsidega härra:

„Et ronitakse ühel heal päeval kuski äärelinnas oma koobastest välja ja — aidaa! Lõigatakse meil kõigil veel viimasel silmapilgul kõrid maha nagu mardihanedel.“

Lühike, tõntsakas nooruk (veelgi auväärsemalt):

„Just, just.“

Pikakasvuline daam (vaadates silmanurkadest mööduvat ohvitseri):

„Fuih, Arnold, ära räägi nii labaseid sõnu! Ära räägi, paike, nii labaseid ja koledaid sõnu, ma palun sind päris südamest.“

„Pardoon, ma sheere...“ vabandab kikkis vuntsidega härra vigaselt, kuid seda galantsemalt.

Veel natuke maad edasi kõndinud, kohtan ma järsku tuttavat, laiade õlgadega meest, kes on korduvalt meie

juures ööd maganud, — nimelt neil kaugeil päevil, kui isa veel kodus oli. Ta ilmub rahvamurrust mu ette nii ootamatult, et ma sellest ootamatusest isegi veidi kohkun. Vaatame teineteist pisut aega nagu salaja ning kobamisi, — ka laiaõlgse mehe silmis välgub ilmne üllatus ja spontaanne soov midagi lähemalt teada saada. Siis viipab ta tummalt lähema kõrvaltänava suunas, hakates pikkade sammudega kohe minu ees astuma.

Järgnen talle kuulekalt.

Kui me kõnniteed täitvast rahvahulgast viimaks väljas oleme, peatab laiaõlgne mees mind uue viipega ja küsib vaevalt märgatavalt muiates:

„Sa ju oled ikka Oskar?“

„Jah, olen küll,“ vastan ma noogutades ja tunnen end samal ajal üleni kuumaks minevat.

„Ja mind sa vist... tunned veel?“

„Tunnen.“

Vaikus. Laiaõlgne mees otsib taskust piibu, laeb selle aeglaselt sõrmi liigutades tubakat täis, suitsetab mõtlikult. Äkki pöördub ta uuesti mu poole, muigab jälle ja küsib:

„Noh, ja kes ma's sinu arvates olen?“

„Mu isa sõber. Nime ma ei tea,“ ütlen ma pikemalt mõtlemata.

„Õige!“ sõnab mu uus kaaslane nüüd imelikult sooja ning imelikult heakskiitva tooniga. „Täpselt nõnda, vennas, — su isa sõber. Ja mis puutub mu nimesse, siis... ongi hea, et sa seda ei tea, — niikuinii oleksid sa selle mõneks ajaks unustama pidanud. Nüüd aga kuula hästi teraselt ja tähelepanelikult. Su isa oli oma meestega hommikul Vaarikapalu jaama juures ja ta ütles mulle lahkudes, et ma võivat sind usaldada. Vajan nimelt sinu abi. Aga seda ainult sel tingimusel, kui sa suudad suud pidada. Kui sa mind vahel tänaval kohtama peaksid — ära tee minust väljagi. Saad ju aru, vennas, eks ole?“

Ta ootab vastust, silmad küsivalt kissis.

„Saan,“ vastan ma jälle viivitamata.

„Tubli!“ noogutab laiade õlgadega mees.

Tekib jälle pikk vaikus, — mulle näib, nagu tahetaks mind proovida: kas ma pole vahest siiski liiga uudishimulik! Aga ma ei päri midagi, ma ootan vaikides. Ja alles tükikese aja pärast lausub mu kaaslane:

„Mine nüüd koju ja too mulle oma isa tööriided. Ma ootan sind all jõe ääres — Rimmelgate tee otsa kohal.“

„Jah, hea küll,“ noogutan ma kuulekalt ja tajun samas mingi sügava loomusunniga, et ma ei seisa enam üksikuna, eraldi, jõuetuna keset üha vaenulikumaks kiskuvat väikekodanluse vihavimma, — olen nüüd-nüüd kinni võtmas pidepunktist, mida ma oma elus praegu nii hädasti vajan!

Kodutänavasse jõudnud, pistan ma suurte sammudega jooksma. Jäine talvetuul vihiseb mu kõrvade ümber, teravaks muutunud lumehelbed löövad mulle näkku, üksikud järsud iilingud, mis keerutavad üle hangede madalaid tuisulaineid, toovad mulle ninasse vanade puumajade kodust hõngu. Märkan oma ümbrust nagu läbi suurekstegeva klaasi: oleks tarvis kiiresti edasi jõuda, vahemaad on aga nagu hoopis suuremaks veninud ega taha end mitte kuidagi ületada lasta...

Kui ma lõpuks ometi suure hooga tuppa torman, vahivad ema ja Salme mind nagu ilmutust. Ja ma hüüan neile juba ükselt:

„Isa elab, teate! Isa elab! Ja iga silmapilk võib ta oma väesalgaga... ka meie linna jõuda!“

Vaikus. Äkki hakkavad ema õlad tõmblema — ta puhkeb nutma, ta ei suuda seda taluda. See rõõmusõnum, mille ma talle nõnda sõna otseses mõttes kõrvu kisedasin, on ta jaoks siiski liiga ootamatu ja liiga suur.

* * *

Umbes pool tundi hiljem jõuan ma oma kompsukesega kokkulepitud kohale.

Mu uus tuttav istub lumisel palgiotsal ja ootab mind kannatamatult.

Ja me oleme kõnelnud juba üsnagi paljudest küsimustest, kui ma viimaks pärin:

„Nõukogude võim on siis siit, meie maalt, sedapuhku läinud?“

„Jah, sedapuhku küll,“ vastatakse asjalikult.

Paus.

„Ei tea, kas kauaks?“

„Seda, noor sõber, on raske ütelda. Kindel on aga üks asi, ja nimelt see, et igal juhul mitte igave-seks.“

Vaatame mõlemad ühes ja samas suunas — heledate lagendikkude poole, kust tuleb loogeldes alla lai maantee. Ja ma puudutan nüüd probleemi, mis oli mulle ennist korduvalt kõrvu ulatunud:

„Kas on õige, et sakslased polevatki nii metsikud nagu omal ajal räägiti?“

„On inimesi, kes seda kinnitavad, eks ole?“

„Jah. Ja koguni rohkesti.“

Otsekui kaudseks vastuseks jutustatakse mulle nüüd karmi ning asjaliku rahuga:

„Neis kohtades, kus nad on pärale jõudnud... need nõndanimetatud päästjad... käib praegu nende ja nende sõprade keeles nobe korra jaluleseadmine. Paluksel lasti ilma kohtuta maha kaks meie oma ja poodi kolm. Raasiku vallamaja juures kõlguvad praegu ühe naise ja ühe mehe laip. Tammistes lõigati öösel läbi nende telefonikaabel ja selle eest hukati seitse inimest, — kõik nad topiti pärast tapmist jõeääle alla. Kiilaste umbjärve uputati mõni päev tagasi kõik kättejäänud aktivistid — arvult üheksa — nende hulgas ka kolm noort tüdrukut ja kaks alaealist poisikest. Kase mõisa juures tapeti

neli popsi, kes olid julgenud silma heita ja kätt sirutada parunihärra põllulapikese järele...“

Jutustaja vaikib, — ta silmad on kitsad ja väga teravad, ta tumedate laugude vahelt vilgub otsekui külma metalliläiget. Ja vahtides võlutuna neisse kitsastesse, teravatesse, külma metalli läikega silmadesse, kogelena viimaks, kuna mulle meenub üksikasju hiljutisest kõnelusest oma koolivendade-rahvuslastega:

„Kas siis laiemalt ei teata, kuidas nad talitavad? Isegi päris mõistlikkude inimeste seas leidub ju sääraseid, kes on väga vaimustatud nende kõrge kultuurist... Jah, kas seda, millest te kõnelesite, tõesti siis laiemalt ei teata?“

„Küllap juba teatakse, vennas, küllap juba teatakse.“

„Jah... aga... mispära'st's sedaviisi?...“

„Selge — mispära'st. Eks ikka sellepära'st, et niisugune veristamine on neile vaimustust tundjatele kasulik.“

Mees mu vastas tõstab nende sõnade juures mõtlikult kulme, silitab oma hallisegast habet ja vaatab jälle kaugemale lagendikule. Olen millegipära'st väga erutatud ja küsin kogeldes:

„Kasulik?“

„Jah. Sest saksa sõjahärrad... tükkis oma nõndanimetatud kõrge kultuuriga... on kodanlise klassi käes kõigepealt selleks vahedaks ning kuulekaks mõõgaks, mille abil õiendada meiega praegu arveid. Oma külmuse, halastamatuse ja täpsusega on see maailma töötajatele üheks kõige suuremaks hädaohuks, mida võib üldse ette kujutada. Ja sellest vabanemiseks on olemas üksainus tee — tema hävitamine. Kui see kord tõesti tehtud on, oleme me oma võitlustes suure sammu edasi saanud... takistuste võitmisel, millest me peame oma riiki ehitades üle jõudma.“

Vaikime jälle — mõtleme kindlasti ühtedest ning samadest küsimustest.

Aeg muutub juba hiliseks. Mu uus sõber tõuseb, soovib mulle head õhtut ja hakkab minema.

Kui ma samuti tagasi linna jõuan, on maa juba pak-sult kaetud õrnvalge lumekorraga, millesse mu jalad vajuvad iga sammu juures nagu kohedalt lamavaisse sulgedesse.

* * *

Käisin hiljem veel korraks väljas, — arenevaist sünd-mustest esilekerkiv rahutus ei lase mind paigal püsida, muudab kõik minus ebakindlaks, nagu midagi otsivaks. Ja kuna inimene püüab sellistel ebakindluse-silmapilku-del ikka kellegagi muljeid ning mõtteid vahetada, sead-sin ma sammud jälle kohe põiktäna poole, kus elab vana habemik lukussepp Liigand.

On juba pime ja kogu tee saadab mind järjest kas-vava veebruarituule sügav mühin. Aiavärvavad kolksu-vad, lahtirebenenud aknaluugid peksavad seinu, tae-vas on hall ning madal, ja iga kord, kui mu kohale tõu-seb mõni suurem pilvesagar, on mul tunne, nagu peak-sin ma pea kartlikult alla kummardama. Siin-seal longi-vad läbi tuisulainete valvsad agulikoerad, saates mind üksikute usutlevate haugatustega, otsekui üksteisele vas-tamisi teatades, et on liikvel keegi säärane, kelle samme tuleks silmas pidada...

Jõuan varsti pärale, peatun silmapilguks plangu var-jus. Ja lähen siis otsustavalt värvavat avades hoovi, kus valitsevast pimedusest hüppab mu ette kohe väike nelja-kandiline köögiaken, jäätunud ruudud helekollased seestpoolt välja tungivast karbiidivalgusest.

Vanadusest sammaldunud kühmus eideke avab mulle, tunnistab mind hulk aega läbi aurupilve, mis mu ümber kohe tekib. Siis tunneb ta minu ära, muutub silmanähta-valt tusaseks ja ütleb lühikeste järskude sõnadega:

„Jah, tere. Sina oled. Meie, näe, mõtlesime, et... ei

tea kes. Astu kähku sisse... et tuba külmaks ei läheks.“ Ning veel hetke pärast, andmata mulle mahti vajalikku küsimust esitada: „Tulid küllap vist meie Antonit vaatama?“

„Jah. Kas ta on kodus?“

Vastust ei järgne niipea. Eideke sihib oma pilgu veelgi uurivamalt mu näole ja ma märkan, et tema silmad näivad praegu erakordselt teravatena ja erakordselt hallidena. Ta nagu usutleb mind, ta nagu tahaks mind kuidagi asjalikult-ettevaatlikult proovida ning läbi katsuda. Ja ta häälest kõlab korraga haavavat kinnisust, kui ta viimaks vastab:

„Ei, teda ei ole kodus... mu pojapoega Antonit...“

Neis sõnades on peale kinnisuse ka midagi pidulikku, midagi, mille üle tahetakse vist pisut uhkustadagi. Ootan, et mulle seletatakse siiski pisut lähemalt. Kuna aga seda lähemat seletust ikka veel ei tule, pärin ma omalt poolt:

„Kas ta ammu juba ära läks?“

„Jah, juba üsna ammu.“

„Ei tea, kuhu?“

„Ei tea.“

„Ei tea, millal ta tagasi peaks jõudma?“

„Ei tea.“

Vaikus.

„Kas ta... läks linna?“

„Ei tea. Aga... küllap vist.“

Need on lühikesed ja järsud vastused, — nende kõla on kindel ja nende tähendus on mulle nüüd selge pikemate kommentaaridetagi. Kuid ometi pole vähimatki kahtlust, et need lühikesed ja järsud vastused ei tulene vaid tavalisest umbusust, — need on ilmsesti varjavaks kattedeks millelegi hoopis tähtsamale! Ja tundes südant järsku rahutult-valusalt kokku tõmbuvat, tahan ma kohe lahkuda, ebamääraselt tajudes, et ma olen selsinasel

silmapilgul jälle kokku puutunud olukorraga, mis ei kuulu päris tavaliste hulka...

Kuid just sel hetkel, kui ma olen juba ukse poole pöördumas, segab end kõnelusse vana lukussepp ise, kes nokitseb midagi akna all laua juures. Ta on minu ja eidekese vestlust kogu aeg teraselt kuulanud; nüüd tõstab ta pea, vaatab mind ivake aega üle piklikkude prilliklaaside ja sõnab tasakesi:

„Noh, ema, Oskari eest pole vist küll tarvis varjata.“

Ootan; peatan isegi hingamise. Ja asudes jälle äsjase tegevuse juurde, lisab taat kohe veelgi enam viivitades:

„Anton läks ära.“

Paus.

„Kuhu?“ küsin ma alles hulga aja pärast, ehkki ma tean vastust juba ette.

Taat lükkab nüüd prillid ninaseljalt üles laubale ja vastab lühidalt:

„Ta läks ära ühes nõukogude võimuga.“

Seisan veel pisut aega, — need kaks ootavad, et ma kord juba läheksin, mind ennast piinab ebamäärane vajadus kõige üle vaikselt ja põhjalikult järele mõtelda.

Siis lausun ma oma „head õhtut“, pöördun ja väljun algavasse öösse.

Tuul on kasvamas tugevaks edelatormiks.

* * *

Hulgun sel hilisõhtul veel kaua sihitult tänavalt tänavale, mõtlen, kaalutlen, taban end ikka ning jälle kujutluselt, et olen samuti ühes nõukogude võimuga oma kodukohast lahkunud ja sammun nüüd peatamatult otse itta... edasi, aina edasi. Ja kui ma siis viimaks koju jõuan, olen suutnud enda nii ära väsitada, et tinaraskeina ei tundu mitte üksi jalad, vaid isegi selg ning õladki.

Ema istub nagu tavaliselt haigevoodi ees toolil, hoiab

käsi risti süles, õõtsutab keha monotoonselt edasi-tagasi. Ta pöörab minu samme kuuldes ainult veidi pead, avab nagu suuri pingutusi tehes suu ja ütleb tasakesi:

„Käi natike vaiksemalt... Ta jäi just praegu magama... Ja tal on vist väga kõrge palavik.“

Noogutan kuulekalt, astun peaaegu kikiarvabail, lähen sängi juurde. Salme kitsas, kõveraks tõmbunud keha näib suitsva plekkلامي valgusel täna erakordselt suurena ja erakordselt tumedana, nagu aga samal ajal erakordselt kõhnana ja erakordselt tillukesena. Ja ikka veel äsja kuulnud uudise erutava mõju all viibides lausun ma korraga ootamatult valju häälega, kuigi ise tean, et nii ju ei tohiks:

„Liigandi Anton on minema sõitnud.“

Ema mõistab mind kohe.

„Venemaale?“ küsib ta pikkamisi.

„Jah, Venemaale...“

Ema liigutab hajameelselt kätt, pühib sellega paar korda niisama hajameelselt üle põlve. Äkki vaatab ta mulle läbi hämaruse otsa, ohkab ja ütleb:

„Seda oleks tulnud teha meil kõigil. Vähemalt teil, noortel. See, mis siin nüüd peale hakkab, ei ole meie-taolistele küll kuigi magus taluda...“

Rohkem me sellest küsimusest enam ei kõnele.

Riietun lahti, poen voodisse ja mõtlen vähemalt sajan-dat korda, et seda oleks tõepoolest teha tulnud meil kõigil, siinsetel noortel.

* * *

Mul pole olnud seni kuigi nimetamisväärseks kombeks näha unenägusid, — või kui ma ehk olengi neid vahel näinud, siis on nad ununenud juba kohe ärkamisel. Kuid nüüd on see teisiti, hoopiski teisiti. Vaevalt langeb mu ajudele too õrnmagus väsimuserammestus, mis käib

pärast tegevusrikkaid päevi harilikult päris tõelise magamajäämise eel, kui ma leiangi enda juba väga selgete ning väga täpsete sündmuste keerisest.

Seisan nagu kuski kõrgel kohal ja kõikjal mu ümber voogab määratu suur rahvahulk, kes on vahetpidamata kuhugi minemas, hoovates lakkamata nagu jõgi, mis tuleb pimedusest ja kaob jälle pimedusse. Ning sellelt kõrgelt kohalt, kus ma nõnda vaatlejana seisan, kõik need keerissündmused lähtuvadki — pahupidi pööratud, veidrad, sageli naermaajavad, ometi aga igas piasjas uskumatult meeldejäädavad ning uskumatult arusaadavad. Seal on näiteks meie koolidirektor, paks, rebasekarva ülikonnas ajaloolane, kes kutsub mind kogu aeg näpuga: olen midagi unustanud ja see alati kahjurõõmus isand tahab mind nähtavasti ummikusse ajada. Seal on mu koolivennad-marurahvuslased, — nad naeravad millegi üle, märkavad mind, näitavad mulle näpuga ja hakkavad mind korraga vastu hoovivärvat suruma, mille avamisega ma ei suuda mitte kuidagi hakkama saada. Või ma sammun mingi seletamatu, kuid seda kurjema käsu ajel läbi jääkülma, halli vee, mille virvendav pind kerib iga hetkega järjest kõrgemale, kuni see loksutab mulle viimaks raskelt õõtsudes vastu nägu, ulatub üle pea, surub mu sügavikku. Ja kõige lõpuks näen ma end külili maas lamavat — otse sulgkerges, kohedas lumes — ja see, kes minu ees seisab ning mulle kavalalt silmi kissitades otsa vahib, pole ju keegi muu kui auväärne vürtsipoodnik isand Sakk, kelle siiraid seisukohavõtte juhtusin mõni päev tagasi juhuslikult kuulma...

Virgun äkitselt, pöördun täie hooga külili. Ja nähes ema ikka endiselt õe haigevoodi ees istuvat, küsin ma kohe:

„Mis sa arvad, kui ma tõepoolest... ära läheksin?“

„Ole... wait. Ta sureb... just... praegu...“ vastatakse mulle vaevalt hingeõhuga.

Tardun hetkeks kohale, mõistan siis nende sõnade kohutavat tähendust ja tõusen ettevaatlikult. Jah, see on nõnda — mu väike õeke sureb... meie Salme sureb... tilluke rõõmus linnuke sureb pikkamisi, vaevaliselt, iga hingetõmbega, ja meie, kes me oleksime valmis ta heaks kõik tegema, oleme täiesti abitud ega suuda teda mitte millegagi toetada.

„Kas isa on juba kodus?...“

„Jah, ole rahul, tütreke, ta on juba kodus...“

Vaikus.

„Kas ta on... siin?...“

„Jah, tütreke... kallis... ta on siin... meie isa.“

Lamp põleb kahinal. Ja peale selle kahina pole nüüd kuulda enam ainustki heli... ainustki heli...

* * *

Mõnikord on nõnda, et kui inimene elab, siis pole teda nagu olemaski. Kui see inimene aga äkki sureb, siis kasvab ta senisest palju-palju suuremaks ja muutub nähtavaks kõigile, kes temaga nii või teisiti ta elu jooksul kokku puutusid. Märkasin seda veidrat tõsiasja juba läinud sügisel, kui asus oma viimsele minemisele keegi mu klassivendadest, ja märkan seda ka nüüd, kus asus oma viimsele minemisele minu õde Salme. Ja veel midagi muudki märkan ma ühenduses selle kurva sündmusega, ja nimelt seda, et mul nagu polekski selle kaotuse pärast eriliselt kahju: selles olukorras, nagu me siin oma võitlust võitleme, tundub see täiesti loomulikuna, täiesti järjekindlana.

Samal koridoril elunevad naabrinaised asuvad emale appi — ka nemad peavad seda kõike täiesti loomulikuks ning järjekindlaks — koolnu nõuab veel vaid viimast hoolitsemist, see töö tahab teha, seal pole midagi parata. Ja et ma tunnen end siin kuidagi ääretult üle-

liigsena, tõmban ma vargsi palitu selga, lahkun kiki-
varbail toast ja sammun mööda treppi alla.

Olen parajasti hooviväravast tänavale astumas, kui
mind korraga hüütakse:

„Ehheii, kuule... sina seal, noorhärra!“

Pöördun, vaatan ringi. See on meie üürimaja pere-
mees — vorstlühike ning vorstjame liharull, keda hüü-
takse tavaliste inimeste keeles lihtsalt Matiiseni-isand-
daks. Oma kahe pakkjalaga peaaegu ülalt alla lüües
tuleb ta mu juurde, pistab mulle käe loiult pihku, jätab
tervitusesurumise minu hooleks ja küsib suuri vaevu
esileupitupa kaastunderaasuga:

„Nõnnaviisi, et teie pool ons nüüd leinad lahti?“

„Jah.“

„Ah et see tüdrukunatike... või sedasi?“

„Jah, mu õde.“

„Pagan küll... no mis sa ütled... no mis sa ütled...“

Vaikus. Matiiseni-isand tammub ühelt sammasjalalt
teisele, nuuskab põrinal sissepoole, sülgab lumme ja vaa-
tab pead viltu lastes, kuhu see eraldunud osa tema vää-
rikast minast kukub. Ja korraga viskab ta mulle juba
hoopis teist laadi küsimuse:

„Muti sul ons kah nüüd päris kodune vai kudas?“

„Jah.“

„Töölt lahti?“

„Jah.“

Minu ühesõnalised vastused kipuvad tähtsat meest
nähtavasti häirima. Ta habemetüükalised ümmargused
põsed vajuvad kuidagi pahaendeliselt ripakile ja ta
sõnab nüüd kurjalt:

„Kuu hakkab juba lõppema, aga üüriraha pole teie
kandist ikka veel näha olnud. Ärge venitage! Selle-
pärast et... pange tähele... aeg ei ole enam sihuke,
kus te oma nokki võite õiendada. N ü ü d nõutakse jälle
korda. Kes oma kohustusi oma ülemate vastu ei täida...“

ja oma ligemiste vastu... ja jumala ning kuninga vastu... sellele õpetatakse, kuidas seda teha tuleb. Ja nokkadele, mis nüüd veel püsti õiendatakse, astutakse peale, phehehee! Peale, jah... Siiaaale aitas see tüdruk hingki kaasa... kopikakest teenida... Nüüd aga läks see kätepaarike kah veel risti rinnale... Sinule endale tuleb aga ütelda tänapäev otsekohele suu sisse, et... mis sa jahmerdad, hädavares. Kah — õpib! Kah nimnasist! Hobusevargaks saab ilma selletagi... phehehee. Ja mis puutub teie üürivõlasse, siis... et see oleks kahe päeva jooksul ilusasti tasutud... nagu kristlik komme nõuab... Jah...“

Ja ikka kuidagi koomiliselt otse ülalt alla trampides kõigub Matiiseni-isand jälle eemale, madal, kuid seda laiem, otsekui elavaks muutunud liivakungas.

See vahejuhtum mõjub minusse imelikult häbistavalt, — õhk on küll külm, kuid mu kõrvalestad hõõguvad lausa kuumadena. Hetke jooksul näib mulle, nagu oleksin ma kõike seda unes näinud; selline moonutatud, jälk „inimlikkus“ on kindlasti pärit kustki viirastuste maailmast!

Kiskjad elajad, kes kõndisid oma kõndimisi alles nädalapäevi tagasi ettevaatlikult ning vaikselt, hirmul oma elunatukese pärast, on jälle tagajalgadele püsti tõusnud ja näitavad hambaid, mis teevad juba kurje mälumisliigutusi...

* * *

Kohtan kaht koolivenda. Uks neist on pärit maalt, teise isa teenib linnavalitsuses. Poisid teavad rääkida, et sakslasi olevat oodata umbes kella kaheteistkümneks... Ja nad teavad rääkida veel sedagi, et nood oodatavad marssivat linna Riia maanteed mööda, mida hoitavat neile vabaks juba varahommikust saadik...

See, kelle isa teenib linnavalitsuses, ütleb:
„Pärast tulevat tore paraad... tead!“

„Jah, pärast tuleb paraad,“ noogutab maalt pärit koolivend.

See, kelle isa teenib linnavalitsuses:

„Vist isegi traditsioonilise võtmete andmisega... tead!“

Koolivend maalt:

„Jah, traditsioonilise võtmete andmisega.“

See, kelle isa teenib linnavalitsuses:

„Bürgermeister peab tervituskõne, tead!“

Koolivend maalt:

„Jah, bürgermeister peab tervituskõne.“

Ja üks kolmas, kes jõuab meile pontoonsilla otsa kohal ähkides ning puhkides järele:

„Öösel püüti meie hoovimajas kinni kaks punast... kaks punast... Tahtsid veel viimasel silmapilgul minema putkata. Küll aga... kõmmutasid vastu, sigudikud... hohohoo. Nagu hullud kohe. N-nah... kuhu te vennikesed enam pääsete! Võru tõmmati ümber ja... teine võeti elusalt. Sai nii armetult kolki, et... Kui seniks elab, antakse sakslastele üle.“

„Mis tühja... antakse sakslastele üle! Kohe maha lüüa ja asi vask!“ ütleb maalt pärit koolivend nüüd kole jämeda häälega ja sülgab lumme samasuguse sügava iseteadvusega, nagu tegi seda ennist paks ning tõmp Matiiseni-isand.

Kuna tänavail on täna rohkesti inimesi, — nii särasilmseid jõukaid kui mornilt enda ette vahtivaid mehi agulitest ning äärelinnadest, — kasutan ma esimest soodsat juhust, et neist noortest valgekaartlastest lahti saada. Lipsan kuulutusetulba varju, teen näo, nagu loeksin sealt midagi huvitavat, ootan, kuni tahtlikult raskeks muudetud sammud minust eemale jõuavad. Ja kui neid iseloomustavalt-uljaid samme enam kuulda pole, astun üle tänava ning lähen vooluga kaasa.

Kõik mu läheduses on kangesti elevil, rahutud, täis vastupandamatut uudishimu. Naised ja lapsed vadivad

edasi kangesti lühikesi samme võttes, karakullmütsides ning kangurunahksete kraedega härrad hoiavad pead kuklas, sonimütsides ning õhukestes palitutes mehed sammuvad vooluga kaasa vaikides, kinniste nägudega, nagu vastu minnes millelegi säärasele, mida vihatakse kogu hingest, mille eest pole aga selsinasel hetkel vähi- matki pääsu. Märtsipäike paistab heledana üle lumiste katuste, paistab, kuid ei soojenda, — tema teravad kii- red on täis tillukesi jäänõelakesi, mis tungivad silmi ja panevad laud ning põsed kibeleva.

Pöördun paremale, — siin on veidi vaiksem.

Uks uljalt keppi keerutav isand mu ees rebib korraga mütsi peast ja hüüab daamile, kes on tast parajasti möödumas:

„Oo, tervist, austatud emand Nael!“

„Isand Sakk — no kuulge... see olete ju jälle teie!“ vastab hele ning rõõmus hääl ta õlgadele kohevil kerratõmbunud rebase varjust.

Isand Sakk:

„Jalutate, armuline proua?“

Emand Nael:

„Jaa, jalutan, mu härra.“

Isand Sakk:

„Tulite vaatama, armuline proua?“

Emand Nael:

„Jaa, tulin vaatama, mu härra. Sest — jesseke — saab's keegi sihukesel päeval toas istuda!“

Isand Sakk:

„Õige, armuline proua. Seda ei saa, seda ei saa mui- dugi mitte, armuline proua.“

Ning uljalt keppi keerutav vürtspoeomanik seab mütsi jälle korralikult ning täpselt oma kohale, väärutab pead ja jätkab pisut vaiksema häälega, mida ta tarvitab nähtavasti kõige enam usaldust nõudvate vestluste puhul:

„Kõneldakse, et käsi olevat saksa poistel karm... väga karm.“

„Jumal, kas tõesti?“ hüüatab rebasega daam, mõtleb hetke jooksul ja lisab siis teist õlga kehitades: „Ilma selleta ei saada kah läbi... eks ju!“

„Jah, mis seal parata, emand Nael, mis seal parata!“

„Täiesti õige, isand Sakk, — et mis seal parata.“

„Kahju küll, aga...“

„Muidugi kahju, sellepärast et... oleme ju kõik ühed eestlased... ühe väikese ja tööka rahva liikmed...“

„Nii, nii, mõistagi... mis seal rääkida! Aga vahel tuleb oma lihasele lapselegi kibedat vitsa anda... Mul on näituseks üks tuttav arst, ja see ütles, et kui kord juba lõikus teha, siis kah juba teha nagu kord ja kohus.“

„Just, just... jesseke... mis seal's enam mängida, mu härra!“

„Sellepärast et kasvaja — kui selle juured ihusse jäävad — hakkab varem või hiljem jälle hoogu võtma... ütleb see minu tuttav arst... armuline proua.“

„Just, just! Ja täiesti õieti ütleb, täiesti õieti.“ Ning korruga tasakeši, mahedalt: „Muuseas, isand Sakk, kas ei oleks ehk vahel jälle põhjust teie juurde sisse astuda... paari naela suhkrukese pärast... eks ju?“

„Tjah... vaadake... armuline proua...“

Ja nüüd muutub see üliviisakas vestlus korruga hoopiski vaikseks, — oleks nagu jõutud alale, kus võib edasi liikuda veel vaid kikivarvastel, iga sammu ette kobades.

Sel hetkel kostab läbi tänava mürtsuv marsikaja, mis läheneb nagu raskelt astudes. Korruga tekib tunne, nagu ei julgeks keegi enam edasi minna, nagu muutuksid kartlikuks isegi need, kes on sakslaste kohalejõudmist lausa igatsenud. Ja inimesed hakkavad endid kohe vastu kõnniteeserva suruma, palistades märke tõusva tänava varsti kahe tumeda paelana.

Väike nipsis ninaga tüdruk küsib minult ärevalt:

„Kuulge . . . te olete pikem . . . kas nad paistavad juba?“

„Ei veel,“ vastan ma lühidalt.

„Ju-mal . . . nüüd siis varsti nad ongi siin . . . isand Sakk!“ hüüab rebasega daam.

„Jah, armuline proua, varsti on nad siin!“ noogutab vürtspoeomanik, tõukab mulle äkki külge ja võitleb endale nõnda üsna lihtsalt kätte hoopis mugavama seisukoha. „Palun, armuline proua. Siit näeb ju tüki paremini!“ kutsub ta galantselt.

„Tänan, mu härra,“ ütleb rebasega daam, tõugates mind nüüd ka omalt poolt.

Sel silmapilgul jookseb keegi lonkur härra mu selja tagant läbi ja müksab igauht, kes juhtub talle teele ette jääma, lumise karguotsaga. See on lähenevate võitjatega samasse rahvusse kuuluv apteeker, madal ja hall nagu suur rott, kellel tarvitseks vaid pisut kergitada ülemist huult, et näidata oma kitsaid, alalisest tigidast närimisest kääriotsadena teravaks kulunud hambaid.

„Hou, hou, hou!“ häälitseb tähtis tegelane seejuures vaenulikult-üleolevalt, andes selgesti mõista, et ta pole mitte ainult härrasmees, vaid et ta on peale kõige muu veel s a k s a härrasmees.

Ja lühikesekasvuline tüdruk, kes mind äsja kõnetas, muutub korraga tulivihaseks, pistab tõttajale jala ette ning osatab uulitsapoisilikult:

„Hou, hou, hou . . . Vaata sulle . . . säh . . . üks hou! Kápuli lendasid, sa vana hou!“

Apteeker upitab kaua ja vaevaliselt, kuni ta enda viimaks jälle püsti saab. Umberringi aga naerdakse. Ja ka mina naeran, sest mul pole temast tõesti kahju, sellest halli ning tigidat rotti meenutavast ätist, kes uperdab seal lumisena ning abituna, silmad nagu ilvesel, kui see on ummikusse aetud.

See üsna tühine, kuid ometi nii iseloomustav juhtum

tõmbab mu tähelepanu natukeseks ajaks endale. Märkan neid marsimürtsatuste saatel lähemale rühkivaid vallutajaid alles siis, kui nad on juba ammugi nähtavale ilmunud.

Sakslased tulevad tihedates sirgetes ridades, ras- kel sammul, ees läikivad vaskpillid, tagapool hõljuv täakidemets. Ere päike paistab sellele terasest met- sale ja see paiskab kõikjale laiali otsekui tillukesi tulesädemeid. Ent kuigi selles rütmilises, peatamatus liikumises peab ilmsesti väljenduma vallutajate väge- vus, reipus ning murdumatus, aiman ma ometi mingi kavalalt valvele asunud vaistuga: too vägevus, reipus ning murdumatus on üsnagi suures osas teeseldud, tege- likult on see ülbelt lõuga etteupitav jõud ammugi lõpu- korral, on verest tühjaks jooksnud, võib iga silmapilk taaruma hakata ning kokku langeda. Muide — kas need vereloigud, millega nad kuulukse oma teed tähis- tavat, polegi eelkõige selleks, et lüüa kõi- ge liht- samate vahenditega võimalikku vastupanu, et teha oma väsinud armeele võõraste maade valitsemist võimalikult kergemaks? . . . Jah, veelgi enam, — kas need vereloigud saksa sõjahärrade teel pole juba algusest peale nende- samade saksa sõjahärrade endi sisemise nõrkuse ning hukkumisehirmu varjatud tunnuseks? . . .

Surun nõnda targutades käed palitutaskuis rusikasse, nihkun tasapisi üsna trotuaariveerele, vaatan nii tera- selt, et silmad vesiseks tõmbuvad. Orkester möödub, esi- mesed salgad jalaväge mööduvad, sügavas, nagu paha- endelises vaikuses, mis kipub esile tükki- ma isegi muu- sika lakkamatust mürtsumisest hoolimata, on midagi külma ning tarretavat. Ja tarvitseb mul vaid silmad sul- geda, kui mu ette ilmub kohe kujutlus mingisugusest koletislikust muinasjutulisest sajalalgsest olendist, kes rüh- ib aina edasi, kõike purustades, hävitades, enda üm- ber ning läheduses maatas- a sõtkudes . . .

„... Saksa sõjahärrad tükkis oma kõrge kultuuriga on kodanlise klassi käes vahedaks ning kuulekaks mõõgaks, mille abil õiendada meiega praegu arveid. Oma külmuse, halastamatuse ning täpsusega on see maailma töötajatele üheks kõige suuremaks hädaohuks, mida võib üldse ette kujutada...“

Kas pole see sihvakas, kitsa näoga ja pisut nukra ilmega nooruk, kes minust praegu mööda sammub, ehk sama mees, kelle silm sihtis alles täna hommikul meie süütute külameeste pihta, kellest ma kuulsin hiljuti kõneldavat?

Korraga tekib kuskil meie läheduses liikumine. Inimesed õiendavad kaelu. Paljud naeravad, paljud tõmbuvad aga senisest veelgi kinnisemaks. Ja väike vilgas tüdruk minu ees — ikka toosama, kes laskis ennist ninali kurja apteekri — ütleb korraga lihtsameelselt, kuid seda siirama vastikusetundega:

„Kas sa näe ikka... kintsukaapijaid!“

See on salk rahvarõivaisse pugunud härrasid ning daame, kes suruvad end kõigest jõust inimhurrust läbi, otse hobuseteele. Prouad ja preilid kannavad käes lilli ja õhetavad erutusest, isandad on lihavad, kohtakad, näivad järsku pealtvaatajate ees piinlikkust tundvat. Too, kes kannab kõige ees hiiglasuurt taldrikut soolapotsikesega, ilusasti ridamisi asetatud leivaviiludega ja kõrgejalgse napsiklaasi ning mulksuva viinapudeliga, pingutab kõigest jõust, et käia hästi otse, uljad prouad teesklevad noorust ja hoiavad raskeid seelikuservi kahe näpu vahel. Soola-leiva pakkujad, ja-jah! Ja just kui ma selle tõeni välja jõuan, ongi see kirev salgake endale viimaks ometi läbipääsu kätte võidelnud ja läheneb külma ning edevuse pärast keksides pikakasvulisele saksa ohvitserile, kes on oma salgaga parajasti meie kohale jõudmas.

„Bite seer, härr hauptmann!“ hüüab see, kes käib kand-

mikuga kõige ees, ja kogu delegatsioon laseb pead kummargile.

Ning siis jätkub neil naeruväärseil mardisantidel parajasti nii palju aega, et kõrvale hüpata nende üleolevalt-hoolimatult edasirühkivate ridade eest, kes on valmis kõiki meid ümber paiskama, kõiki meid siiasamasse tänavakividele maha tallama...

Pealtvaatajad — isegi osa neist, kes kannavad kõrgeid karakullmütse ja kangurunahkseid kasukaid — naeravad parastavalt.

Väike vilgas tüdruk mu kõrval lõkerdab pead kuklasse upitades nagu lind oksal.

Ning vürtspoeomanik minust pahemal ütleb oma erutusest õhetavale rebasenahkse kraega kaaslasele:

„Mina, armuline proua, ütlen ainult niipalju, et... sähke sulle! Soovin õnne ja nõnda edasi! Või soperdatakse salaja sihuke omaette plaan valmis, et hüpata esimestena reeotsale. Oleks kah kellegile teisele kõnelnud... kellegi teisega tasa-targu nõu peetud! Ma ju tunnen neid lontrusi kõiki... hee!“

„Ah tunnete, isand Sakk? Je-es-sseke!“

„Tunnen, emand Nael.“

„Kuulge... kes nad's on... sihukesed?“

„See paksu ja punase kaelaga on suurkaupmees Alamaa... armuline proua... See pikk ja vuntsidega... armuline proua... on advokaat Heinmann... Need kaks aga, näete, armuline proua, — see keskmist kasvu ja see kõhukas, — on majaomanik Äspe ja pangahärra Epstein. Ja need naisterahvad, armuline proua, on nende härrade armulised prouad ja preilid tütrede.“

„Jesseke... kui mõtelda ikka!“

„Jah, näete, armuline proua, mihukesed sead. Muudkui mold sülle ja loorbärgi pärgade jahile... hehehe... ihuüksi, esimestena...“

Rohkem ma enam ei kuula, — on kuidagi kohutavalt

tülgas ning raske, nii tülgas ja raske, et ma kardan end iga silmapilk oksendada hakkavat.

Soola-leiva ulatajad! Oi, soola-leiva ulatajad, kes te teete seda jõledust pealegi oma rahva nimel!

* * *

„Vangid!“

„Mis? Vangid? Kus?“

„Vaadake, vaadake!“

„Van-gid!“

„Õige, täpselt... need on ju venelased neh, keda seal viiakse!“

Siis väike paus.

Ja siis vaheldumisi niihästi siirast, puhtast südamest tulevat kaastunnet kui kahjurõõmsat parastamist:

„Vaesed vennikesed... oh-oh... jah!“

„Just sõja lõppemisel... ja sihuke rumal õnnetus!“

„Kas nad's tõesti õigel ajal minekut ei saanud!“

„Lipendavad, näete!“

„Küllap kalad meie jões jälle rammu juurde võtavad... hehehee!“

„Maha... maha... maha... muud midagi... kurat ja kaheksa! Ma-ha! Punaseid pole tarvis vedada, nõör kaela ja... valmis!“

Nende üksteisega vastamisi pörkavate hüüatuste kestel näivad kõik endid otsekui kuidagi teisiti seadvat, otsekui lõplikku hoiakut võtvat. Mu läheduses matsutab keegi härrasmees nii valjusti suud, et ma seda selgesti kuulen. Aga vaevalt samm maad sellest suumatsutajast hakkab üks naine korraga vaikselt nuuksuma, — seal nutab trotuaaril seisev kehvik teiste, püsside vahel minevate kehvikute pärast...

See kõik toimub nii kiiresti ja kuidagi ootamatult, nõnda et ma ei oska esialgu midagi ette võtta. Vahin

vaid üksisilmi mööduvat vangidesalka, vahin sakslasigi, kes neid saadavad, kuulen nagu poolunes katkendlikke lauseid, mida siin-seal lausutakse. Ja viimaks hakkab ma mehaaniliselt samas suunas edasi minema, ehkki ma alles hetk tagasi kavatsesin pealt vaadata raekoja ees toimuvat paraadi.

Astume kõik väga kiiresti — nii need seal tänaval kui meie siin kõnniteel. Enamik neist astub kuidagi taarudes, nõksuvate ristluudega, õlad ettepoole vajunud, paljud hoiavad käsi taskutes, mõned vaheliti pandult sinelivarrukais. Ja iga kord, kui nad oma vaevatud päid tõstavad, et ümberseisjaile lühikesi, nagu imestavaid pilke heita, näen ma nende sügavaid musti silmakoopaid, mis meenutavad koolnuid.

Suur parv varblasi tõuseb järsku lähedal seisva maja nurga varjust lendu, vuriseb läbi päikesepaistelise talveõhu, kaob valendavate katuste taha.

Suurekasvuline, habemesse kasvanud vang vanas, lapi-liseks hõõrdunud nahkses kuues pöörab pikkamisi pead, seirab esmalt värvukesti ja... vaatab siis korraga minule.

Jah, see on tõesti nõnda, nagu ma olen ikka endamisi kujutlenud: mu isa nagu on küll väsinud, kuid ometi mitte nii lootusetu kui neil paljudel taganejatel, keda ma olen näinud neil murrangupäevil läbi meie linna minevat...

Taat, kallid, ometi viimaks oled sa tulnud! Ometi viimaks. Ja ma tahan sinuga nüüd pisut kaasa sammuda...

* * *

Tänav jaguneb kaheks: üks haru sellest pöördub järsult vasakule, teine suundub pisut paremale, võttes sihi otse alla jõekaldale. Ja sel ajal, kui pidulikku hoiakut taotlevad kompaniid üha kestva marsi taktis meist kord-

korralt kaugemale jõudes läbi vallutatud linna suunduvad, valgub sõjavangide salk ühes oma poriroheliste valvuritega madalate agulimajade vahele, millede tuhmid aknad vaatavad meid nüüd nagu kartliku imestusega.

Suurem osa uudishimulikke läks ühes sõduritega, ja meid, vangidega kaasakõndijaid on vaid üsna vähe, vaevalt paarikümne inimese ümber. Isa vaatab mulle kogu aeg otsa; ma vastan talle samaga; ja ikka ning jälle naeratame me teineteisele, — me peame seda tegema, me ei saa teisiti! Ule läänepoolse silmapiiri tõuseb üksikuid pilvesagaraid ja ma mõtlen kuidagi pikkamisi ning asjalikult, et vaene Salme ei jõudnud siiski ära oodata taadi tulekut...

Me sammume nõnda ligi kümmekond minutit. Nähtavasti on sakslaste seas keegi selline, kes tunneb hästi ümbrust, — minnakse edasi lausa imesteldava kindlusega. Ja pärast paarikordset siia-sinna käandumist olemegi südalinnast väljas: jõuame kaldanõlvale, mille tagant läigib ning sillerdab lumine jõejäa.

Peatutakse. Konvoi kohendab end, moodustab vangide ümber poolringi, mille otsad ulatuvad äärest lahti sulanud jõeni. Ohvitser süütab jämeda kollakaspruuni sigari, sõdurid võtavad püssid õlalt ja asetavad jala kõrvale. Kostab kõnekõminat, kuski isegi naerdakse.

Nihutan end isale võimalikult lähedale, teeseldes poisikeslikku uudishimu, mida sellistel puhkudel tavaliselt ikka sallitakse. Taat mõistab mind, näib tahtvat mulle omaltki poolt vajalist julgust sisendada. Siis lahutab meid teineteisest veel vaid mõne sammu pikkune vahe-
maa ja ma tajun äkki, et ta erineb üsnagi põhjalikult minu kujutlusest: ta on väga kõhnaks jäänud ja ta näkku on rohkesti karmi jonnakust siginud. Ning ma aiman tema silmade lakkamatult muigavast ilmast, et ta mõtleb minust umbes samal kombel: üks minagi ju ole sirgunud selle aja jooksul, mil me pole teineteist näinud, vaevalt

viieteistkümne-aastasest poisikesest kaheksateistkümne-aastaseks täismeheks!

Pean ma ehk katsuma talle kuidagi edasi anda teate Salme surmast?

Ei, seda pole vaja, — niikuinii on tal juba küllaltki tegemist oma isiklikkude murede ning vintsutustega!

Ja taadile viimaks ometi vajaliku kauguseni jõudnud, pomisen ma nüüd tasakesi:

„Kõik on korras. Me elame hästi.“

Isa noogutab pikkamisi, — tähendab, ta kuulis mind...

* * *

Too omapärane, vaikne, mulle igaveseks ajaks meelde jääv puhkusehetk kestab veel veidi aega. Rahvahulk kõnniteedel suureneb pikkamisi, vangid kohendavad endid, sakslased jätkavad mõnuldus suitsetamist. Hoovi-värvavad kääksatavad, õhuaknad avanuvad ja paiskavad esile väikesi aurupilvekesi: kehvad mehed ja naised madalaist, end vastu maad suruvaist majadest jälgivad kõike toimuvat sõnatult, terasel pilgul. Üks hoolitsetud habemega isand — vististi elupõline ametnik kustki kantseleist — teeb paaril korral katset sakslastega vestlusse astuda, saades aga vastuseks vaid halvustavaid naeratusi.

See väike puhkusehetk lõpeb korraga lühikese ning järsu käsklusega, mis näib peaaegu haukumisena ja mis paneb meid kõiki tahtmatult võpatama ning ringi vaatama... Sõdurid virguvad, vabastavad end senisest mugavast loidusest, muutuvad jälle ametlikuks, hakkavad meid hoolimatute tõugetega kuhugi tagasi suruma. Pikk vuntsidega sakslane — vististi allohvitser — jookseb vangide juurde ja käsutab need halvasti vene keeles kümekond sammu ettepoole, näoga vastu jõge. Ja hetkeks kaotan ma ses sagimises oma isa silmist, leides ta jälle

alles siis, kui tõttav ümberkorraldumine on viimaks lõpule jõudnud.

Samal hetkel kõlab uus käsklus. Vaatan parajasti ohvitseri poole ja näen mingi vaistlikult teravnenud taipamisvõimega, kuidas ta lõuapärad on kokku surutud, kuidas ta niigi juba kitsas suu veelgi kitseneb, kuidas ta hoolikalt raseeritud nägu seejuures imelikult lühikeseks ning kurjaks muutub. Ta seisab sirgelt nagu pikk post, tuul puhub ta sinelihõlmadesse, ta vahib kulmu kortsutades kuhugi minust tahapoole. Ja kuna mina ikka veel oma pilku tema külmadelt hallidelt hundisilmadelt eemaldada ei suuda, avab ta jälle hetkeks suu, lastes kuuldale häälistsuse, mis meenutab härmatunud metalli raginat.

Korraga sunnib meid ringi vaatama läbilõikav, terav heli. See tuleb kustki meie kõrvalt, meiega ühelt joonelt. Ning see, mis me nüüd näeme, paneb vere meie soontes sõna otseses mõttes jääks tarduma: kuus sakslast on uskumatu kiirusega üles seadnud kaks kergekuulipildujat ja sihivad nendega otse vangidesalga poole!

„Jumal taevas... kas nad's tõesti?...“ lausub värisev hääl kuski mu läheduses.

Ja rohkem ei suudagi keegi meist enam mõtelda ega ütelda. Sest siis see algabki. Pole kuulda enam ühtki käsklust, — ma näen vaid harjunud, rahulikku käeviibet, mu kõrvu lööb vaid järsk, pikk, nagu luid ja liha rebiv valangutekaja...

Mida tajub inimene säärasel hetkel, inimene, kes on harjunud veel ootama ning lootma maailmalt hoopis midagi muud?

Me kõik tahaksime nagu edasi hüpata, jooksmata hakata, oleme aga samal ajal nagu hüpnootiseeritud, liikumatuiks kivideks muutunud ja suudame elada veel vaid oma vaatavate silmade kaudu. Ning kõik see jubedus, mis otse meie ees sellise demonstratiivse lihtsusega sün-

nib, litsub end kild-killult meie ajudesse, muutub nagu osakeseks meist endist, osakeseks, millest me ei suuda vabaneda vist iialgi enam.

Ma ei taju, kui kaua see mõttetu, külmavereline mõrv kestab, mulle näib ainult, et selle läbiviimiseks kulub terve igavik. Hallid elutud kogud langevad lumme, kukuvad risti üksteisest üle, tõusevad siin-seal veel kord püsti kogu pikkuses, kukuvad-langevad uuesti, hüppavad vette ja varisevad seal kokku. Need, keda kuulid kohe ei taba, kisendavad sõnatult, tahavad kuhugi joosta, ja siis kütitakse neid... nagu põgenevaid loomi! Mingi hirmsa asjalikkusega kerkivad püssiotsad, pöörduvad kärmesti põgeneda-kävatsejate suunas ja tulistavad siis täpselt, mööda laskmata. Ja kahel korral tarvitab pisut lihavusele kalduv valgevereline sakslane oma hiigelnoa-taolist tääki: ta pistab pikkamisi, täpselt, tillukese nõk-suga riideid läbi puurides, ta peaaegu rohkem torkab kui lööb. Ja kui ta on veendunud, et ta on oma üles-ande tänaseks auga täitnud, võtab ta sinelitaskust tu-meda riidelapi, et pühkida sellega hoolikalt üle hõbeda-selt läikiva täägitera...

Siis on see möödas... siis on see tehtud. Kuulipildurid tõstavad oma tapamasinad jalgadelt maha, igaüks võtab vastava osa, nad vahetavad isekeskis paar asjalikku sõnagi ja astuvad tagasi kaaslaste sekka. Härra leitnant — saadetud kahest allohvitserist — jalutab laipade lademe keskel edasi-tagasi, astub üle väljasirutatud käte, üle jalgade ja peade, viipab sellele või teisele sõdurite hul-gast kutsuvalt käega, seisab asjalikult ning sirgelt juu-res, kuni too kutsutu oma armulasuga valmis saab. See nooreohtu inimene on oma ülesande täitmisel pedant-selt hoolikas ja vaevalt märkab ta kuski mõnd abitut liigutust, kui ta juba tapja kohale saadab.

Nüüd on kõik lõplikult vait jäänud; härra leitnant ühes oma kahe saatjaga tuleb tagasi kõnniteele. Nad

trambivad jalgu ja puhastavad hanges saapaid, millede tallad on kõigest ettevaatusest hoolimata veriseks saanud.

Alles sel hetkel suudame me endid jälle liigutada ja enamik meist pistab paaniliselt jooksuma — mööda tänavat üles, tagasi südalinna poole.

Ka konvoi asub tagasiteele. Tuul ajab neile alles järele äsja valatud vere lõhna, kui nad juba rõõmsalt laulma hakkavad.

* * *

Isa Liigand seisab sirgena mu ees, vaatab mind üle prillide, — ta on minu katkendlike sõnade mõttest amugi aru saanud, too hirmus lugu on talle algusest lõpuni selge. Ja kui ma kogu kehast nuuksudes oma jutustuse lõpetan, küsib ta tasakesi:

„Kas sa oled kindel, et sa tõesti ei eksi?“

„Ei, ma ei eksi. Oma isa peaksin ma ometi ju tundma!“ hüüan ma erutatult.

„Jah, see on õige, — sa peaksid teda ju tundma...“
Vaikus.

Isa Liigand küsib jälle:

„Ja nad jäid sinna tänavale?“

„Jah... jah... jah... nad jäid sinna tänavale...“

Tekib uuesti viirastuslik, kivina põrmu rõhuv vaikus. Taat näib mõtlevat juba sootuks uut mõtet. Siis aga astub ta üsna mu juurde ja jätkab pärimist:

„Kas sa nägid — ega nad sinna tunnimehi ei jätnud?“

„Seda... seda ma ei tea...“

„Noh, tuleb küll arvata, et nad seda tegid,“ ütleb taat.

„Nende eesmärgiks on ju inimesi hirmutada. Tuleb ta vähemalt sealt ära tuua,“ lisab ta ikka ühesuguse vaikse rähuga, võtab varnast palitu ning mütsi ja riietub kärmesti väljaminekuks. Ja võtnud seinakapist pika kae-

laga viinapudeli, mis on täis kuni korgini, ütleb ta mingi kummalise leplikkusega, mis mind sel hetkel isegi solvab: „Oma himude osas jääb inimene ikka inimeseks... isegi sihuke, kes nõnda tappa võib. Viina peale on ka timukad maiad.“

Seekordne sammumine kestab — nagu mulle näib — üpris lühikest aega.

Pikalt kaubelda ei lase endiga kaks porirohelises mundris vallutajatki: „Eh, võtke, — siin on neid raipeid enam kui külluses ja üle lugenud pole neid keegi ega hakka seda tegema edaspidigi!“

Ja siis oleme me uuesti koduteel... nüüd juba kolmekesi...

Kelk mu kannul jookseb sahnal läbi vaiksete kõrvaltänavate puhta ning valge lume.

Isa on raske nagu terasest; ma higistan juba varsti üle kogu keha.

* * *

Kindlusevallil poodi kolm.

Lastepargis poodi viis.

Hõbepajude puiesteel lamab silmili jõesse külmunult neli mahalastut, kellest kõneldakse, et need olevat läti sõjapõgenikud.

Kas see on kõik?

Võib-olla, võib aga ka olla, et mitte, — liiguvad visad kuuldused, et öösiti topitavat inimesi otse jõkke, vana-desse jääaukudesse.

Avalikult hukatute laibad peavad kaheks päevaks karistuskohale jääma, hirmuks neile kergemeelsetele, kes julgeksid kätt sirutada jõukate ja lihavate varanduse järele, ja julgustuseks neile jõukaile ning lihavaile, keda me julgesime oma jumalavallatute mõtetega nõnda kohutada...

„Isandrahvas võib palju andestada, aga mitte ialgi ei andesta ta seda, kui puututakse tema mammona külge,“ ütleb isa Liigand. Ja siis ütleb ta veel: „Pea ainult üht meeles, poju: ära kõike seda ialgi unusta, vaid hoi a see endas tallel... mõtle sellele, mõista seda ja kogu sellest oma südamesse sapiviha, et kord kuhjaga tasuda...“

Nõnda kõneleb ta oma vana sõbra ja töökaaslase jumalagajätmisel. Ja hetkeks tekib mu hinges kujutus, nagu ei pajataks neid sõnu mitte üksi tema, vaid nagu kordaksid seda ta järel ka kaks kõrvuti asuvais puusärkides laipa — Salme oma paberkahvatute huultega, isa oma kõva ning karmi võitlejasuuga, mille nurgad on veel pärast surmaga jonnakalt alla tõmmatud...

* * *

Matsime oma kaks surnut täna keskpäeval.

Ja täna keskpäeval toimus raekojaplatsil ka too uhke paraad, mida oodati kohe vallutajate päralejõudmisel...

...Sakslased marssisid ja peksid oma rautatud saabastega jääst sädelevaid tänavakive; pikkades mustades üleriides kadakad ja kohalikud äravalitud tõugu kuuljad kaelustasid hobuseid ja paitasid ratsutavate ohvitseride ning sõdurite saapasääri; kaks-kolm jõukat ning prisket eesti suguvenda kõnelesid kõmiseva häälega päästmisest ja päästjatest, kes polevat teps mitte hilenud...

Võib-olla et kord ei taheta seda kõike meenutada, võib koguni olla, et saabub aeg, millal seda kõike enk häbenetaksegi.

Ei maksa, kaaskodanikud, kes te jutlustate kuulumist ühte ning samasse perre, ühe ning sama väikese ning tööka rahva hulka!

EX DIBI. UBIV. T

Mina nägin seda! Ja paljud teisedki, kes kavatsevad nende lugude mälestusi endas alal hoida, nägid seda samuti!

Ja pole kahtlust, kaaskodanikud, kes te jutlustate kuulumist ühte ning samasse perre, ühe ning sama väikese ning tööka rahva hulka, et k o r d kõneldakse neist lihtsatest lugudest üpriski valju häälega...

* * *

Sel õhtul tuleb meile külaline — mees, kes käis meil omal ajal üsnagi sagedasti ja kes kannab praegu minu isa riideid.

Kõneleme, vaikime, mõtleme oma mõtteid — nii mina, hea vana Liigandi-taat, too külaline kui emagi. Milleks ka asjatult sõnu raisata. Seda, mida meil on vaja mõista, mõistame me ilma pikemalt vestlematagi...

Siis tõuseb hiline võõras, näib hämaruses ulatuvat peaaegu laeni ja ütleb vaikselt häälel, et niisiis olevat aeg minekule asuda.

Lähnen teda saatma.

On juba pime, kuu pole veel tõusnud. Taevast katab kerged pilveudemed. Ja just, kui me oleme hoovi läbimas, pistab mu sõnaaher kaaslane oma suure tugeva käe mu kaenla alla ning ütleb viivitades:

„Pole midagi, sõber. Sa pead vastu, — ma tean seda. Iga võitlus nõuab ohvreid ja uus sünnib maailma ikka ja alati valuga. Ja küllap sa näed, et kord tuleb aeg, mil me läheme nende tänaste tapjate kui ka tappa laskjate vastu mitte enam väsinud ning halvasti sõjariistus salgana, vaid karastatud võitlejatena, kes õiendavad nii ühtede kui teistega arveid silm silma ja hammas hamba vastu.“

Nende sõnade juures surub ta mütsi sügavamini pähe, pigistab tugevasti mu kätt ja kaob pimedusse.

Hulgun pikkamisi läbi tühja linna.

Ja ma tean: kui puhkeb kord otsustav lahing, võtan ma sellest kindlasti osa — oma väikese õe Salme nimel, oma ema nimel, oma mõrvatud isa nimel, kõigi nende nimel, kes on nagu mina ise, nagu meie kõik, — inimesed äärelinnadest ja madalaist töölikasarmutest.

Tšeljabinsk,
1941.

ESIMENE ARMASTUS

1.

Juuliöö on lühike, ja kui me tahame õigeks ajaks läbi rinde omade juurde tagasi jõuda, peaksime me ammu juba ruttama. Paks rohi meie all on kastest märg ning külm, taevast meie kohal hõõgub nagu hele teras, õhk meie ümber on udune. Tuul puhub rabast ja seetõttu pole siin täna tunda seda lainetena levivat läppunud lõhna, mida laotavad kuhugi metsatihnikusse jäänud ja seal ammugi lagunema hakanud inimeste ning loomade laibad. Kui meie kõrval murul lebavad ning süngelt-sinakalt läikivad püssid ei meenutaks meile umbes kuu aega tagasi saabunud karmi tõelisust, siis unustaksime vist varsti, et meie pole enam lihtsad nõukogude asutiste töötajad kustki sealt mõnekümne kilomeetri kaugusel asuvast maakeskusest, et me heitleme praegu oma elu suurimat ajaloolist heitlust, et me peame kogu aeg kavalad ning valvsad olema ja igas juhuslikuski vastusattujas kõigepealt vaenlast nägema. Ja ajades end istukile, tajun ma nende mõtete juures äkki teravat süütunnet, — jah, pagana pihta, nõnda ei tohi ju asjata

aega raisata ega mugavaks muutuda, on tarvis rutata, meie ülesanded ootavad täitmist!

Kuid juba järgmisel silmapilgul taltub mu tusk uuesti, sest pilt, mis mulle avaneb, teeb mu äkki hellaks ja veidi halemeelsekski. Minu poisikeseohtu kaaslane on enda märkamatuult tüdruku põlvede juurde nihutanud ja hoiab selle sõrmi oma paksude tumedate kämmalde vahel; seda tehes naeratab ta ise kuidagi kohmetult-abitult, nagu sooritaks ta selsinasel hetkel midagi säärast, mida ta peaks tingimata häbenema; ta on pea pisut kuklasse heitnud ja ta suured heledad silmad välguvad läbi hämaruse: ta vahib ainiti tütarlapse allakummardatud näokest, mis näib kogu aeg vargsi-vargsi naeratavat. Tema noored põsed on punakad ning hõõguvad üleni: see on emake maamuld ise, mis hingab talle sealt karmide rohukõrte vahelt vastu oma koheda huumuse kiirgavat soojust.

Vaatan ivake aega seda algavate tunnete esimest helisevat mängu, märkan endas samal hetkel ootamatult esilekerkivate mälestuste sunnil tekkivat sentimentaalsust ja suudan sellest suure vaevaga jälle võitu saada. Surun käed rusikaiks, muudan südame kõvaks ja hoolimatuks, nagu see peab nüüd olema meil kõigil, kes me relva kanname ja kes me seda ehk ei kannagi. Ja püüdes samal ajal hooletult naeratada, ütlen kohe otsustavalt:

„Hea küll, oleme puhanud — aitab! Lõpp sellele pehmele peesitamisele! On aeg — hakkame astuma!“

Kristjan Lukk — nii on mu noore kaaslane nimi — virgub nagu mõnusast unerammestusest, ohkab, kuuletab vastu tahtmist. Tüdruku käsi vabaneb ta hellitusest, jääb silmapilguks üksikuna õhku rippuma. Ja alles tüdikese aja pärast kaob see väike, heledana näiv, ses uduse juuliöö muinasjutuolukorras iseseisvat elu elava olendina mõjuv käsi suurearuudulise räti serva varju, mis libiseb talle kaitset pakkuva tiivana.

Poisi laiavõitu, veidi lapsik nagu pöördub pikkamisi ja lakkab naeratamast. Ja otsemaid omandab kõik meie läheduses õige varjundi: me istume jälle kõrvuni verises sõjatänapäevas; me oleme jälle sakslase tagalas luusivad erarõivais luuremehed; sinakas-roheline hämarus meie ümber pole jälle armastamiseks ega unistamiseks, — teda tuleb taas hinnata vaid sel määral, mihukesel määral suudab ta anda meile kaitset ning varju meie ohtlike ülesannete täitmisel. Ja rutates enda ümbert lõplikult hajutama äsjast hinge pehmendavat ja meeli nõrgestavat lumma, võtan ma pikkamisi püssi, pühin sugereeriva aeglusega üle selle higistava raua ja sõnan piigale, kes paistab mind nüüd pisut häbenevat:

„Millal me jälle tagasi tuleme — raske ütelda. Aga küllap me juba tuleme. Igatahes — pea silmad lahti ja püüa kõike näha ja märgata. Signaaliks jäägu ka edaspidi... öökulli ketramine.“

Meie väike usin abiline ei lausu midagi, — ta on enda põlvili ajanud ja noogutab vaid kuulekalt. Ma olen teda viimase kahe nädala jooksul näinud hoopiski tihti, kuid täna märkan ma teda jälle otsekui esimest korda. Ta on lühikest kasvu, haprake, ta õlad on väga kitsad ja hoiduvad veel plikalikult vinna. Ent samal ajal on tas kõik kuidagi valmis küpsenud, kuidagi lõpuni arenenud ja täiuslikuks saanud: ta suured rinnad, ta pisut liiga lühikestele külgedele järgnevad ja tema kasvu jaoks veidi liiga tugevad puusad, ta silmade sügavusest peegelduv naiselik elutarkus ja sellest puhuti läbi vaatav looduslik ootus. Tema suujoontes võib aimata karmi asjalikkust, mis peletab ta lähedusest eemale kõik sobimatu, kõik säärase, mis kavatseb teda südametult ning kavalalt kasutada. Aeg-ajalt puhub põõsastest tulev edelatuul ta laugudele tillukesti juuksekahle ja siis tõstab ta nagu masinlikult käe, pöörab peopesa väljapoole ning pühib kiiresti üle lauba, mis näib täna erakordselt

kõrgena ja erakordselt heledana. Ja alles siis, kui ma olen lõpetanud, vastab ta lühidalt:

„Jah, hea küll. Kõige paremini läheks see korda ehk ... jälle samal ajal nagu alati.“

„Seda me ju püüame. Aga täpsemalt lubada ... ei saa midagi. Igal juhul ... katsu alati käepärast olla.“

„Jah, hea küll,“ kordab tüdruk, mõteldes samal ajal ilmsesti hoopis millestki muust.

Kristjan Lukk ulatab nüüd omaltki poolt sõbratarile käe ja sõnab julgustades:

„Nnah, — küllap me saame hakkama ka edaspidi. Sina aga, laps, ole kaval ja tark, et need pärdikud sind kahtlustama ei hakkaks ja sulle vahepeal midagi viga ei teeks.“

„Olen! Küll ma juba tark ja kaval olen!“ vastab väike piigake, ja ma tajun järsku, kuidas ta samal ajal äkki nagu millegi pärast kohkub: ta hääl kõlab kummaliselt madalana, kummaliselt tihedana, surub enda nagu veidralt kokku ja katsub end häbelikult varjata. Jah, ta kardab ebaõnnestumise võimalust, kardab, ent ei kohku siiski tagasi oma ülesandeid täitmast! Sellest annab tunnistust toogi üksik ja veidi ootamatu lause, mis ta kohe lisab: „Veian neid igatahes ninapidi, kuni vähegi suudan, — oma lolli hirmutamisega nad mind juba püüda ei saa!“

„Tubli! Vaat see on õige hakkamine!“ ütleb Kristjan Lukk.

Tüdruk noogutab veel kord ja naerab siis kuulda-valtki. Ja kuigi ta teeskleb seda tehes, nagu hindaks ta meid ühevõrra, aiman ma kogu oma pisut kadedaks muutuva hingega, kellele see naeratus on määratud. Ja siis hakkab ta kiiresti astudes põõsa juurest põõsa juurde libisema, kuni ta kaob viimaks karjamaad varjavasse uttu, mille taga me teame asuvat küla ja millest veelgi kaugemal seisavad kõrvuti mõis ning vallamaja, —

ühine keskus, kus istub praegu ning luurab too risti-
märgiga ämblik.

Võtame laskevalmis automaadid kaenlasse ja suun-
dume otse auravasse rappa. Ja nõrk, sõbralikult virgu-
tav jahedus, mis meid seni hellitas, asendub kohe turba-
lõhnalise, vaenliku kargusega. Kõik meie ümber on nüüd
pruun, lage, troostitu, otsekui veereva hiiglaraskuse
poolt lamedaks rullitud. Määratu suurte, muinasjutu-
liste, hämuste silmadena vilguvad meist vasakul ja pa-
remal laukad; saja-aastaste kääbusmändide ja niisama
vanade vaevakaskede ladvad ulatuvad ainult siin-seal
kõrgemale kõikjal veniva udupilve ülemisest servast;
vesi ojakeses, mis läbib põiki seda kurba lagendikku,
on peaaegu must ja meenutab paksuks tõmbunud
verd.

Korraga kerkivad mulle mingisuguse julma asjalikku-
sega meelde kohalikkude inimeste seas sosinal ringilii-
kuvad jutud sellest, nagu oleksid fašistid tolle kurva
koha üksindusse viimase paari nädala jooksul lähemast
ning kaugemast ümbruskonnast kokku vedanud küm-
neid ning sadu süütuid inimesi, et kihutada neid mülg-
gastesse. Ja järsku tunnen ma pisut romantilist vaja-
dust silmapilguks seisma jääda ning paljastatud peaga
sügavalt kummardada: Puhake rahu, seltsimehed, —
tasumata ei jää küll ühegi teie kannatused!

Sammume hulk aega sõnakestki lausumata, — me
peame tähelepanelikult oma nähtamatust rajast kinni
pidama, et mitte kuhugi tumepruuni põrgukatlasse sat-
tuda, põrgukatlasse, mille ablasi hingamist me kuuleme
aeg-ajalt üsna enda läheduses; ja korraga paistab kõik
toimuv ainult halbade nägemuste reana, — kes meist
oleks võinud küll umbes viis nädalat tagasi kujutleda
sellist luureretke, sellist hiilimist läbi tihnikute ja rabade,
sellist surmaohtu iga sammuga kohal, sellist katastroofi
oma väikesel, tööd armastaval kodumaal, mille teed kat-

tuvad praegu verega, mille nurmedel mürgitavad praegu õhku matmata surnukehad... Selgemini kui eales varem tajun ma meie vana head maailma tallava ning mürgitava ristimärgiga ämbliku sisemist olemust: kuhu see koletis kohale jõuab, seal põlevad talud ning külad, kuhu ta terasest koivad sõtkuma pääsevad, seal müri-seb kohe verine lahing. Ja mehed, kes tolle viirastusliku, kogu käesolevat ajastut varjutava kurja koletisega en-nastsalgavalt võitlusse astuvad, karastuvad lühikeste päevadega rahuarmastavaist kodanikkudest sangarlik-kudeks sõdalasteks, kasvavad hiiglasteks, kasvavad sel-lest koletisest varsti peajagu pikemakski ja... vääravad ta kord pikali põrmu, et ta ei tõuseks sealt enam iialgi, see verilõustaline koerakoonlane, kelle eest põgene-takse praegu metsatihnikuisse ning suurte soode üksin-dusse.

Nooruk mu kõrval käänab veidi pead, vaatab mind, vilistab tasakesi. Püüdes anda oma vaikselt kõmisevale häälele hästi mehist kõla, ütleb ta äkitselt:

„Mis sa arvad, — kas see piiga pole tragi, mis?“

Pean tunnistama: olen sellele noorele koljatile enda-misi isegi tänulik! Vabanen jalamaid oma rasketest mõ-tetest, mind haarab lausa poisilik ülemeelikus. Ja ma hakkam oma kõnelusse tikkuvat kaaslast pisut õrrita-magi.

„Mihuke piiga?“ küsin ma teeseldud ükskõiksusega.

Kristjan Lukk sihhib mind jälle viltu silmanurkadest.

„M-m-mihuke!“ venitab ta viimaks pahanedes. Ent vajadus vestluseks on tas siiski liiga suur, ja sestap sele-tab ta juba varsti: „Noh... kelle juurest me praegu tuleme...“

„Ah ssoo! Tema jah... on tõesti päris tragi tüdruk, seda ei saa salata,“ vastan ma ikka endise näilise hooli-matusega.

Ja nüüd on poiss minuga lõplikult leppinud, lükkab

mütsi järsu liigutusega kuklalt kulmudele ning pajatab agaralt:

„Eks ole — pa-ga-na tragi! Vahel ei taha nagu usku-dagi, et ta sihukeste tempudega võiks hakkama saada... Lugesin praegu mõttes üles, mis ta on meie jaoks seni välja uurinud. Kõigepealt — kas oleksid meie omad ilma tema näpunäideteta nii lihtsalt ja kergelt suutnud vagaks teha seda neetud miinipildujate-üksust, mis kiu-sas meid üksijäri viis või kuus päeva? Ei oleks! Või... autopark vana viinavabriku aias, — kas meie kahurid oleksid selle ilma tema näpunäideteta üles leidnud? N-noh! Siis surnuaeda peitu pugenud tankikolonn, mis valmistus meile vastu lõugu andma... Ja lõpuks kas või see mullune lugu saksa onklite diviisistaabiga... hahaha! Kuradi kahju, et ma selle äratoomisest ei saa-nud isiklikult osa võtta.“

Kristjan Lukk vaikib hetke ja vahib läbi vidukil lau-gude parajasti möödalibisevat kihilist uduriba. Ja kui see on viimaks üldise hallusega ühte sulanud, lisab ta nooruslikult:

„Jah, ta on üsna harilik külatüdruk... Aga seda enam tuleb teda hinnata. Ja isegi — väga hinnata! Kui iga-üks meist, täiskasvanud tegelastest nii südilt oma kohus-tusi täidaks, kui see... väike noorkommunist, siis vihuk-sime me need kuradi parunivõsud juba varsti nende pii-ridesse tagasi. Võta minupärast kas või needki teated, mis me temalt täna saime...“

Vaikus. Ma ei taha teda enam narritada, seda tublit kaaslast, ma tahan aga siiski, et ta ennast mu ees veelgi enam paljastaks. Ja et ma targu vaikin, süttibki poiss üha enam, tekitades minus mingi ebamäärase, õrna mulje, nagu kuuleks ta oma arutluste sekka langevat kellegi sobimatuid vastuväiteid:

„Jah, täiesti kindel, — see harilik ja lihtsameelne taluplika on korda saatnud väga kiiduväärseid asju.

Utlesin: võta või needki teated, mis me temalt täna saime. Jahah, kui sakslastel praegu lõhnake ninas oleks, mihukesti tähtsaid ja täpseid andmeid me endiga praegu kaasa viime, saadaksid nad meile järele kas või terve diviisi, et meid kinni püüda ja vagaks koksata... hahaha.“

Jälle paus. Ja et ma endiselt sõnagi ei poeta, taltub armunud hiiglane pikkamisi ning pomiseb viimaks otsekui suure saladuse:

„Sa kujuta ette, ole lahke, vana, — ta on kõige selle juures ju alles... vaevalt kahekümne-aastane.“

Vaatan nüüd poissi kõrvalt, — isegi läbi õrnrohelise hämaruse näen ta suunurkadel kõverduvat õnnejoont. Noogutan ja venitan naeratades:

„Nii... Alles kahekümne-aastane? Mina aga mõtlesin, et...“

„Et mida?“

„Noh, et ta peaks tüki vanem olema.“

„Seda ta ainult paistab, seda ta ainult paistab!“ sosistab Kristjan Lukk veidi koomilise vaimustusega.

„Aga sina ise?“ küsin ma hästi asjalikult.

„Mi-na?! Kõvasti paar tosinat ikka, noh!“ lisatakse oma tõelisele eale pisut juurde.

Sel silmapilgul jõuame kõige hädaohtlikumale kohale, — lõunast otse põhja suundub tillukeste soosaarekeste rida, kuhu sakslased on üles seadnud oma valvepostid. Vestlus katkeb. Siin peab olema eriti ettevaatlik. Tavalisest kääbusloodusest kõrgele üle ulatuvad puudesalud kerkivad ööhämaruses esile nagu suured kuhilad, kuskil udu taga kõhitakse ja vannutakse kähedate hääلتega. Ning alles hulga hiljem, kui me hakkame juba lähemana raba idapoolsele servale, puudutan vaikselt edasi kõndivat seltsimeest küünarnukist ja küsin sõbraliku pilkega:

„Pärast sõja lõppu tuled sa siia jälle tagasi, eks ole?“

„Pärast sõja lõppu? Siia?“ vastab Kristjan Lukk oma-poolse küsimusega, olles enne tükike aega mu sõnu tai-bata katsunud. „Et kuidas sa seda mõtled?“ pärib ta veelgi hetke pärast.

„Noh, see meie sõbratar... kas ta's sind ei tõmba?“ ütlen ma naerdes.

„Ah tema või?“

„Just, just.“

Vaikus.

„Teab nüüd...“ pomiseb Kristjan Lukk viivitades ja tahab vist veel veidi salapäratseda.

„Mis seal teada! Küllap üht-teist näen ju minagi,“ lähendan ma jälle naeratades.

Samal ajal jõuame kuivale kruusapõndakule ja poiss hakkab nobedasti vastu noort lepavõsa saapaid puhas-tama.

Järjest hõrenevast ööhämarusest tõusevad esile rasked hallid kogud, laskevalmis automaadid meie poole sihitud. Need on raba idapoolset kallast valvava Punaarmee all-üksuse sõdurid, — oleme jõudnud tagasi omade juurde. Ja pisut kühnus kõndiv seersant, meie ammune hea tut-tav, hakkab meile kohe paberossi pakkuma ning seletab pisut uniselt:

„Juba eile õhtul hoiatati meid teie võimalikust tule-kust. Oodatakse. Kapten käis ise siin ja läks tagasi alles valge kamul.“

„Vaa-tah, vaata, või isegi sihukest igatsust tunti vahe-peal meie järele!“ naerab Kristjan Lukk. Ja kui me veidi hiljem oma rõsketes riietes külma pärast lõdisedes jälle teed jätkame, pomiseb ta mulle ilmse kohmetu-sega, mis paneb ta koolipoisina hõõguma:

„Sina, vana, ära sellest poistele kõnele. Ja üldse — ära sellest väga palju laiuta. Hakatakse kohe halba nalja heitma, — mõnede irvhammaste lõgemete vahele on ju alati värsket konti vaja.“

„Küllap ma juba saladust hoian... täpselt niisama kindlalt nagu sa ise,“ vastan ma asjalikkusega, mis näib talle meeldivat.

Ning ma naeratan jälle kadedana, — selle tubli nooruki kogu elu on siinsamas tema kõrval, temaga ühes, samal ajal kui paljudel ning paljudel meist — muude hulgas ka minul endal — on see hoopis teisiti, samal ajal kui paljud ning paljud meist — muude hulgas ka mina ise — kõnnime edasi ainult ebamääraste, kurbade, peamiselt enesekaitse-instinktist väljakasvavate isikliku õnne lootuseraasudega.

„Ohhoo!“ hüütakse kuskilt koidueelsesesse kaamesse valgusse mähkuvalt karjamaalt.

„Ihhhooo!“ vastab Kristjan Lukk pikalt ning rõõmsalt, kael õieli nagu noorel hobusel.

2.

Aruande esitamine nõuab meilt tublisti aega, — iga pisiasi sellest tuleb kümnel korral läbi-kaaluda, täpsustada, iga andmeraas tuleb fikseerida hoolikalt majori kaartidele. Ja kui me viimaks lõpetame, on keskhommik juba käes ja meie selja taha on takerdunud suur hulk tavalist rindeüksuse staabi äripäeva kirjutajate näol, kes ootavad allkirju, käskjalgade näol, kes on siia ootama pandud juba terveid tunde tagasi.

Siis oleme minekul, mina ja mu suurt kasvu noor sõber. Major, ajades oma pisut paksu ja pisut jändriku keha meie auks sirgu, tõmbab näo korraga naerule ning sõnab seltsimehelikult:

„Ilus, poisid, — olete tublid ja... tänu selle eest. Küllap te mõistate ka ise, mihukese väärtusliku pagasiga te mul täna päevakorra kerkisite. Praegu aga minge magama. Norsake kuni jaksate.“

Tervitame ja vastame talle samasuguse familiaarse gri-massitamise-ga. Ja alles nüüd, mil me oleme oma see-kordsele tööle punkti pannud, hakkame me tundma, kui väsinud me õieti oleme.

„Vaadake aga, seltsimees ülem, et te meie teateid suurtükimeestele veel niipea kätte ei anna, — nõnda ei tuleks meie magamisest mitte midagi mõistlikku välja!“ ütleb Kristjan Lukk.

„Pagan, jah, see on ju tõesti õigel!“ noogutab lõbus luureosakonna ülem, naeratab joviaalselt, tõsineb jälle kohe ja lisab oma lopsakat nina näppides: „Ootan iga silmapilk teie kaptenit. Olete mul — rõhutan veel kord — paari nädala jooksul suuri asju algatanud ja sellepärast ma ei hakka vigurdama, — ütlen talle, et ta annaks teile paar vaba päeva.“

Ja otsekui kardaks ta meilt mõnd tänusõna kuulda, istub ta kohe tagasi oma kohale, nagistades tugevasti tooliga ja tehes näo, nagu kavatseks ta enda ees leba-vates paberites suure hooga siblima hakata.

Väljume heas meeleolus, — kokkupuude selle südama-liku, nii meie endi kui seltsimeeste hindamist mööda koguni andeka ning agara mehega on mõjunud meisse seni ikka nagu virgutav kosutus. Ja otsekui meie mõlema ühise äratundmise kinnituseks langetab Kristjan Lukk tänagi tolle sagedasest kordamisest luitunud ja habemiku lause, millega me oleme oma ülemat seni peamiselt ise-loomustanud:

„Täitsa vunts! Kuradi vunts, jah, peab ütlema! I-ga-vene vunts vend... vana... kas ei ole!“

Suundume samal ajal läbi nagu imekombel terveks jäänud küla, vantsime kõike jõudu kokku võttes kär-mesti edasi kodu poole. Kõikjal meie ümber lainetab rõõ-mus päikesevalgus; mingit pahaendelist, nagu suuri sünd-musi kätkevat vaikust levib nii eemalt paistvast metsa-joonest, laudtasastelt põldudelt kui neist värvimata sein-

tega hallidest majadest, millest me oma teel möödume. Ja rinde pool, sellel teraval ning kurjal joonel, kus elu ja surm on külgipidi teineteisega lausa kokku kasvanud, ei sünni selsinasel tulikuumal ennelõunatunnil peaaegu mitte midagi kuulmist väärivat, nii et sellegi kulul peab mu kaaslane langetama ühe oma igavuseni kulunud tõdedest:

„Tukub, kurask!“

Meie elukohas on veelgi vaiksem ning mahajäetum, — väikeses hämaras talutoakeses surub ainult kohutav hulk kärkseid. Kõik seltsimehed on kuhugi läinud, voodid on üles tehtud, lauale on pandud uus puhas paber. Lõhnab koduselt, nagu ikka ruumis, kus on veel hiljuti inimesi viibinud.

Viskan enda kohe suure hooga voodisse ja too kodususetunne mu ümber ning sees suureneb veelgi. Äkki muutub see unenäoks, mis viib mind vanaisa tagakambriks, jõuludeks kaetud pühadelaua juurde. Ning pärast seda kosutavat puhkust viimaks jälle silmad avanud, olen ma tõesti reipam kui kunagi varem, — võiksin jälle hiilida ning roomata, võiksin jälle hiirvaiksena läbi rägu tungida, võiksin jälle maha käia, kui vaja, kümneid kilomeetreid!

Uks mees istub laua ääres, kaelasooned pingul, selg meie poole pööratud, suitsetab ja loeb ajalehte. Vaatan teda ja naeratan tahtmatult: tunnen ju nii selgesti neid kitsaid, pisut püsti hoiduvaid õlgu, seda väga pikka ja sirget pihta, neid tagasihoidlikult vastu pead tõmbunud kõrvu, mis võiksid passida ükskõik kellele teisele, mitte aga luuremehele, kelle kuulmine peab olema terav nagu hea koera kuulmine. Ja pöörates enda kohe voodiveerele istukile, sõnan ma uljusega, mis tundub pisut poisikeselikuna mulle endalegi:

„Tervist, seltsimees kapten.“

„Oo, jah, tervist, tervist!“ vastatakse mulle kohe tolle

omasuguse muigetooniga, mille abil too luine kõrend oskab iga oma sõna kuulajaile meelde jätta.

„Vabandage, et meil polnud aimugi teie juuresolekust.“

„Palun! Kõneldakse, et ainult naised, kes norskavad, ei tahtvat näidata end magavana.“

Naerame mõlemad, ehkki ma tean päris täpselt, et see omavaheline naljake jäi tõesti kaunikesti kahvatuks. Ja Kristjan Lukk, kes on meie vestluse tõttu samuti virgunud, sõnab sisemiselt vaikset nurru lüües:

„Hoh, see oli alles tossamine. Ei tea, kui palju kell võiks praegu olla?“

„Kell on, sõbrakesed, juba kaheksa kallal,“ vastab kapten. Ja siis ajab ta end püsti, katab oma pika ja kõhna näo silmanurkadest kuni õhukese suuni loendamatute kibrakestega, mida pole seal harilikult märgata, näib pisut mõtisklevat ja teatab selle endastmõistetavusega, mis teeb tema käitumise eriti sümpaatseks: „Rääkisin majoriga. Ta annab teid meile kolmeks päevaks tagasi. Vajaduse korral pannakse rakmesse seltsimehed Tiit ja Ole Pärtelpoeg, — nad tunnevad samuti siinset ümbrust ja on üsna tragid. Ja kui teil enam midagi ees ei ole, siis võiksimegi minema hakata. Poisid kavatsesid küünis väikest tantsuõhtut korraldada. Praegu olen siin tsiklil. Major lubas laenata külakorvi. Ma-hume!“

„Ooh, miks me's ei mahu — mahume, mahume!“ noogutab Kristjan Lukk.

Kiirustame, oleme varsti valmis. Ja jõuame parajasti metsa vahele, kui too pahaendeline vaikus, mis mind hommikupoolel nõnda häiris, lakkabki äkki olemast: meie ees, meie selja taga, meist pahemal ning paremal puhkeb valla säärane mürin ning mõirgamine, et maa meie sõiduki rataste all näib lausa kõikuvat.

„Ahah, algab, see on tubli ja tore!“ noogutab Kristjan Lukk rõõmsalt.

Ning pikk kapten, heites meile üle õla kärke pilgu, karjub kogu jõust, et teha end kuuldavaks:

„Jah, kõigi kolme diviisi kahurväepolgud. Ja lisaks . . . korpuse omagi . . . nagu paistab. Näete nüüd, milleks olid teie poolt toodud uudised suutelised. Esitan teid autasustamiseks.“

„Ei-noh, halba tööd üks õige mees ju ei tee!“ kiitleb Kristjan Lukk ülemeelikult.

Meie üksus, mis varustab meietaoliste läbi rinde hulkujatega kogu siinset sektorit, asub eesliinist vähemalt viieteistkümne kilomeetri kaugusel, väikeses ning vaikeses lagendikukülakeses. Maastik siin on ilus, meelde jääv. Suure, avara, ruutudeks lõigatud lausiku põhjapoolsel serval upitab end üles Oinamäe-nimeline nõlvak, selle varjust jookseb välja aeglaselt-laisalt looklev jõgi, läänest algab soine vöönd, kust me ennist tulime. Talud asuvad üksteisest eraldi, ja peaaegu nõörsirge maantee, siin-seal surutud heledate postide reakeste vahele, hõõgub täna nagu mingisugune muinasjutuline, üle nurmede ja läbi kaasikute ning tumedate lepikute ulatuv helehall siidvaip, mida mööda peaks nüüd-nüüd tulema hakkama keegi, keda ei teata ammugi enam oodata.

Meie kasutada on tolle väikese lagendikuküla kirde-nurgal asuv endine majapidamiskool, — elurõõmus, kaugele paistev hoone, mis oma roosakasvalgete seintega on minus äratanud üsnagi luulelisi assotsiatsioone. Määratu suur ning hästi hoolitsetud õunaaed ulatub küljega jõekaldale, mesipuud selles kükitavad oma kohtadel nagu värvilised mängumajad, laudad, kanala, tall ja mitmesugused kuurid ning keldrid on end ritta seadnud kõigest puhtast ning pidulikult-pühapäevasest pisut eemal. Ja veelgi kaugemal, otsekui too viimane Tuhkatriinu, kelle jaoks pole ruumi teiste endavanuste killas, norutab kahe lõikamata rukkipollu vahel inetu ning massakas küün, seinad mehekõrguselt laotud tumedast ning

külmast maakivist, katuseõled rohekaks hallitanud ja sälgulised, laiad väravad ammuli lahti, viltu vajunud oma raskuse all, mida ei näi kanda suutvat isegi sinne pae-põhjaga maapind.

Õues tuleb meile vastu salk seltsimehi. Nad on kangesti heas meeleolus ja neil kõigil on kange rutt kohale jõuda; küüni pool hakkab korraga mängima meie väike kvartett — viiul, löötspill, tromboon ja balalaika.

Sel silmapilgul astub kustki hoonete vahelt meie juurde pikka kasvu ja peaaegu õlgkollaste juustega tüdruk. See on meie luureüksuse noorimaid naissanitare, kellesse me oleme olnud kõik kordamööda armunud. Ta muidu väga rahulik ja nagu äraseletatud nagu avaldab täna ilmseid erutuse märke, ja enne veel kui me teda teretadagi saame, ütleb ta nagu rutates:

„Vabanda, ma tahaksin sinuga pisut kõnelda.“

„Kellega? Minuga?“ küsib Kristjan Lukk, ja äkitselt näib mulle, nagu valguks ta silmadesse imelikku soojust, mida ma olen neis märganud ainult paaril puhul siis, kui me vestlesime meie väikese tõmmu abilisega sealt teiselt poolt tulejoont.

„Jah, sinuga,“ vastab tüdruk.

Ja nad eemalduvad kohe kärmesti.

Ma ei tea, millest see on tingitud, aga too põuase päeva lõpp mõjub minusse täna kuidagi eriliselt, — mul on kogu aeg tunne, nagu peaksin ma kuhugi maha istuma ja ainult... naeratama. Üks kui teine esitab mulle küsimusi; ma vastan neile küsimustele, aga kõik see on nii imelikult juhuslik ja ununeb juba kohe. Siis seisan ma veidi aega küüniuksel ja jälgin naeratades, mihukese õndsas hooga lendavad paarid polkataktilis üle sileda savi-põranda, — külatüdrukute seelikud aina lendlevad tant-sutuules, — aga ka see on nii juhuslik ja ununeb samuti kohe. Ja veel pisut hiljem poetan ma enda tagasi õue, longin medala kiviaia juurde ja hakkan selle servale

istudes mõnusal meelel paberossi imema, kuskil sügaval hinges virvendav mälestus ammukuuldud lihtsast lauluviisikesest, mis ei taha aga mitte kuidagi meelde tulla ja muutub seetõttu varsti piinavaks.

Vahepeal on õhtu veelgi edenenud. Suure tumepunase päikeseketta serv toetub juba vastu silmapiiri, varjud on pikad ja jahedad; mõnusad soojalained, mis voogavad siia ühes kaugetelt põldudelt puhuvate tuuleiilidega, paitavad mu nägu nagu õrna hingusega. Ja lakkamatu kahurimürin, mida tulevad iga natukese aja pärast välja kuulama ka kõige lõbusamad noorukid, suutmata vastu panna selle omapärasele süngele võlule, täidab meid kõiki tasapisi tekkima hakkava kindlusetundega, mida me neilsinaseil rasketel päevadel koguni tihti vajame.

„Jaha, lõbus seal saksa isandate teedel-radadel täna ei peaks küll olema!“ ütleb kapten, pühkides end hoolikalt taskurätiga, — ta on samuti pisut tantsinud, ta on sellest tantsimisest nüüd samuti pisut väsinud ning istub mu kõrvale puhkama.

„Loodame, loodame,“ noogutan ma nõus olles.

Kapten imeb ikka oma sirgevarrelist piipu, ei viitsi aga täna jutustada ühtki oma seikluslookest, mille esitamine on kange tubaka kõrval üheks tema vähestest nõrkustest. Siis tõuseb ta ja läheb jälle minema — juba varsti kaob ta astumisrütmis hõljuv kogu mu silmist koolimaja helehalli värava varju, mis kääksatab korraks kuuldavalt.

Tõusen, et veel kord pidutsevate seltsimeeste juurest läbi kõndida ja siis kohe magama minna: jah, pole midagi parata, — tundku sellest põgusast pillerkaaritamisest lõbu need, kes seda suudavad!

Astun üle küünikünnise, peatun väravaposti kõrval. Meie kvartett mängib parajasti mingisugust aeglasemal ja nukravõitu slow-fox'i ja selle taktis libisevate paaride liigutusteski on midagi niisama aeglast ning nii-

sama unistavat. Saapatallad kahisevad mööda põrandat, keegi ümised loole kaasa.

Samal silmapilgul muutun ma tähelepanelikuks. Kaks pikakasvulist, painduvat, teineteisest tugevasti kinni hoidvat noort inimest libisevad minust mööda, ja selleks, et neid ära tunda, pole vaja isegi paremat valgust: mu retkekaaslane Kristjan Lukk ja valgepäine naissanitar, kes tema ennist endaga kaasa kutsus. Nad näivad ka praegu väga erutatuina ja poisi suu asub üsna tüdruku kõrva juures. Ning jälle ei oska ma endale oma tundeid seletada: korruga hakkab mu hinge terav viha tekkima, nagu oleks keegi mind just nüüdsama solvanud või mulle midagi halba lausunud!

Naeratan tagedalt ja mõtlen korruga, et küllap too teine, too väike tõmmunäoline lamab vist praegu oma aidapõrandale tehtud asemekesel, on enda kassipojakesena kerra tõmmanud ja on tänulik saatusele nende väheste õnnesilmapilkude eest, mis raske aeg talle paari möödunud päeva jooksul siiski ulatas.

Äkki see pilt ei taha mulle enam kuidagi rahu anda, piinab mind, kasvab mul ebaloomulikult suureks. Väljun, teen väikese tiiru ja suundun põldudele, mis paistavad eemalt vaadates üsna pimedaina. Ja just õunaaia nurga juures üle nurmedevahelise kraavi hüpates näen neid uuesti: vaevalt kümnekond sammu minust eemal seisavad nad jälle mu ees, ja kuna tüdruku vaikne nuuksumine mulle selgesti kõrvu kostab, tõstab mu sõber tema pea pikkamisi enda poole, et suudelda teda otse huultele.

Pöördun tagasi ja kehitan õlgu: elu, — mis seal parata!

Ja kui Kristjan Lukk umbes paar tundi hiljem ohkides ning puhkides minu kõrvale pööningule poeb, ei vasta ma ta ainsalegi küsimusele. Teesklen sügavat und, samal ajal teades, et ma ei saa nüüd enam magada kuni uue päeva alguseni.

Põud, mis kõrvetas seni meie verd jooksvaid põlde ning nurmi, katkes koguni ootamatult, — möödunud ööl algas pikaldane, ühetasane sadu. Nüüd on see kestnud juba kogu päeva. Vihm on soe ning kosutav ja kuiv ning kuum muld muudab osa sellest kohe auruks. Janused põllud neelavad seda määratu suurtest pilvedest voolavat vett lausa ahnete sõõmudega; puud aias, vili nurmedel, isegi sammaldunud katused — kõik see lõhnab, lõhnab, lõhnab! Kogu ümbrus näib juba varsti läbi-märjana ja tursununa, ja taevas meie kohal langeb aegajalt nii madalale, et see tekitab minus viimaks masendava kujutelma, nagu peaksid vanad rütsakad männid ning osjadena sihvakad kuused tema rõhumise all väsinult kõveraks vajuma, alandlikult oma põliseid tüvesid nõtkutama.

Kogu selle nädala, mis lahutab meist lõbusat ning üle-meelikut tantsuööd koolimaja juures, oleme me kulutanud peamiselt harjutamisele. Kepten — too väljaspool teenistuskohuste täitmist lõbus ning tore seltsimees — ei anna meile rahu ei ööl ega päeval: kui me ei õpi parajasti maskeerimiskunsti, oleme ametis märkilaskmisega igasugustest võimalikest ning võimatuist asendeist, ja kui me oleme sellegagi lõpule jõudnud, peab ta meile pikki nind kaasakiskuvaid loenguid sadat sorti lõhke-ainetest, millega meil võib tegemist tulla. Aga oma õpetussõnu illustreerib ta ikka kümnete ning kümnete ülipõnevate näidetega, mida tal on tagavaraks vist tuhandeid ja mis tõendavad kõik tõsiasja, et võitmatud pole maailmas just fašistid, kuigi nad ise püüavad seda larmakalt väita.

Nõnda kaob aeg kiiresti. Kord õhtul, kui me valmistume parajasti korpuse poliitosakonna juurde minema, et sealseilt kirjutajailt mõnd salapäraselt sosistatavat

uudist kuulda, ilmub avenevale köögiuksele teise osakonna käskjalg ja teatab lühidalt:

„Ilmuda kohe majori juurde.“

Meid on praegu siin toakeses kokku kaheksa meest ja ma küsin:

„Ilmuda majori juurde? Kellel nimelt?“

Laiade sarnadega kasahh — massakas ja harkisjalgne — pöörab idamaise rahuga oma läikivaid mandelsilmi. Siis osutab ta oma tõmmu sõrmega kord minule, kord Kristjan Lukule, avab nagu vastu tahtmist huuled ja ütleb lühidalt: „Sinu. Ja sinu kah.“

Et me oleme juba saju vastu riides, järgneme talle kohe. Samal ajal vaatan uurides oma noort sõpra ja mui-gan endamisi: „Noh, ometi viimaks!“ Ja tahtmatult meenub mulle see veidi sentimentaalne ja veidi halb lugu meie luureroodu blondjuukselise naissanitariga, mis mind muide enam nii väga ei vihastagi.

Tähendan pisut hiljem nagu muu seas:

„Noh, kuidas arvad — ülim aeg, eks ole?“

Kristjan Lukk naeratab kogu näoga:

„S-selge! Ja võid uskuda — varsti oleksin ma kas või omaenda algatusel teele asunud.“

„Kisub endiselt, tähendab?“

„Ki-sub, sunnik! Kuule nii kisub, et! . . .“

Ta naerab veidi aega kuidagi kohmetult ja pisut nagu tarbetultki, ja sõdurid, kes meile vastu tulevad, vaatavad meid varjamatu imestusega: oleme ju olnud ikka nende rõõmsaloomuliste slaavlaste seas silmatorkavad peamiselt oma morni tagasihoidlikkusega. Ning õrnalt hõõguv, kuidagi lapsikult mõjuv puna, mis levib seejuures, kiiresti üle ta põskede, hakkab mind tänagi oma lepitava lihtsameelsusega tahtmatult kaasa kiskuma.

Diviisi staabi Teine Osakond asub nüüd meie küla päramises sopis. Kui me viimaks kohale jõuame, oleme me tublisti väsinud.

Major ei lase meid ka sel korral kuigi kaua oodata. Arvatavasti on ta meie jaoks varuks hoidnud jälle midagi säärast, mis nõuab ühel ajal nii põhjalikku maastikutundmist, riskijulgust, leidlikkust kui ka liugleva nastiku hääletut liikumisoskust. Kui me sisse astume, tuhnib ta parajasti kaardi kallal ja näib väga mõtlikuna. Siis kutsub ta meid üsna enda kõrvale. Ta ütleb ühegi sissejuhatuseeta, kangesti lai põial jämedale ninaotsale surutud ja pilk meie kõhnal kaptenil, vastates meie tervitusele vaevalt märgatava koduse noogutusega:

„Tubli, poisid, — ootasingi juba. Jah, aeg on niisugune, venitada ei maksa. Istuge. Vaatlusala — rajoonid otse raba taga... umbes viieteistkümnecilomeetrilise perpendikulaarse raadiusega meie eesliinist edasi. Ja võtke arvesse: sealseid teid valvatakse praegu sajakordse valvsusega.“

„Oh, küllap me läbi pääseme, seltsimees major!“ hüüab Kristjan Lukk, — ta hakkaks meelsasti juba kohe minema, ta teeks kõik, et võimalikult rutem soovitud kohale jõuda.

Ja nüüd võtab sõna meie hea kapteni, tõmbab teise silma suus suitsva paberossi pärast vidukile ning selektab ruttamata:

„Ka ülesanne, peate teadma, on tähtsam kui eelmised. Tuleb nimelt kindlaks teha sakslaste poolt koondatava kahurväe tähtsamad asukohad. Seni pole meil olnud kuigi palju edu nende lõugade kinnitoppimisega. Kergete vaevadega... ei tule arvestada.“

„Noh... selgel!“ ütleb Kristjan Lukk.

Arutame seal ühiselt veel hea tükikese aega — määrame kindlaks marsruudi, teeme mitmesuguseid oletusi, tunneme endid puhuti peaaegu üheväärseina, too lihava ninaga major teisel pool lauda, meie hea kapten sama laua otsa juures, meie kaks oma tossavate mahorkaplotskitega kohe siinsamas, aknast paistvas õhtupäikeses. Ja

siis surutakse tugevasti-tugevasti meie käsi: pole midagi, sõbrad, olete meil mõlemad tublid ja hakkajad ja tulete kindlasti terve nahaga tagasi ka oma seekordse ülesande täitmiselt!

Lühike päikesepaiste lõpeb, tõusevad rasked pilved, need teevad päeva tüki lühemaks, — pimedus algab juba varsti, me peame ettevalmistustega ruttama. Saame vajaliku varustuse ja vaatame selle veel kord hoolikalt üle. Ja kapten, kes on meie ärasaatmise täna oma isiklikuks hooleks teinud, ruttab oma kõige huvitavamate lugude jutustamisega, püüdes meisse igati jätta muljet, nagu kohtuksime me kindlasti uuesti juba homme või tunahomme.

Ronime viimaks autosse noore leitnandi kõrvale, kes peab meid viima eesliinile. Ligi nädala jooksul iga päev toimunud kahurväeduell on lõppenud, täna on siin lausa erakordselt vaikne. Läänepoolse metsa kohale levib punakas kuma, ja hämarus, mis tiheneb iga silmapilguga, laskub algul märgadele põldudele ja roomab sealt viimaks küla madalate majade vahele. Ja kui siis järsku tuulgi raugena ja väga väsinuna norutavate rukkinurmede vahele vaibuma hakkab, näib terve maailm meie läheduses jälle endine olevat: vaikne, rahulik, oma ükskõiksuses lausa hoolimatu.

Möödume ainult üksikuist jalaväekolonnidest ja anname ise teed kahele medsanpati masinale, mis ähivad auklikul teel visalt edasi rühkides. Ja siis jõuame viimaks ometi meiepoolset rabakallast valvavate eelpostide juurde ning ohkame kergendatult: traagilise hoiakuga saatja, kes tahab kangesti meile paista julge san-garina, pigistab veel kord meie käsi ja ruttab tagasimine-kuga.

Uks punaarmeelane-seersant — toosama, kes kõnetas meid meie tulekul viimaselt retkelt (ta on kaasa teinud juba vähemalt viis meie nn. läbiimbumist), tuleb meiega

ühes kuni esimeste mülgasteni. Kui me talle head õhtut soovime, lükkab ta mütsi kuklasse ja ütleb mõtlikult:

„Mina teie asemel, poisid, oleksin seal täna veest vaiksem ja rohus madalam. Kookide ja moosiga teid vist ei oodata.“

„Etskae, jah, räägitakse ju küll nii. Vanasti ikka... olid lauad meie vastuvõtuks nagu kord ja kohus kaetud!“ vastab Kristjan Lukk üha kasvava uljusega.

Teeme siiski pika jänesahaagi, — ettevaatus on ju igal juhul õnnestumise ema. Tund aega hiljem jõuame tuttavale soosaarekesele ja otsustame siin peatuda lühiajaliseks puhkuseks. Kui me kõrvuti maha istume, alustab poiss korruga siirast juttu, mida ma olen temalt oodanud juba kogu nädala. Läbi sajuilma hämuse pimeduse üles lääne poole vaadates ütleb ta mõtlikult:

„Pagan jah... inimeste tunnetega on üldse väga ime-likud lood. Elad ja sekeldad ja... neid pole olemas. Siis aga järsku... põrutab nagu välguga. Mina mehike — sa ju tead — ma pole enam mõni poisinolk, kes... On nähtud seda elukest küll niidadi, küll teisiti. Aga kui keegi oleks mulle kunagi ütelnud, et mu kalk ja külm suhtumine naistesse muutub just sihukesel kole tõsisel ajal, nagu on seda praegune sõda, siis... poleks ma küll eluilmaski sihukest juttu uskunud. Sest... jah... armuõrnutsemised on olnud minust ju alati väga kaugel... nagu sa ise oled ehk tähele pannud. Meeste seltskonnas paar sõna tõsist juttu ajada ja lonks viinagi võtta — seda küll. Aga tema... näed sa... on kah hoopis isegusest puust.“

Kuulan, muigan, sirutan enda niiskele murule, mõtlen jälle heledate lokkidega naissanitarist. Ja pilguga ülendavaid pilvi saates küsin ma võimalikult asjalikult:

„Kas ta — muuseas — teab juba?“

„Teab! Ammugi! Sellepärast, et mina ei poolda ülepea

mingisugust tumma mängu!“ vastab poiss edevalt, täiendades järgmisel hetkel veelgi suurema täismehelikkusega: „Utlesin talle kohe, niipea kui ma endas seda värki märkasin. Meie viimasel kohtamisel aga — sina magasid parajasti — arutasime seda küsimust juba kahepoolseltki.“

Vaikus.

Ning hetke pärast hakkangi tasapisikesi oma eesmärgile lähenema:

„Paistab, et ta on sinu esimene armastus?“

Poiss näib veidi mõttesse vajuvat. Ja alles hulga aja pärast kääneb ta jälle pead, kõhatab ja vastab pikkamisi:

„Jah, peaaegu. See tähendab — kui mitte arvesse võtta mõnd nooruse-rumalust, kus ei saanud aga õieti suudeldudki. Aga ka neist värkidest — pagan võtaks — tuleb tema juuresolekul muidugi viisakalt vaikida, sest... armukade on ta nagu kõik naised!“ lisab ta kohe muiates.

„Jah. Aga see pikakasvuline, kellega sa seal koolimajas nii intiimselt jalutamas käisid?“ küsin ma nüüd korraga.

Tekib jälle pinev paus, — Kristjan Lukk pole nähtavasti midagi sihukest oodanud. Ta lai ning madal nina mitte üksi et punastab, vaid hakkab isegi higistama. Hetke jooksul ei kuule ma enam ta sügavat ning korrapärast hingamist, — ta on üsna vait, isegi ta paksud huuled on veidi avali jäänud. Siis aga kogub ta end jälle kilrest, võtab mütsi peast, heidab mu kõrvale pikali ja sõnab tasa hõljuvate mändide poole, mille okstelt pudeleb aeg-ajalt harvu piisakesi.

„Ah sa mõtled seda... meie naissanitari Eevat?“

„Kui ta nimi on Eeva, siis küll jah seda Eevat,“ noogutan ma naeratades.

„Nii et... sulle paistab, nagu oleksime me viimase pidu ajal liiga silmatorkavad olnud?“ küsib poiss viimaks pikkamisi.

Noogutan, talle teraselt silmi vaadates:

„Olite, see on õige.“

„Mhmmh. Ja jätsime mulje, nagu oleksime me vanad armastajad, kes klaarivad omavahel mingisugust ammust romaani?“

„Jätsite.“

Poiss vaatab jälle tükk aega otse vastu tumedaid mände, paneb käed risti kukla alla. Ja siis äkitselt, just sel hetkel, kui ma seda enam ei oota, hakkab ta jutustama väga asjaliku tooniga, mis kõlbaks pigem neljakümneaastasele kaalukale mehele kui tolele laias kaares oma esimesi vagusid ajavale noorele nolgile:

„Ei-noh... Kui olla otsekohene, siis... lugu selle rumalakese Eevaga on teine asi maailmas, millest ma aru ei saa. Lihtsalt... ei saa. Temaga on nimelt sedasi, et me oleme — see tähendab — naabrid. Tema on minust hulga vanem, — viist aasta või kaks. Noh, sai seltsis koolis käidud ja nõnda edasi. Seminari kah... läksime üheskoos. Elasime seal võõras linnas nagu kunagi vanad sõbrad, olgu küll, et tema oli tüdruk ja mina olin poiss. Aitasime üksteist, muretsesime teineteisele raamatuid, ühe raske aine puhul valmistasime ühiselt isegi spikri. Aga tantsupidudel... sai käidud eraldi. Ta oli siis juba kena piiga, ja poisse surus ta ümber kümnete kaupa, ja mõned kõnelesid isegi, et ta olevat ülekäte läinud, aga seda ma ei usu. Tjaah. Ja see oli kah kõik. Pärast tulin mina koolmeistriks sinu algkooli juurde, tema jäi meie kodumaakonda... kuhugi alevisse... samasugusele kutsesele. Ja kirjutasime vahel teineteisele oma uuest elust ja olemisest. Ja... see oli jälle kah kõik. Kuni siis läks korraga sõda lahti ja... sattusime ühel heal päeval Nõmme Mustamäel uuesti kokku: tema töötas sanitarina samas luureüksuses, kuhu meie sinuga kohale jõudsime. Kõik.“

Kristjan Lukk lõpetab kuidagi järsult, ja ehkki ma tean, et ta pole midagi minu eest varjanud, ei taha ma ometi uskuda, et sellega too lugu on tõesti piirdunud. Ja

kui poiss ikka endiselt selili märjal rohul lamab ja ilm-
sesti uusi küsimusi ootab, päringi ma ettevaatlikult:

„Ja muud mitte midagi?“

„Usu! Mit-te kui midagi!“ vastatakse hoogsalt.

„Kuni?“ usutlen ma hetke pärast.

„Kuni?! Uleüldse!“ vastab poiss vihaselt.

„Aga ta ju nuttis ometi. Ja . . . sa suudlesid teda?“

Nüüd vinnab Kristjan Lukk enda sellise hooga istukile,
et ma ta järsult kõveraks tõmbuvailt põlvedelt vopsu
vastu puusa saan.

„Nuttis jah!“ ütleb ta rutates. „Õige! Ja see on samuti
õige, et ma teda suudlesin. Ja et ma seda suudlust hiljem
kunagi kahetsenud pole, on kah õigus! Ja kui sa mu elu
vastu sihukest papalikku huvi tunned, siis . . . võin sulle
täht-tähelt jutustadagi, kuidas ja mismoodi. Jah. Usu
või ära usu, aga see suudlus seal remmelgate juures oli
esimene ja viimane. Tema ütles minule, et ta olevat ke-
dagi siin armastanud, aga see olevat ta maha jätnud, ja
mina ütlesin, et kuula nüüd asja ja tühi temaga. Noh . . .
ja muud targemat ma enam ütelda ei osanud ja . . . sealt
see suudlemine siis tuligi, sellepärast, et ma päris tõesti
muud targemat enam ütelda ei osanud. Pärast aga läk-
sime tagasi tantsima ja mul oli temast korraga nii hirmus
kahju, et . . . Aga et sellel asjal oleks midagi pistmist
minu ja Helmi asjaga, siis . . . seda sa arvad küll täiesti
ülekohtuselt, vana.“

Kristjan Lukk vaikib jälle kuidagi jonnakalt, ja äkit-
selt ei tea ma, kas valju häälega naerma puhkeda või . . .
temalt vabandust paluda. Ning ikka ühtviisi nende jär-
jest segasemaks muutuvate meeoleude kütkes viibides
küsin ma kohe suure hooga silmi tõusvaid pisaraid tagasi
hoides:

„On ta sulle väga kallis, see Helmi?“

Jälle hetkeline paus, kuni kostab pimedusest imelikult
summutatud häälel:

„On! Kurat sellest aru saab, aga on tõesti!“

Siis vaikime hulk aega mõtlikena ja samuti vaikib sel hallil rõskel öötunnil meie ümber kogu aimatav maailm, — rinnegi näib puhkavat, et koguda end uue päeva vastu.

Peatume oma hädaohtlikul teekonnal veel paaril korral, ja viimaks kesköö paiku raba läänepoolsele kaldale saabunud, on mu kaaslane jõudnud mulle ära jutustada kogu oma senise elukäigu ning suurema osa oma tuleviku-kavadestki. Ta on unistanud juba paljudest asjadest: rahulikust koolmeistrielust, perekonnast, idüllilisest aiamajakesest, isegi . . . lastest. Ja kõige üle levib romantiiline loorike, — teineteist sügavalt mõistvad inimesed, mees ja naine, kes on kõrvuti osa võtnud praegu toimuvast võitlusest, sellest suurest, ajaloolisest võitlusest, mis annab uue suuna kogu maailma arengule.

Kuna ma kuulan toda õnnefantaasiat peamiselt vaikides, midagi erilist enda poolt juurde lisamata, patsutatakse mulle viimaks õlale ning trööstitakse veidi kohmakalt:

„Ja sina kah — ära noruta, vana! Küllap leiad oma perekonna samuti varsti jälle kätte ja elad oma naise ja poiste seltsis edasi nagu . . . mürinal.“

„Jah, seda ma muidugi loodan,“ vastan ma tasakesi.

4.

Tehtud kõverikud on nõudnud meilt üpris palju lisa-aega ja me otsustame järgmist õhtut ootama jääda kõigist teedest kaugel eemal asuvas tühjade heinamaade vahelises laanesopis. Vihm lakkab umbes keskhommiku paiku ja päike hakkab jälle kõrvetama. Maastik meie ümber kuivab kiiresti. Kui udugi kaob, näeme me endi lähedal teravaina esilejoonistuvaist varjudest laiguliseks

lõhestatud pehmet metsaalust, — neitsilik, kõdunevaist okastest ja aastast aastasse ladestuvast vanast kulust väetatud muld kasvatab jänesekapsast, kõrgeid joovikavarsi, karusammalt ja siin-seal isegi sookailu, mis lõhnavad mürgiselt.

Sööme, vestleme, kuivatame tillukese tulelõkke juures oma märgi rõivaid ja magame kordamööda kuni keskhommikuni. Kui ma enda viimaks täiesti puhanuna püsti ajan, tundub mulle, nagu oleks meie ümber praegu päikest rohkem, kui ma olen seda kunagi seni maailmas märganud, seda ülirohket päikesevalgust näib nõrguvat alla nüüd nii kõrgest paljast taevast kui iidse põlismetsa tihedaist latvadest. Kuskil siristavad linnud, aga ma ei näe neid; kuskil jookseb orav küüntega krabistades mööda krobelist tüve üles-alla, aga mu pilk ei ulatu teda tabama; kuskil toksib rähn rõõmsa visadusega vastu kuivanud männiuhu, aga mu silmad ei leia teda kõigele vaatamata, kuigi ma seda nii väga sooviksin. Ja maa meie all on sel ajal, kui me puhkasime, nii imekargelt lõhnama hakanud, nii meeldivalt ja hellaks tegevalt, otsekui peaksime me tingimata kohe jälle ta pehmele rinnale heitma ja oma kehad kogu pikkuses ta pisut sooja ning pisut niiskesse emaembusse suruma.

„Tead sa, pealik, praeguse tujuga oleksin ma valmis siia üksindusse elama jääma... kuni viimsepäeva laupäevani!“ ütleb Kristjan Lukk ja näib tasakesi nurru löövet, — pole kahtlust, et meie meeleolud kattuvad täna kogu ulatuses.

„Jah, siia üksindusse... Aga kindlasti mitte ükski, eks ole!“ naljatan ma veidi lapsikult.

„Nnujaa, see on muidugi teine asi!“ vastab poiss kohe nobedasti.

Veidi aega istume ja suitsetame vaikides, tõuseme siis ja otsustame pisut ringi luusida. Läbi tihniku viivad ahtad rajad, mida mööda sammudes tuleb ennast tihti

küüru tõmmata, — siin on oma käimisi käinud madalate selgadega metsloomad: jäneseid, kitsed, küllap vist tigidad ning verejanulised ilvesedki. Paakspuud lõhnavad, suurte naabrite varjus kõhnaks jäänud pihlakad lõhnavad, noored kuusekesed lõhnavad, sõnaga — kõik, mida me ulatume nägema, lõhnab ja hingab täie rinnaga. Ja ma mõtlen: kui loodusteadlasele ei meeldi mulle küll põrmugi too metsik liikide ja alaliikide virvarr, mis siin kõikjal lokkab, kui inimesele on säärane segadus mulle aga lausa kosutav, — sa võid puhata, sul pole vaja ennast kauemaks keskendada ei sinna ega tänna, su ümber on nii head kui halba, nii seda, mis sulle meeldib, kui ka seda, mis sulle teps mitte nii väga ei meeldi...

Viimaks jõuame laanest välja, näeme endi ees laiuvat heinamaad. Künkalt künkale hüpates ja aeg-ajalt päikesest soojaks paistetud madalasse vette sulpsates läheme varsti üle ette sattuva mädasonni, tunneme järsku mugavat väsimust ja istume nagu vaikselt kokkuleppel üksikult seisva vana männi alla, mis varjab meid taeva raudse hõõgumise eest. Ning katsudes parajasti umbkaudu kindlaks määrata tolle kohmakalt sadulas istuvat ratsanikku meenutava rüngaspilve kõrgust, mis venib seal pikkamisi edasi põhjast lõunasse, jään ma korraga magama: libisen esmalt otsekui pehmete, järelejätmatult lehvitatavate suurte palakate vahele ja suman kohe seejärel hulk aega samas soojas mädasonnis, mille me just äsja ületasime ja mille pehmest pinnast tõuseb iga sammu juures sügavat aeglast kõminat.

Kui ma uuesti ärkan, istub Kristjan Lukk seljakile vastu mäнди nõjatudes ikka veel mu juures ja vaatab mind naeratades.

Ja ta ütleb tasakesi, peaaegu hellalt:

„Magasid, vennas. Esmalt aina muigasid ja naeratasid, siis aga... muutusid väga tõsiseks ja... nuuksatasid.“

Heli, mis ennist mu ilusad rahuaja-nägemused katkestas, kordub nüüd ilmsigi. Korrapäraste vaheaegade järel tekkivate ning kustuvate kõminate kaja katab meid nagu kaugel lainetusega, surudes järjest enam tagaplaanile vaikse heinamaa hiljutise loiult mõnusa meeoleolu.

„Kõmistavad jälle, need neetud raskepatareid,“ ütleb Kristjan Lukk nüüd liiga rõhutatud vanamehelikkusega kulme kortsutades. Ja lisab, tõmmates piibuvarrega õhku tillukese energilise kaare: „Jälgi suunda!“

Püüan seda teha, ja pinge, mis minus seejuures tekib, aitab mind taas pikkamisi üle hinge pigistavast nukrusest.

„Näib, et meil tuleb neid otsida kuskilt sealt alevi tagant.“

„Just!“

Vaikus.

Ja et mitte uuesti valusate mälestuste küünte vahele sattuda, küsin jälle hetke pärast:

„Muuseas... kas pole võimalik, et Anna juba ise on katsunud neile jälile saada?...“

Poiss tõstab oma pakse heledaid kulme.

„See tähendab — Helmi. Muidugi, usun seda samuti. Ta pole ometi mõni rumal hani, kes midagi ei taipa,“ ütleb ta.

Päev venib vihastavalt pikkamisi, ja kui meie praegune käik poleks seotud mingi päris konkreetse ülesandega, tegutseksime me lihtsalt oma äranägemise järgi, vastavalt tekkinud olukorrale. Aga me teame, et me ei tohi täna riskida mitte millegi muuga, ja taltsutame kangelaslikult oma leegitsevat seiklusihha. Ning iga silmapilguga muutub mu noor kaaslane järjest närvilisemaks, — kui ma teda käesoleva retke tegeliku juhina otsustavalt korrale ei kutsuks, hiiliks ta kindlasti praegu üles tolle ligi kümme kilomeetrit siit loode pool asuva küla poole, et... oma lemmikule enda lähedalolekust vähemalt märkugi anda...

Viimaks ometi saabub uus õhtu. Tõmban kärsitut seltsimeest vabandust paludes käisest ja ütlen:

„Noh, poja, aitab ootamisest. Hakkame astuma.“

Kristjan Lukk hüppab kohe kärmesti püsti. Kui me kohe minema hakkame, seab ta enda otse mu kõrvale, nähes ise kanget vaeva, et minust mitte ette jõuda.

Liigume edasi täielikus vaikuses. Jahe öötuul virgutab kõik selle, mis konutas seni oma kohal ja tukkus rinnale vajunud peaga: öökullid huikavad, ristililled lõhnavad uimastavalt, tähed vilguvad pea kohal. Mitme kilomeetri kaugusel kulgevalt maanteelt kostab tankiroomikute rusuvat raginat ja kuskil kagus joonistab laotusetühjusse tõusev rakett taeva lagedale tagapõhjale tulilille, mille habras vars murdub suure, erepunase õie raskusest.

Umbes tunniajalise kiire käigu järel jõuame kahe metsaserva vahele haaratud lagendikuküla lähedusse ja teeme veel ühe lühikese peatuse. Kõik senised juhuslikud helid-häämitsused on jälle katkenud, — kuuldu ainult tasast kahinat, mida tekitavad puude ladvus üksikud kerged tuuleilid. Siin-seal hilisõhtu horisondil virvendab nõrka valgusekuma; see on põlevaist küladest ning metsatulekahjudest, mille kustutamiseks pole kellegi aega ega tahtmiski.

„Kas lähme sinna mõlemad või mina üksi?“ küsib Kristjan Lukk, ja pole vähematki kahtlust, et ta jätaks mind meelsasti siia ootama.

Vastan viivitades:

„Mõlemad. Aga lahus. Sina võta suund otse siitsamast, mina teen ringi ümber nende üksikute talude.“

Poiss katsub korraks vastu vaielda. Kuid ma jään oma otsuse juurde kindlaks. Ja hetke pärast hakkame küürutades mööda kraavi üle kitsa ning tühja vahemaariba hiilima, õnnelikud kerge pilvituse üle, mis looritab sametist augustitaevast.

Kristjan Lukk ootab mind juba kokkulepitud kohal. Ja

ma lasen kohe kuuldavale selge ning pika leppesignaali, meisterliku ketrajakulli imitatsiooni, mille üle võisin edevust tunda juba ulaka karjapoisina.

Puurime silmad hõredasse pimedusse, ootame kannatlikult. Ja millegipärast mõtlen ma peaaegu piinava selgusega, et seni kuulis tüdruk alati juba esimest kutset. Kristjan Lukk minu kõrval põõsa varjus tammub rahutult jalalt jalale, ja kui maja juures ikka kõik vaikseks jääb, häälitzen ma veel mitu ning mitu korda järgemööda.

Ootame jälle. Ning korraga sõnab Kristjan Lukk erutatud sosinaga:

„Valva siin. Ma lähen ja vaatan.“

Mul pole mahti talle midagi vastata, — äkitselt las kub ta käpuli madalasse põllukraavi ja kaob mu silmist lausa viirastusliku hääletusega. Ja samal hetkel tunnen ma selgesti, kuidas mu sisemust pöörab mingi sihitu rahutus, muutes pihud higiseks ja pannes südame klop-pima nii tugevasti, et usun seda isegi kuulda võivat.

Mu kaaslane ei jää ära kuigi kauaks. Äkki ilmub ta uuesti mu kõrvale. Näib, nagu oleks ta end ainult lühikeseks hetkeks siiasamasse noorte leppade vahele peitnud, et sealt nüüd jälle täies pikkuses esile astuda.

Ent mul tarvitseb heita talle üksainus pilk, et taibata mingi kohutava õnnetuse ähvardavat lähedalolekut. Ja ma küsin kohe vaevalt kuuldava sosinaga:

„Noh, mis on?“

Kristjan Lukk seisab mu ees nüüd kogu oma suuruses, laiaõlgne, kohmakas, heledajuukseline pea raskelt ettepoole kummargil. Temas on midagi liikumatut, ränka, midagi sihukest, mida ma pole ta juures veel kunagi seni märganud. Ja ta ütleb alles hulga aja pärast, iga sõna seejuures ebaühtlaselt välja venitades, otsekuu oleks ta kaotanud kõige algelisemagi rütmitunde:

„Lauda taga ... põ-hu-kuhjas ... oli peidus keegi poiss. Ta ... ta ... hoiatas mind. Maja juures olevat valve.

Oodatavat vist meid. Ja Helmi on täna õhtul kabelipargis... pargis... pargis... üles poodud.“ Ning kohe tõttes, otsekui kardaks ta, et juba varsti ei jätku tal enam jõudu kõige vajaliku väljaütlemiseks: „Nad tabasid ta nende raskepatareide lähedasest rajoonist ja piinasid teda mitu tundi. Osa kahuritest asuvad vanal metsakalmistul, osa Lindi mõisa taga jõekaldal, osa... osa... osa... Lilleküla raba ja Kalle-Reinu talu karjamaa vahelisel põndakul. Pea seda hästi meeles, kui... kui... ehk minugagi peaks midagi juhtuma.“

Vaikus. Ma ei suuda kogu aeg midagi lausuda, näen ainult mingi klaasterava selgusega, kuidas mu noore sõbra jäsemed otsekui halltõves hüplema hakkavad. Kuid Kristjan Lukk ei nuta, ei, ta lõuapärad on meeletu jõuga kinni pigistatud ja ainult aeg-ajalt ümiseb ta tasakesi läbi ristis hammaste.

Nõnda kestab see hea tükikese aega. Ja siis korraga on nooruk endast lõplikult võitu saanud. Ta pöörab oma imelikult mügerlikuks muutunud tugeva näo minu poole ja sõnab vaikselt:

„Lähme, vennas.“

Küsin tasakesi:

„Kuhu?“

„Kuhu?!“ kordab ta kärsitusega, mis ei salli vasturääkimist. Ja kohe lisab ta käsutades: „Peame ta ära tooma. Et nad ei saaks teda kauem enam teotada. Poiss ütles, et sinna olevat jäetud ühemeheline valve. Sellega saan ma juba... hakkama.“

Tean vääramatu selgusega, et me peaksime kohe tagasi omade juurde ruttama, kuid eksin õige luuremehe-distsipliini vastu ja alistun siiski kaaslaste tahtele. Libiseme nagu varjud ümber külaserva, läbime jälle tühje põlde, kuuleme jälle põhja poolt mööduvalt maanteelt tankiroomikute raudset raginat. Ning kõik näib nüüd edenevat otse viirastusliku kiirusega, — olemegi varsti

väljas kabelipargi juures. Liigume hääletult edasi üle vanade puude alust katva pehme muru, kuni me näeme viimaks... teda, kelle pärast me siia tulime.

Nad on ta poonud vana laternaposti külge: nii oli vist lihtsam, nõnda polnud neil minuteid ja sekundeid arvestavil inimestel vaja oma harjunud täpsusest kõrvale kalduda ja raisata oma niigi kallist aega... Tuul hõljutab mõrvatu väikest keha. See näib taeva sinakashallil foonil praegu otse ebaloomulikult pikana. Kuigi ta nägu on varjus, näen ma seda ometi vaimusilmadega: väikest sirget ninakest, ümmargust lõuga, sünnimärki põsel, veidi liiga lopsakat suud, pikki musti ripsmeid, mis heitsid tihti põsenukkidele nagu vallatledes värisevaid varju-laigukesti.

Keegi liigutab end hämaruses ja häälitseb hooletult mõnusalt — ustav vahimees, kes täidab oma ametikohuseid. Ja vaevalt hakkavad mu silmad seda julma käsutäitjat ümbritsevast ööst eraldama, kui teda pole tepe enam olemas, — uskumatu osavusega ning kiirusega on mu noor kaaslane ta selja taha roomanud ja oma rasket kätt talle suule surudes tema maha murdnud.

Siis edeneb see kiiresti, väga kiiresti. Ma lõikan kähku nõõri läbi ja Kristjan Lukk võtab tillukese, lausa sulgkergena tunduva laiba oma laialisirutatud kätele. Kuulen teda taas sõnatult ümisesvat ja järgnen talle kikivarbail, kuigi ma tean, et too, keda me praegu viime, ei lase ennast segada enam millestki maailmas.

5.

Vahel jõudesilmapiilkudel olen ma katsunud enda ette manada kujutlust ajast, mil me oleme juba oma kauge sihi saavutanud, mil me oleme — vaatamata sellega kaasas käivatele tohututele raskustele — viimaks siiski

võiduni jõudnud. Ja siis on mu ette kerkinud ikka veidi pateetiline, sümboolne pilt vana hea Euroopa üksmeelselt ülestõusnud rahvastest, kes sammuvad, oma kannatusi ning vaevu endaga kaasas kandes, tummalt ja otsustavalt otse julma vaenlase peale, paiskavad tema põrmu, tallavad ta halastamatult jalge alla, — ürgse, teoks saanud vihaga, millel pole piire, ürgse, lihaks ning vereks kasvanud tasumistungiga, mis tunneb suurt, ülevat rõõmu hukatavate massimõrvarite paanilisest hirmukisastki.

Ka täna öösel oma hiiglakasvulise, õnnetu sõbra kannul läbi põldude, rabaservade ning metsade sammudes näen ma toda pilti endas jälle esile tõusvat, selgemini kui kunagi enne, selgemini kui ma seda ehk tahaksingi. Noor poiss mu ees kasvab otsekui võimsaks hiiglaseks, kes aina tõttab ning tõttab; tema sammude tümin saadab meid hoolimatu ning julge kajaga; tema suure keha tumedad piirjooned tahaksid nagu iga hetk tasast valgust hõõguma hakata. Ja mida enam ma teda nõnda vahtima pean, suutmata temalt viimaks üldse pilku pöörata, seda enam muundub ta mu kujutluses käesoleva gigantse ajastu võrdkujuks, nii tema ise kui ka too külm ning liikumatu mõrvatu tema süles, kelle asendit ta aegajalt käiku tasandades kohendab.

Peatume sellel kurval tagasiteel ainult üks kord — samal tillukesel rabasaarel, kus mu kaaslane pihtis alles päev tagasi oma ilusaid tuleviku-unistusi. Hakkab juba koitma. Näen selgesti troostitu ning lameda maastiku pikaldast esilekerkimist pehmest ööpimedusest, näen üle läikivate laugaste libisevaid udupilvi veelgi tihedamaks muutuvat, näen tillukesi kääbusmände ja nende niisama kiduraid valgetüvelisi naabreid — sookasekesi, mis meenutavad mulle korraga seda, keda me praegu nõnda läbi tühjade ning vaiksete kilomeetrite kanname; näen idahorisoni kohal tukkuvate pikkade kiudpilvede servi

järjest heledamaks tõmbuvat, ja siis, enne kui ma seda õieti märkangi, lainetab meie ümber kõikjal tuhkjas, varjudeta, koidueelne valgus, mis ei tule aga taevast, vaid näib üles kerkivat paksust vesisest samblast, mida meie jalad vahetpidamata sõtkuvad.

Kristjan Lukk asetab laiba ettevaatlikult kõrgemale künkakesele, katab selle hoolikalt oma õhukese villase mantliga ja istub kohe siia kõrvale. Ta on korraga hoopis vanemaks muutunud, — ta sinakashallid silmad peegeldavad raskepärast ning üksluist mõtlikkust, ta huuled on tugevasti vastamisi pigistatud, ta on hambad risti surunud, ta mõlemad põsenukid päikesest ja tuulest tõmmuks pargitud naha all on selgesti nähtavad. Pikkamisi ja karmilt hellitades libiseb ta pilk tapetu mantli varjust välja jäänud paljastelt labajalgadelt üle läbi volte moodustava riide paistvate säärte, puusade ning rindade kuni vahakahvatu laubani, mille kohal liigub kogu aeg tilluke juuksekaht. Ja just sel hetkel, kui ma näen endamisi ahastades vaeva mõne sobiva troostisõna leidmiseks — aga tõesti südamest tulevaid troostisõnu on ju harilikult nii raske leida! — pöörab ta äkki kergete nõksukeste haaval pead, naeratab siis tasakesi ja ütleb:

„Tjaah, mis seal parata. See on sõda. Aga ärgu nemadki seal unustagu, et see on tõepoolest sõda ja et see sõda pole kaugeltki veel lõppenud. Seni oleme nii mõnigi kord nagu... mõnusaid jalutuskäike teinud... Seda pehmust... pole aga tarvis, see on... ülearune!“

Veidi hiljem jätkame jälle teed. Meil seisab ees veel vähemalt kaks vaevalist kilomeetrit ja mul on järsku imelikult valus mõelda, et see hea poiss peab niiviisi ihuüksi kellegi abita oma piinarikast teed käima. Ja ma astun ta juurde ning kõnetan teda sosinal:

„Vennas, ma... kannaksin teda kah pisut maad.“

Kristjan Lukk on parajasti laiba kohale kummardunud

ja kohendab seda taas kätele võtmiseks. Hetke jooksul näib ta mu sõnade üle sügavalt ning asjalikult järele mõtlevat, — need sõnad näivad nagu suure tegemisega ta teadvuseni jõudvat. Siis ajab ta end uuesti sirgu, vaatab mulle otsa, naeratab tänulikult ja vastab:

„Ei, ole terve. See on esimene ja viimne kord, kus ma saan tema heaks midagi teha. Niikuinii on varsti möödas... seegi võimalus.“

Ja jälle hakkab ta mu ees pikkade ning raskete samudega edasi astuma, puhuti sügavale porri vajudes, puhuti kogu oma vägilasepikkuses üle küngaste minnes, pea kuklas, otsekui ei tuleks talle üldsegi meelde, mihukesel hädaohtlikul retkel me selsinasel silmapilgul oleme.

Raba idakaldal vahti pidavad punaarmeelased ruttavad meid kohe kõigiti avitama. Saadetakse sõna staapi ja sealt tulevad varsti mehed kandraamiga. Üks noor sõdur, ehkki juba paljuga harjunud — vaevalt mu sõbra enda vanune poiss — ei pea vastu ja hakkab nutma. Ja imelik: need karmid mehed, kes seisavad iga päeva jooksul vähemalt kümneid kordi surmaga vastamisi, muutuvad täna nagu lihtsameelseiks lasteks, — kitkutakse pehmet ning puhast sammalt, millest kadunukesele aset valmistada, murtakse noori, helerohelisi kadakaoksi, et ümbritseda nendega kandraami lihtsaid külgpuid, toimetatakse vargsi kohale lilligi, et pista neid siiasinna laiba lähedusse.

Möödunud ööl on meie asukoha juures mõnesuguseid ümberkorraldusi tehtud: kõik staabiasutised on viidud külamajadest välja ja paiknevad nüüd oja tagant algavas metsas telkide all. Jätame väikese naisluuraja surnukeha kellegi keskealise punaarmeelase hoolde ja suundume kohe sinna, kus öeldakse asuvat nüüd seltsimees major oma Teise Osakonnaga. Ja me oleme juba pärale jõudmas, kui Kristjan Lukk kõnetab mind sealt roimapaigast

peale teist korda, — äkitselt võtab ta mu kaenlast kinni ja sõnab tasakesi:

„Jah... ma mõtlesin ennist üle raba tulles... sinust ja sinu saatusest. Seni ma ei osanud ennast su olukorda kujutada. Nüüd aga küll. Jah, nüüd aga küll.“

„Siiski. Mina võin ainult oletusi teha, sina aga... seisad fakti ees.“ vastan ma pisut saamatult ja pisut nagu süüdlaseltki.

Poiss tõstab oma laiad õlad korraks kõrgele, seab püssirihma.

„Mihukesi oletusi võidakse küll teha lammaste kohta, kes on sel või teisel põhjusel sattunud näljaste huntide puuri!“ ütleb ta lakooniliselt.

Hetke pärast astume mulla ja niiskuse järele lõhnavasse varjendisse. Major tõuseb kohe oma kohalt ja tuleb meile poolel teel vastu. Ka pikk kapten on jälle siin, ajab end asjalikult kikki, jääb aga istuma ja ootab meid seal. Ja valveseisangu võtnud, teatan ma ametliku tooniga, püüdes selle taha varjata endas taas üles lõõmavat viirastuslikku meeoleu:

„Seltsimees ülem, lubage ilmuda. Jõudsime oma teekonnalt tagasi... just praegu.“

„Jah, kuulsin juba. Vabalt,“ noogutab lihava ninaga komandör, raputab hulk aega meie käsi ja viipab siis hämara ruumi sisse: „Palun, sõbrad. Istuge.“

Tõmbame endile vaikides taburetid. Hea kapten on täna väga sõnakehv, ja ma mõtlen, et minul ja temal, meil on rohkesti ühiseid jooni, — arvatavasti ei oska ta samuti vajalikke lohutussõnu leida. Ja pinge minus on nii suur, et ma tahaksin tänutundest lausa nutta, kui major kohe ametliku hoiaku võtab, käed nagu oodates enda ette lauale asetab ja pisut järsult küsib:

„Noh?“

Kristjan Lukk, rutates minust ette, ajab end jälle sirgu. Ta ütleb, tuues iga heli esile sellise rahu

ning selgusega, et mul tema pärast korraga hirm hakkab:

„Lubage, et mina... täna ettekande teeksin. Sellepärast, et andmed tulid sel korral otseselt minu kätte ja ma... ei andnud neid edasi.“

„Jah, hea küll,“ noogutab major.

Ja kui poiss umbes veerand tundi hiljem on lõpetanud ning lauale laotatud kaardi kohalt taas sirgu tõuseb, pöördub pikk kapten järsku otsustavalt meie poole ning küsib silmi kitsasteks piludeks tõmmates:

„Nad on vahepeal seal... sigatsenud?“

„Jah, seda nad on, seltsimees kapten,“ vastab Kristjan Lukk pikkamisi.

„Too väike tüdruk, kellest te olete mulle varem korduvalt jutustanud?“

„Jah, seltsimees kapten.“

„Poodud?“

„Jah, seltsimees kapten.“

Ma ootan pikisilmi, et see raske kõnelus kord juba lõpeks, — peab omama raudseid närve, et seda kauem taluda. Kuid Kristjan Lukk, mu noor saatusekaaslane, peab vastu ka sellele katsumusele: mitte midagi ta suures näos ei muutu, mitte millegi järgi ta ilmes poleks võimalik ütelda, et ta praegu tõesti kannatab. Ja kui ta seal nõnda rüngasraskena meie ringis seisab, mudane, tolmunud, põlvini märg hiljutisest kõrgrabas sumamisest, kanarbikukübemed ja samblanarmad rõivaste küljes, kerkib mu ette jälle kujutlus tasumiseks tõusnud rahvahulkadest, kes kannatavad niiviisi tummalt ja rangelt oma kannatusi, et viimaks siiski kogu suuruses sirgu tõusta ja vägivallale halastamatult lõppu teha.

„Ja see on õige, et te... tõite ta kaasa?“ küsib kapten hetke pärast edasi.

„Jah, me tõime ta kaasa, seltsimees kapten.“

„Iseendid seda tehes hädaohtu seades?“

„Jah, seltsimees kapten.“

„Oli seda siis vaja? Palju lihtsam oleks olnud ta kohe sealsamas mulda paigutada ja tema hauakoht... ära märkida, et hiljem üles leida ja korras hoida,“ arvab nüüd majorgi.

Ja Kristjan Luku hääl jääb ikka endiselt muutmatuks, kui ta nüüd tasakesi lausub:

„Ei. Sellepärast et... mul on kergem, kui ma tean teda siin enda läheduses olevat.“

Vaikus. Taiplikud mehed teisel pool lauda mõistavad ebamääraselt, milles asi seisab. Ja major, kes kogub end esimesena, küsib viivitades:

„Ta oli siis? ...“

„Jah, ta oli see, keda ma tahtsin naiseks võtta,“ vastab Kristjan Lukk lihtsalt ja lahkub midagi rohkem lisamata.

Kui mu noor sõber mõni tund hiljem kõrgesse kruusapõndakusse oma esimesele armastusele hauda kaevab, seisame me teised (vahepeal on diviisi koosseisu saadetud kogu meie väike luureüksus) sõõris tema ümber ja jälgime teda vaikides. Ja me kõik, kes me oleme temaga aja jooksul kokku kasvanud, tajume selgesti: ta pole enam vaevalt paarikümneaastane valmiv poisike, kellele valmistasid senised luurekäigud vaid erutavaid elamusi, ta on noor mees külmast raskest terasest, kelle sammude all kõmiseb maa ja kelle teod jätavad läbi aastasadade paistvaid sügavaid jälgi.

Sama päeva õhtul näen ma teda meie valgetverd naisanitariga — tema lapsepõlve-sõbratariga — mööda tühja külavahelist rada alla minevat. Nad käivad oma teed selle rahuliku ning vaikse enesestmõistetavusega, nagu teevad seda vend ja õde, nagu teevad seda head seltsimehed, kes rõõmutsevad koos ja muretsevadki koos.

Ja kui nad mu kohale jõuavad, kuulen ma poissi jälle tasakesi ütlevat:

„Jah, mis seal parata. See on sõda. Aga ärgu nemadki seal teisel pool kaldal unustagu, et see on tõe pool e s t sõda ja et see sõda pole kaugeltki veel lõppenud.“

Moskva, 1943.

KOJUTULEK

1.

Nad lamavad kõik kaheksakesi ülal liivapõndakul kasvavate kääbusmändide varjus — polguülema asetäitja poliitilisel alal major Kadaras, esimese pataljoni ülem kapten Koger, diviisi luureosakonnas töötavad leitnant Lukk, venelased-kaptenid Samarin ning Lebedev, väike vilgas vanemseersant Kallas ja diviisi ajalehe toimetaja vanemleitnant Paul Roone ühes oma noorema vennaga, kelle ta tõi läbi rinde kaasa möödunud ööl toimunud luurekäigu ajal. Jefreitor Halibai ja vanem Siitan — mandelsilmadega usbekk kustki kauge Kara-Kum'i piirilt ja aeglaste ning pisut mõtlikkude liigutustega saarerandlane — on pikali heitnud veidi kaugemale. Augustiõhtu on käes, maakonarused nende väljasirutatud jäsemete all hõõguvad jahedust, mööda liiva roomav tuumian lõhnab mõrult; laiguliselt kollektivade kaskede poolt toob tuul vara saabunud sügise hingust. Ja kuna umbes paari kilomeetri kaugusel paistev väikese vabrikualevi siluett hoiab vangis nendegi pilgu, kes pole siit pärit, lausutakse ainult üksikuid sõnu, mis tunduvad väga juhuslikena, isegi väga tühistena.

Leitnant Roone, toetades oma noorusest roosatavat lõuga pihkudele, näib ikka hoopis rõõmsam kui harilikult. Ta silmad läigivad okste vahelt vilksatavas päikeses ja ta ütleb juba vähemalt kümnendat korda:

„Ligi kaks päeva vahtisime siin niisama, asja ees, teist taga! Noh, jumal tänatud, et see hommegi kord peale hakkab!“

Kapten Koger liigutab hajameelselt oma kuivi, pisut lõhenenud huuli, imeb kustunud piipu, ei ütle midagi. Major Kadaras vaatab kõõrdi kord jutukale noorukile, kord ebaloomulikult endasse-süvenenud sõbrale ja vaikib samuti. Väike usbekk haigutab kuuldavalt; vanem Siitan ümiseb mingisugust meremehelaulukest, mille meloodia on ammugi tüütavaks muutunud peaaegu kõigis allüksustes; leitnant Lukk, suur, päevitunud ja raskepärane, kummardub ikka oma kaardi kohale ja märgib sinna suure hoolega iga andmekese, mis noorem Roone talle maastikul osutab; väike nirkrahtu vanemseersant Kallas asetab end kord nii, kord teisiti ja hüüatab iga kord, kui too erariides poiss jälle midagi uut kuuldavale toob. Ja leitnant Roone, kuna talle ikka ei vastata, haarab nüüd kapten Kogre varrukast kinni, viipab kuhugi põldudel tihenevasse uduvinesse ja küsib tarbetult salapäratsedes:

„Sinul oma poistega... tuleb sinna pargi suunas äiata... sinna kirikust mööda?“

„Küllap... vist...“ vastab kõhn ohvitser viimaks pahura tooniga.

„Jah. Uhe rooduga sinna, ühega sinna ja... ühega sinna!“ osutab leitnant Roone asjatundlikult. „Ja seal on koolimaja. Selle poole peab sihi võtma major Linde oma pataljoniga... Ei, ega midagi — kui hästi virutada, küllap see elukas jälle kerima hakkab! Kaitsegi on tal siin ju ajutine, pakilt-palavalt kokku klopsitud — ainult kraavid!“

Vaikus. Leitnant Roone paistab endamisi kindel olevat, et säärane ükskõiksus ei kõlba kuhugi — otse sealt-samast asulast on ju pärit nii too rütsakas major kui see udjakas kaptengi —, ja ta pahaneb nüüd samuti. Ta meeleolu on aga täna nii täis tuld ja tungi, et ta ei suuda kuigi kaua viha kanda. Ja sel korral suundub ta ülekeev energia väikesele tõmmule aasialasele, kes on enda vahepeal kõhuli pööranud:

„Noh, vennas Halibai, — kas meeldib või ei meeldi?“

„Mis asi, seltsimees leitnant?“

„Ikka see meie kodumaa, ikka see meie kodumaa.“

Ja usbekk ütleb viimaks pead raputades:

„Ei meeldi, seltsimees leitnant.“

„Soo? Aga miks, pagana pihta?“

„Kitsas. Pole kuhugi vaadata.“

See napisõnaline ja lihtne vastus paneb kõik tahtmatult naeratama — naeratavad isegi mõlemad umbkeelsed venelased — kõik ... peale kapten Kogre. Major Kadaras vaatab sõpra jälle mõtlikult silmi kissitades, ei taha aga siiski teiste juuresolekul midagi küsida, otsustab viimaks, et arvatavasti on vaene vennas sisemiselt liiga erutatud ja kardab seda erutust reeta. Vanemleitnant Roone aga satub järjest ülemeelikumasse tujju, patsutab endale kahe käega vastu põlvi ja hüüab naerdes:

„Ohhoo, kuulake ikka poissi! Või kitsas! Või pole kuhugi vaadata! Noh, sihukest tühjust, nagu seal sinu enda kandis leidub, meil sulle muidugi anda ei ole! Aga selle eest — vaata, pagana pihta! Nagu väike paradiisiaed. Ja naise võtame sulle sihukese, et ... kadedust tunnevad kõik su sugulased ja sõbrad ... ja teie kuulsad akõnidki. Ja ameti asjus võid teha ise, nagu tahad. On himu hakata põllumeheks — hakka! On himu hakata kalu püüdma — püüa! Tigedad inimesed, nagu sa ise tead, me ju ei ole ... kui ehk natuke kiusakad ja vihakandjad ... hahahaha! Kui sa minu enda juttu ei usu ...

ja meie teiste juttu, kes me seal sinu kõrbedes laulu lõime ja su steppides trampisime, siis... küsi, palun, minu isa nooremalt võsult, keda need kaks seal pinnivad!“

Nende sõnade juures pöördub leitnant Roone erarõivaid kandva venna poole, kellel pole enam — nagu paistab — oma senistele seletustele midagi olulist lisada. Vilajas poiss muigab, muutub äkki punaseks, silub sõrmeotsadega üle tärkavate habemeudemete, on samuti väga õnnelik ning rõõmsas meeleolus. See õnnelik ning rõõmus meeleolu algas tal juba möödunud ööl, kui vanem vend järsku ootamatult tasakesi vastu tagakambriakent koputas ja teda nimepidi hüüdis. Ta oli tahtnud tol korral meelsasti sisemise liigutuse pärast nutta, aga seda tegid juba ema ning õdegi, ja sestap andis ta oma tunnete vaba voli alles hiljem, kui ta ühes Pauliga läbi raba sumas, et teda tagasi omade juurde juhatada. Siis oli ta aga oma kasulikkude teadmistega hoopiski kaasa tulnud, nii kasulikkude teadmistega, et kuuldavasti võeti nende alusel revideerimisele kogu kahurväepolgu tegevuse plaan oodatava rünnaku ajal; ja nüüd, lamades siin läheneva öö ja põldudelt tõusva udu järele lõhnaval liivapõndakul, päikesest, vihmast ja lahinguhigist heledaks pleekinud plusides Punaarmee ohvitseride keskel, võtab ta kokku kogu oma napi vene keele oskuse ning sõnab tolle väikest kasvu tõmmu mehe poole, kes on talle juba esimesest hetkest peale meeldima hakanud:

„Või mis minulgi seal kõnelda on?... Toita meie maa... jõuab.“

„Ahah, kuuled, vennas Halibai!“ hüüab leitnant Roone, hüppab aga kohe hoopis uuele ainele ja küsib — samuti juba vähemalt kümnendat korda: „Nii et isa läks meil siis juba neljakümne teisel aastal mulla alla?“

„Jah, neljakümne teisel,“ noogutab noorem vend.

„Ja tagakiusamisi tehti talle... mitmesuguseid?“

„Seda küll, üsnagi mitmesuguseid.“

„Ikka minu pärast?“

„Jah. Sel ööl, kui sa ära läksid, käisid kulakuvõsud kimbutamas meid esimest korda. Püüti muidugi sind kui hävituspataljoni liiget. Mõni päev hiljem tuldi aga tagasi... taadi enda järele: keegi oli kaevanud, nagu oleks ta aidanud siia mahajäänud relvi peita. Mis temaga seal vallamajas tehti, seda ta ise ju kunagi ei rääkinud, aga... siniseid laiike oli ta täis lausa üleni.“

„Lurjused!“ ütleb leitnant Roone pikkamisi ja nüüd pole ta näos märgata enam ennistist kergemeelset lõbusust. Ning veel hetke pärast sõnab ta mõtlikult: „Muidugi... ma ju tean... seal polnud midagi parata. Aga siiski on hirmus raske mõtelda, et teda piinati ja pinniti minu pärast. Oleksin ma saanud teda vähemalt nähagi... enne surma.“

„Nojah, selge... ja täiesti arusaadav, et... Aga mis seal teha. Oli vähemalt hea, et ta... ei vaevelnud. Nii nagu ta õhtul külili heitis, nõnda me ta hommikul ka leidsime,“ seletab vilajas nooruk.

Selle hoopis tõsiseks muutunud vestluse ajal vaatab major Kadaras jälle all jõekaldal lamavat vabrikualevit — puudutab veel kord pilguga nelja kõrvuti seisvat pikka korstnat, raskeid halle hooneid, pisut paremal seisvat kolmekordset koolimaja, madalaid töölikasarmuid, parki, selle tagant tõusvat kirikutorni. Ja kui vennad viimaks vaikivad, pöördub ta äkki erariides poisi poole.

„Kas te elate otse alevis?“ küsib ta lühidalt.

„Ei,“ vastatakse kähku.

„Kaugel?“

„Noh... mitte just kaugel... aga... seal soo ääres.“

„Ahah. Ja millal te viimati alevis käisite?“

„Tunaeile.“

„Vabriku kohta olete midagi kuulnud?“

„Vabriku kohta?“

„Jah. Ma mõtlen — meie kalevivabriku kohta?“

„Meie kalevivabriku kohta?“

Erariides Roone kulmud tõusevad kõrgele kõhnale laubale.

Ja leitnant Roone, kes on isa surmateatest kasvanud mured jälle eemale peletanud, seletab ilmse edevusega:

„Nojah, muidugi — meie kalevivabriku kohta! Pagan pärast, oled mul kah püsti pime, poiss! Kas sa's ei tunne! Seltsimees major oli ju enne sõda meie oma mehi — töötas seal küll meistrina, küll direktorina. Nii et... täiesti õige... meie!“

„Ahah, seltsimees Kadaras! Vaat sellepärast ma mõtlesin, et...“

„Olete ehk kah... sama ala töötaja?“

„Olen küll. Teie ajal olin kangrute osakonnas õpila-seks, sakslaste ajal... ei olnud midagi. Käisin metsas puid tegemas,“ seletab poiss ja vastab kohe ka major Kadara eelmisele küsimusele:

„Ahah, et vabriku kohta? Kuulge — ei ole tõesti midagi iseäralikku kõrvu hakanud. Omal ajal... mõni kuu tagasi, taheti masinaid välja viia, aga... siis tuli midagi vahele ja sellest tahtmisest ei saanud asja. Oskar... keegi mu tuttav... kõneles hiljuti... Neil olevat seal salajane kaitsesalk... isegi püssidega ja granaatidega... ja kui peaks juhtuma, et tahetakse taganemise ajal õhku lasta, kohe pannakse väravad kinni ja antakse valu!“ jutustab ta hetke pärast.

Ning kui ta lõpetab, hüüab vanem vend jälle naerdes:

„Küllap sa siis... ei tunne ka seltsimees Kokre, meie pataljoni ülemat... hahahaha. Tema oli ju meie keskkoolis õpetajaks ja selle juhatajaks. Tuupis poistele matemaatika. Mina igatahes sain ta käest nii mitugi tublit kahte... ja küllap vist sina isegi hiljem... hahahaha!“

„Ahah... seltsimees Koger!...“ pomiseb poiss.

„Vabrikut on siis otsustatud kaitsta? See on hea!“ ütleb major Kadaras viivitades. Ja korraga ajab ta enda istukile, lööb pükstelt ning pluusilt maha sinna kinni jäänud tüümianiraasud ja ütleb otsustades: „Noh, tubli. Aitab unistamisest ja... sentimentaalsusest. Tuleb minema hakata.“

„Juba? Miks? Aega ju on!“ hüüatab leitnant Roone.

„Jah, see on õige, tuleb minema hakata,“ noogutab kapten Koger.

Ta tõuseb esimesena. Ta teeb seda energiliselt, järsult, kuidagi täpsete liigutustega, reipana, nagu teda tuntakse kogu pikalt sõjateelt. Ja nüüd seisab ta hetk aega järjest tihenevas hämaruses püsti — kõhn nagu tuule poole, maast tõusva ja mööda järsakukülge üleskerkiva udu poole, ehapuna poole, mis lõõmab alevi taga, alevi poole, mis muutub sellel ehalõõmalisel tagapõhjal väheks ajaks kuidagi eriliselt nähtavaks. Murelikkus, mis äratas major Kadara tähelepanu juba kohe, kui nad polgustaabi juures kohtusid, ei paista nüüd mitte ainult tema silmist, seda tõsidust hoovab kogu tema kehast.

Astudes pika kapteni kõrvale, küsib major Kadaras nüüd tasakesi:

„Kuuled sa, vennas, mis sinuga juhtunud on?“

„Minuga? Ei midagi,“ vastab sõber lühidalt.

Major Kadaras tahab pärimist jätkata, ei leia aga selleks mahti, sest erariideis poiss küsib korraga:

„Seltsimees ülem... kas mina kah ei võiks siia jääda?“

„See tähendab?“ vastab major Kadaras omapoolse küsimusega.

„Jah... ma mõtlen nii, et mis oleks, kui ma ei läheks üldsegi enam sinna tagasi... See tähendab — enne teid!“ seletab poiss.

Major Kadaras mõtleb.

„Mis teie arvate?“ pöördub ta luureosakonna meeste poole.

Leitnant Lukk kehitab pikkamisi õlgu, nõutleb väikese Kallasega ja Samarini ning Lebedeviga, laotab oma hiiglasuuri käsi.

„Loodetavasti viime me homme oma operatsiooni ühe hoobiga õnnelikult lõpule . . . Säärasel korral pole ta seal-olek loomulikult jumal teab kui oluline,“ vastab ta asjalikult.

„Tjah, seda küll,“ nõustub major Kadaras.

Kuid selle asemel segab end jutusse vanem Roone ja ütleb resoluutselt:

„Ei, poja, jäta jutt. Võtad ilusasti jalad selga ja lähed tagasi. Ja teed kõik, et . . . kodustega midagi ei juhtuks. Taganevadki fašistid on . . . fašistid. Pole kuigi tark nende teele jääda. Mõistad!“

„Mõistan,“ ütleb noorem vend, kuigi pole kahtlust, et ta talitaks siiski hoopis vastupidiselt.

Diviisi luureosakonna mehed soovivad head õhtut, ka erarõivais poiss tervitab sõdurlikult, ja kõik viis hakkavad kohe paremale sammuma.

Major Kadaras, kapten Koger ja vanemleitnant Roone (samuti ka jefreitor Halibai ja vanem Siitan) lähevad mööda kingukese tagumist külge alla, suunduvad selle varjus otse itta. Nad läbivad varsti tiheda metsatuka, kus sagivad tumedate kuuseokstest onnide ees peatusest rahutud sõdurid, ja jõuavad väikesse mahajäetud lagedikukülakesse. Pärانىiseisvatest võõruseustest imbub välja musta pimedust; surnuaiakese tagant, kuhu koonduvad tankiväeosad, kostab mootorite ähkimist ja roomikute raudset raginat; eemalt paistvast vanast kasesalust, mis jääb enam paremale, hakkab kostma rõõmsat, lausa ülemealikut laulu.

Leitnant Roone ei tea jälle, kuhu oma rõõmsat energiat mahutada, — kord käib ta teistest ees, kord jääb ta neist maha, kord võtab hoogu ja hüppab üle kraavi. Ja major Kadaras, keda see sihitu kepslemine ja lakka-

matu vilesirin korraga häirima hakkab, küsib pisut jär-
sult:

„Pagana pihta, mees, mis sinuga juhtunud on? Tantsid nagu varblane. Või rõõmustas sind nii väga... see öine koduskäik?“

Noore ohvitseri ühtlased lumivalged hambad läiga-
tavad läbi pimeduse.

„Jah, seltsimees major, see on õige — see öine kodus-
käik rõõmustas mind tõesti väga!“ vastab ta siiralt. Ja
siis hüppab ta kergejalgselt tagasi üle kraavi (ta on
mõõtnud oma pikki samme seni otse mööda karjamaa-
serva), tuleb üsna teiste juurde ning avaldab saladuse,
mille tarbetu hoidmine on teda seni lausa vaevanud:
„Ja mitte üksi see koduskäik, vaid ka... mõningad head
andmed, mis ma sealt sain. Ma ei ole ju vist kellelegi
kõnelnud... Just enne seda, kui sõda puhkes, võtsin ma
naise. Uhist elamist jätkus ainult kolmeks nädalaks ja...
tuli lahku minna. Mina läksin hävituspataljoni, tema
haiglasse talitajaks. Enne seda olime me... nagu te
isegi teate — see tähendab, nagu te teate minu
kohta — töölised. Mina rassisin lukussepatöökojas,
tema aga ketras. Ja sellest saadik polnud mul
aimugi, kas ta elab veel, või on kah... ära tapetud. Ja
süda valutab. Eile öösel aga kuulsin, et Elsa elab nagu
mürinal. Siit paar-kolm kilomeetrit eemal, oma ema juu-
res. Ja vahepeal on talle koguni tubli ja priske poiss
sündinud... olevat nagu leivapäts... nüüd juba üle
kahe aasta vana... täpselt nagu minu suust kukkunud.
Ütlesin õesirtsule, et kui viitsib — lidugu sinna ja ütelgu,
et peremees seisab juba värava taga... hahahaha. Jah...
ja sellepärast mul ongi täna niisugune tunne, nagu
oleks... jumal teab mihukeksi imesid sündimas!“

„Aa, see on muidugi iseasi... Siis on muidugi...
arusaadav,“ noogutab major Kadaras viivitades ja häbe-
nedes korraga oma äsjast tusasust.

„Jah, leitnant Roone, soovin teile südamest õnne!“ sõnab kapten Koger ning lisab siis äkki selgelt ja rahulikult, nagu räägiks ta kellestki kolmandast, kellestki võhivõõrast: „Kuulsin täna ka oma naisest ja kahest poisist. Nädal tagasi viidi nad ära... Head ööd, seltsimehed.“

Ja sirge nagu ikka, kaob ta nende sõnade juures väikesse käsitöölisemajja, kuhu ta on ühes oma pataljoni-staabiga asunud.

2.

Umbes kümnekond minutit hiljem jõuab ka major Kadaras pärale.

Polgu staap asub küla põhjapoolsel serval, suures uues talumajas, mis on enda nagu üleolevalt oma kehvematest naabritest eemale tõmmanud. Selle hele sindelkatus paistab uhkeldades juba kaugele läbi pimeduse. Tunni-ees seisab väravatulba najal, püss jala kõrval, suur hall hundikoer istub keset hoovi ja õigustab oma kohalolekut üksikute haugatustega, tallis krompsutavad heinu jõuka peremehe hobused ja talli ees mustendava „Willelise“ juures askeldab autojuht Lumiste, lastes väikesest dünamo-taskulambist valgust avatud mootorisse. Kuskil laialt lõmitavate hoonete vahel käiakse midagi korraldades edasi-tagasi; ja väiksemas tagakambris igavust tundev valvekorraleitnant, jälgides ise ajaviiteks telefonisti pingutusi ühendust saada praegu eesliinil viibiva 3. pataljoniga, kelle märgusõnaks on täna „Pärnu“, tõmbab major Kadara sisseastumisel silmad kissi, muigab ning ütleb veidi liiga familiaarselt:

„Homme tuleb palav päev... Kuulake ainult, kuidas äikesepilv aina tiheneb, tiheneb.“ Ta mõtleb selle läbi-paistva mõistukõnega suurelt maanteelt kostvat raskete

veomasinate turtsumist ja tankiroomikute veelgi valjemaks muutuvat raginat.

Ja major Kadaras, suundudes läbi toa, pomiseb millegi pärast pahaseks saades:

„Ja-jah, küllap tiheneb, küllap tiheneb.“

Polkovnik Raismik — keskmist kasvu, raskete jäsemetega ja pisut ettepoole kallutatud vanaaegse vägilase peaga ohvitser — istub laua juures ja tegeleb mingisuguste paberitega. Pärani jäetud aknast, mille ette on riputatud halli-musta triipu välitekk, puhub kogu aeg sisse ühtlast ning tugevat tuult, kahistades seinal narmendavate tapeetidega.

Major Kadaras kisub mantli seljast, riputab selle ukse kanna taha vaskse konksu otsa. Polkovnik Raismik tõstab pead, hõõrub õlilambi halvas valguses valutama hakanud silmi ja küsib naeratades:

„Noh, komissar... Käisid kah homsele lahinguplatsile pilku heitmas?“

Major Kadaras noogutab lühidalt:

„Käisin.“

„Kuidas paistab?“

„Ma pole ju selles suhtes kuigi suur asjatundja, aga sinne maastik on meile kindlasti soodne.“

„Jah, see on õige, maastik on meile soodne,“ kinnitab polkovnik Raismik. „Kogu eilse-päeva jooksul... samuti ka täna... seda ju aina uuriti ja analüüsiti. Nii et... loodame kõige paremat.“

Major Kadaras tõmbab ka endale tooli. Korraga meenuvad talle kapten Kogre sõnad oma perekonna arreteerimise kohta, ja et sellest halvast uudisest välja kasvavast rahutustundest lahti saada, ütleb ta pisut kiirustades:

„Seal oli mehi ka diviisi luureosakonnast — kaptenid Samarin ja Lebedev, leitnant Lukk ja väike Andres Kallas, toosamane, kes pääses neljakümne esimesel ainult

õnnekombel sakslaste kuuli eest, — ja nad kõnelesid, et saadud andmete kohaselt ei olevat alevi ümbruses kuigi tõsiseid jõude...“

„Jah, ka see on õige, alevi ümbruses ei ole tõesti kuigi suuri jõude — need asuvad rohkem lõunas, kus kardetakse meie sügavat haarangut,“ seletab polkovnik Raismik, suleb kaustad, otsib välja lennukiklaasist tubakakarbi, mille kaant kaunistab osavalt nikerdatud karupea, keerab endale hästi jämeda vilka. Ja selle vasest tulemasinaga plöksides põlema süüdanud, jutustab ta hetke pärast edasi: „Ka siia tulid kohe pärast sinu väljaminekut diviisi omad — kindral ise oma poliitilise ala asetäitjaga, vana tubli Leiburiga, — ja käisime samuti pilku peale heitmas. See sinu leitnant Roone vennas andis igal juhul häid näpunäiteid. Kell kaheksa hakkab ettevalmistav tuli peale ja pool kümme läheme välja meie, jalamehed. Kogu üritus, nagu sellest näed, lükati tunni võrra edasi. Muuseas, kas see on õige, et sa ise olevat ju siit pärit?“ küsib ta äkki samuti tõustes ja keset tuba seisma jäädes.

„Jah, olen küll,“ noogutab major Kadaras pikkamisi ja tunnebki korraga, et ta on oma meelegi kindluse jälle täiesti tagasi saanud.

„Nagu sinu ametlikud ankeedid ja suusõnalised vihjed näitavad, olid sa enne sõda tekstiilvabriku direktor. Ega viimaks... just siin?“

„Nõnda see on — just siin.“

Polkovnik Raismik ajab oma niigi juba toppihoiduvad huuled torru, vilistab lõbusalt. Ta silmis süttivad tillukesed huumorisädemed — noodsamad kuldkollased sädemed, mis on talle meeste ees sellise tubli kuulsuse andnud. Siis laksatab ta enda ees seisvale major Kadarale täie hooga vastu turja ja hüüab pisut liiga kärarikkalt:

„Oo... pagana pihta, vaat see on alles lugu! Sinu suhtes on see meie võidutee ju lausa kojutulek... otse vä-

ravast sisse — siin ma olen, võtke vastu! Mina, näed, sihin oma kodulinnast peaaegu neljakümneviie-kraadise nurga all mööda — sinna äigavad vene relvavennad... Istu, tee suitsu, sünnipäevalaps!“ lisab ta naljatades, muutub aga kohe jälle tõsiseks ning meenutab järsku: „Ah jaa, unustasin... On andmeid, et siin seisavad meile vastu ka meie oma rahvusest uue Euroopa lipukandjad... Ulemjuhatajaks olevat minu omaaegne šeff kolonelleitnant Kass, selle paremaks käeks keegi major Kalda, keda ma aga ei tunne. Oled sellest tõsiasjast kuulnud?“

„Jah, kuulsin. Ja mõtlen, et oleks nii pagana kena nende sangaritega silm silma vastu kokku saada nüüd... ja kas või siinsamas laua taga ivake juttu ajada!“ ütleb major Kadaras tahtmatult naeratades.

„Selge!“ hüüab polkovnik Raismik.

Major Kadaras tõmbab saapad jalast ja suitsetab veidi aega vaikides. Jälle kipub teda kõige muu kõrval vaevama kapten Kogre lootusetu lause ennistisel lahkumisel, ta mõtleb aga kohe, et sellistel aegadel nagu praegu levib tihti kuuldusi, millel puudub igasugune alus, ja rahuneb taas kohe.

Kuna päevased askeldused on teda tublisti väsitanud, tunneb ta end järsku unisena ning poeb teki alla. Kuid ta ei saa siiski uinuda — teadmine, et kodukoht, kust ta lahkus enam kui kolm aastat tagasi, asub tast nüüd veel vaid peaaegu pika sammu kaugusel, muutub ta hinges tänagi mingisuguseks kummaliseks, peaaegu uskumatuks jõutundeks. Kui ta kaks päeva tagasi, vihma udutaval õhtupoolikul ühes teise pataljoni eelsalkadega siinseile liivaküngastele jõudis, käis ta vaevalt tunni jooksul läbi kõik kohad, kust ta teadis pilgu alevile ulatuvat; kui ta tol vihma udutaval õhtul siin lipendavate tapeetidega talukambris rampraskesse unne vajus, nägi ta end mööda vabrikut ringi uitavat — saalist

saali ja töökojast töökotta — ja kõik masinad aina käisid, ja kogu diviis oli nende masinate juures ametis; kui ta järgmisel päeval silmad avas, haaras teda järsku meeletu soov kohe muretult välja joosta ja viivitamatult tööle rutata, — jumal paraku, kuidas ta võis ometi nii hullusti kauaks magama jääda!...

Major Kadaras naeratab neile ruttavatele mälestustele, sulle silmad, sirutab end mõnusalt. Ja korraga hakkab ta ette kerkima veelgi enam pildikesi minevikust: sealt, ennäe, viib kitsas, kuid väga puhas kõnniteeke läbi määratu suure tühja hoovi, mida piiravad rasked hallid hooned... Ja seal suitsevad sama värvi kõrged telliskivikorstnad... Ja nende paksude ning raskete seinte taga müriseb vahetpidamata hulk kudumistelgi... Ja ennäe! otse tollesama suletud ukse tagant algab too kõrge, ligi kümne aasta jooksul nii omaseks saanud ruum, kus ta tegi läbi oma õpilasaastad, kus ta tõusis võrdseks võrdsete seas, kus ta sai lõpuks meistriks, keda kõik austavad, kelle vastu tuntakse sooja, seltsimehelikku lugupidamist... Ja kõikjalt tervitatakse teda, ja kõikjalt viibatakse talle sõbralikult... ja kõikjalt hüütakse talle laia, lõbusa naeru saatel: „Ohhoo, seal sa ju oledki, vennas... ega midagi, hakkame aga jälle peale!“

Major Kadaras naeratab üha edasi, häbeneb ise seda lausa elavaks muutuvat unistust, mõtleb, et ta on selliste unistuste unistamise jaoks siiski juba... liiga vana. Aga just, kui ta seda mõtleb, asetab keegi kuidagi pehmelt-soojalt käe ta põlvele, levitab ta kohale kanget tubakasuitsu ja küsib tasakesi:

„Kas sa magad, komissar?“

Major Kadaras avab silmad, tunneb end kohe väga virgena. Polkovnik Raismik on voodi ette seisma jäänud ja vaatab teda silmi kissitades. Ja kärmesti istukile tõustes vastab major Kadaras:

„Jah, jäin küll... pisut tukkuma.“

„Vabanda siis, et ma sind segasin.“

„Jäta nüüd! Pole midagi.“

„Tjah...“ venitab polkovnik Raismik mõtlikult, käib jälle pisut aega mööda tuba edasi-tagasi ja küsib järsku lausa ootamatult: „Eks ole, vennas... sina algasid ju oma sõjateed kah hävituspataljoni-mehena?“

Major Kadaras noogutab:

„Õige. Aga mis siis?“

Polkovnik Raismik ei vasta jälle kohe. Ta silmad on ikka kitsasteks pilukesteks pigistatud, ta pea on kummargil, ta suur, peaaegu süsimust vari, mis langeb til-lukese toa tagaseinale, kõigub ühes lambileegikesega edasi-tagasi. Siis tuleb ta jälle voodi juurde, istub selle servale ja räägib mõtlikult:

„Asi on niisugune, et... Ühe sõnaga: istusin täna kolmanda pataljoni vaatepunktis ja... kohtasin seal kedagi oma vanadest tuttavatest. Nüüd kannab mees nooremleitnandi õlakuid, aga kui ma teda esimest korda nägin, oli ta umbes kaheksa-üheksateistkümneaastane... noh... tegelane. Aga kui võrrelda seda meest neljakümne esimesest aastast tema endaga praegusest ajast, — mis sa arvad, komissar, kas seda muutust, mis tas on tekkinud, võib pidada ainult... kolme ja poole aasta kestel toimunud muutuseks?“

Major Kadaras püüab neist kohmakalt üksteisega liituvast sõnadest aru saada, saabki neist aru ja muigab tahtmatult. Oo-jaa, muidugi on see nõnda, muidugi ei vasta inimeste sisemine areng praegu sellele ajavahe-mikule, mille võrra nad on vanemaks saanud, — see on vana tõde, nad on sellest mõlgutanud juba korduvalt varemgi. Kuid nõnda, nagu see tõde on eriti teraval kujul kerkinud polkovnik Raismiku ette just täna, nõnda kerkib see eriti teraval kujul just täna ka tema enda ette. Ja silmi samuti mõtlikult kissi tõmmates noogutab ta nõus olles:

„Jah, sul on õigus. Meie inimesed on kasvanud kindlasti üle oma ametliku ea. Muuseas — kes see leitnant on, kellest sa praegu kõneled?“

„Hermann Kudissiim. Ta on praegu kolmanda pataljoni esimese roodu ülemaks ja ma olen teda näinud ju rohkem kui... see eilne kord. Aga nõnda teda vaadata pole ma seni siiski taibanud,“ seletab polkovnik Raismik. „Jõudsime hävituspataljoni nimelt ühel ja samal päeval, mina selle juhiks, tema... pandi kuulipildujale. Noh, ja nii me siis kõrvuti sõdisimegi oma esimesi sõdimisi. Oli olukord ka kui raske tahes, tema aina naeris, naljatas, viskas teravmeelsusi, mis hoidsid teistegi tuju korras... Oled sa ka, komissar, neile aegadele pisut üksikasjalisemalt tagasi mõtelnud?“

„Olen.“

Vaikus. Polkovnik Raismik on ikka väga mõtlik, tõuseb jälle, hulgub jälle edasi-tagasi. Ja kummargil peaga oma astuvate jalgade ette põrandale vahtides targutab ta nüüd nagu ainult enda jaoks:

„Tjah... mesinädalad... Kõik olime hoogu täis, lõime kepsu... ükski meri ei paistnud meie jaoks liiga sügavana, ükski taevast liiga kõrgena... Polnud me mitte ainult hakkajad, olime kindlasti... pisut edevadki. Ja millest kõigest polnud meil hakkamist kinni haarata!“ naerab ta pisut erutatult, tõsineb jälle kohe ja jätkab: „Masin käis, sellel tuli vahetada igasuguseid logisevaid mutreid ja mutrikesi... igasuguseid katkisi võlle ja mõralisi hammasrattaid... Aga seisma seda masinat ei saadud ju panna... Ja nõnda need logisevad mutrid ja mutrikesed, katkised võllid ja mõralised hammasrattad vahetatigi... täiel käigul, kõige kõvema hoo juures... Ja ei tohi unustada, et me olime oma kohtadel pahatihti veel kuradi kombel võhikud! Mina olin aukraadilt alles kapten, teha tuli mul aga... noh... koloneli eest... Sina, nagu sa ise vahel jutustanud oled, astusid vabriku

direktori kabinetti üsnagi madalalt meistritoolilt... meie Kogrele anti nõukogude kooliks ümber kohendada gümnaasium, kus ta töötas seni ainult tagasihoidliku matemaatikaõpetajana — olen seda jälle temalt endalt kuulnud... ja nõnda edasi, ja nõnda edasi. Rahulikud, rõõmsad, romantikasse kalduvad inimesed... Entusiasid... Igaüks mõtles ainult sellest tööst, mida ta parajasti tegi, — meie nõnda, nagu ma juba kõnelesin, vana kena mees Kuuter oma mootorite-töökojas, Kristjan Lukk, väike Andres Kallas, kes kah varem siin meie juures teenisid... isa Kudissiim oma kahe pojaga, Toomas Karm... ja tuhanded teised oma kohtadel... Tjah... Ja siis korraga — äike, katastroof, nagu kohutav maaväring, mis meid ainsa hoobiga... hoopis teisiti seisma pani, hoopis teistsugused nõudmised meile ette seadis!“

Polkovnik Raismik räägib jälle kuidagi katkendlikult, kobades, suure vaevaga vajalikke sõnu leides. Aga see, mis temas praegu käärib, on temast endast tugevam, — ta ei saa teisiti, ta peab selle iga hinna eest välja ütlemata! Ja oma raskest ning tugevast lõuast kinni hoides, seda kogu kämbлага toetades jätkab ta kohe aina kasvava sisemise hooga:

„Jah... äike, katastroof, nagu kohutav maaväring, mis meid ainsa hoobiga hoopis teisiti seisma pani, meile hoopis teistsugused nõudmised ette seadis... Mäletad ju seda kõike, komissar?“

„Mäletan, mäletan!“

„Säh, siin on püss, siin kuulipilduja... siin isegi tanketike... Võta ja mine lagedale! Mine ja seisa hea oma uue maailmakorra eest, mida sa ei jõudnud seni küllalt pilvini kiita! Kaitse teda oma elu ja vere hinnaga... ära ainult sirista ega laula!“ (Paus; tasakesi.) „Olime esialgu sõjaski samasugused rahuarmastajad töömehed, nagu mõni nädal tagasi oma vabrikutes ja asutistes. Elasime küll juba roodudena ja rühmadena koos, kand-

sime relvi... tegime märatsema kippuvate hallparunite vastu väikesi väljasõitegi... aga olime ikka veel rahuarmastajad töömehed, nagu mõni nädal tagasi... Need, kes meie vastu seisid, olid meist kogemuste poolest kindlasti tüki pikemad...“ (Jälle paus; ja hetke pärast naeratahes.) „Aga... sõdisime! Sõdisime, näeb jumal! Sõdisime nagu mehed muiste ja seisime üsnagi kitsastel kohtadel õlg õla kõrval Punaarmee endaga, kellel polnud ju kah sellel raudsel suvel... kuigi suured rõõmupäevad... On meeles, komissar... ah?“

„On! Ja kuidas veel!“ hüüab major Kadaras.

Polkovnik Raismik kohmitseb tubakakarbi kallal, suitsetab, jätkab pisut aeglasemalt:

„Jah... taganesime. Hambad olid ristis, pisarad pigistasid kurku... aga polnud parata, taganesime! Pere-konnad rebenesid tükkideks... Südamed valutasi nagu tulistel sütel ja kõik kohutas: teeääred täis põlenud autosid... bandiitide terror siin-seal kõrvalistes valdades... tihti teadmatuiski... Irvitati: Ehhee, lähevad! Mõnitati! Tehti kõik, et anda meile hävitavat hoopi... et raiuda meile kuni kontideni... Ei sõditud mitte üksnes meie endiga, sõditi — et meie tahet murda — meie isadega-raukadega, meie vaevalt esimesi sõnu lalisevate lastega... meie naiste ja emadega. Hirmutati, tapeti... terroriseeriti... Ei unusta ma iialgi maailmas, kuidas Kristjan Lukk oma armsama laiba kätel läbi soosaksa võllast ära kandis! Kuidas ta kummargil peaga selle kohal istus... suur, kannatav, nagu kivisse raiutud... Kuidas me kord ilusal, roheliselt kumaval õhtul kuhugi külla jõudsime ja meie Seimann seal oma naise ja tütre eest leidis... üks hallide poolt maha lastud, teine pioneerirätiga kägistatud. Kuidas meie juurde tuli Pärnu-Jaagupi mail väike Andres Kallas — kaheksateistkümnepäevane mees halli härmatisega oimukohtadel... silmad ekslesid ringi, pea võppus ja värises...“

tuli mööda soid ja metsi otse oma parimate sõprade juurest, kelle saksa eelväkke kuuluvad julmurid olid mõni päev tagasi maha lasknud otse päikesepaistelisel maanteel...“ (Paus. Veelgi vaiksemalt-aeglasemalt.) „Ja ma olen kindel, et mul seisab surmani meeles naiselt kuulnud lugu kellestki hävituspataljoni võitlejast, kes kuulus samuti minu üksusse, kaotas jala, läks saksa lennukite poolt põhja tulistatud hospital-laeva päästepaadist vabatahtlikult merre, et teha selles paadis ruumi uppumas olevale emale ja selle kahele lapsele... Aga mis seda kõike siin nii üksikasjaliselt meelde tuletada. Tead neist lugudest ju isegi...“

„Jah, tean. Tean neist isegi. Ja teame veel ühest kul teisest muustki...“ noogutab major Kadaras pikkamisi.

„Ja teame veel ühest kui teisest muustki... Õige!...“ ütleb polkovnik Raismik. Ja siis korraga surub ta pooliku paberossi energilise liigutusega tuhatoosi, pöördub, sõnab kirglikult: „Nõnda... oli! Saad aru, komissar, — oli! On aga... juba hoopis midagi muud! Hoopis midagi muud, komissar!“ (Vaikus. Ning jälle kuidagi hellalt, kuidagi nagu iga sõnaga õrnalt paitades.) „Vaata neidsamu mehi, keda ma siin loetlesin. Vaata neid... pagan võtaks... ükskõik keda neist! Ja vaata... kõiki meie võitlejaid! Kas nad pole nagu kogu meie Nõukogude riik, — nad kannatasid oma kannatused läbi, nad nutsid vahel verepisaraid, kuid ei andnud alla, ja nüüd on nad... hiiglased. Puhast, läikivat terast on täis nende lihased ja nende hing... Eeh, vennas, meil pole mahti olnud seda kasvamist terasemalt jälgida, tähele panna. Aga see on nõnda: me läksime siit kord lööduina, tihti üsnagi abituina, me tuleme siia tagasi karastatud, täiskasvanud meestena, kes ruttavad sõdimisega, et jälle oma tööde juurde pääseda! Mõistad mind, komissar, kuradi pihta!“ Ja polkovnik Raismik haarab viimaste sõnade juures nii tugevasti sõbra käsi-

varrest kinni, et ta sõrmed tunduvad lausa konksudena, ta pigistus lausa raudsena. „Mõistad mind, komissar? Saad minust aru... ah?“ kordab ta ikka tungivalt.

„Saan!“ vastab major Kadaras endise napolisõnalisusega. Samal hetkel koputatakse.

Polkovnik Raismik pöördub kärmesti.

„Jah, sisse!“ hüüab ta, püüdes võitu saada endas valitsevast erutusest.

Vaheuks avaneb, lävele ilmub valvekorraleitnant. Kõpsutades pisut edevalt kandu, ütleb ta rõõmsa ning selge häälega:

„Seltsimees polkovnik, — ilmus luureroodu vanemseersant Koonus... kahe vangistatud saksa ohvitseriga. Kas soovite neid maailmavallutajaid üle kuulata?“

Vaikus. Major Kadaras tõmbab kähku saapad jalga.

„Jah, tubli, laske need maailmavallutajad... sisse astuda,“ ütleb polkovnik Raismik ja ta tumepruunidesse silmateradesse ilmuvad jälle kollakad sädemed.

3.

Major Kadaras on viibinud kolme sõja-aasta jooksul saksa sõjavangide ülekuulamise juures loendamatuid kordi, ja huvi, mida ta esialgu selle vastu tundis, on amugi nüriks jäänud, vastikuvõitu igavustundeks muutunud. Ta mäletab selgesti, kuidas see kõik arenes. Esimesel sõjasügisel olid need lõksulangenud härrasröövliid uhked nagu kuked. Nad püüdsid oma hirmu matta kangekaelse vaikimise taha; katsusid endisse hädavajalikku julgust sisendada „heil Hitler“ karjumisega; tegid kõik, et näida hästi jultunuina ja hästi kohutavaina. Velikije Luki rõngasse jäänud surmarüütlid põrnitsesid ahastades kulmude alt nagu nurka aetud hundid, hoidsid kuulekalt käsi püsti, pomisesid kümneid kordi, et nad olevat sundkorras mobiliseeritud (jumala pärast, mitte vabatahtli-

kud!) ja et Hitler ühes kõigi oma sõpradega olevat kindlasti „kaputt“. Pärast Stalingradi hävituslahingut ja sellele järgnenud suurtaganemist andsid silmatorkava valmisolekuga tunnistusi isegi SS-ohvitserid, suud krampis ja paaniline hirm silmaterades. Ja nüüd, mil lõputunnikesed olid hoopiski lähedale nihkunud, näisid need porirohekad, pulstunud mehed juba niivõrd apaatseina ning tahtetuina, et nad kaotasid isegi oma individuaalsed jooned ja jätsid vaatajasse mulje, nagu oleksid nad kõik üht nägu ja isegi... üht kasvu! Aga ühest tundest ei saanud major Kadaras selliste ülekuulamiste juures viibides iialgi lahti: need kitsaste, nagu sissepigistatud meelegahtadega ja suurte kondiste ninadega röövautomaadid olid tülkad igal ajal ja alati — olgu siis ülbes võitjaekstaasis oma „heile“ rөөkides, olgu siis alandlikena ja armetuina kuulekalt seletusi andes, valmis maha müüma kas või oma lihast vendagi!

Kuid tänased vangid äratavad major Kadaras siiski hoopis teravamalt uudishimu: need tulevad ju otse sealt, otse tema kodu juurest! Ja ta ütleb rohkem enda kui kellegi teise jaoks:

„Eks siis vaatame... eks siis vaatame...“

„Jah, vaatame,“ noogutab polkovnik Raismik lühidalt.

Sel silmapilgul lendab vaheuks hoogsalt pärani; esimesena astub sisse väike jändrik vanemseersant Koonus; siis tulevad mõlemad vangid ja nende kannul uljaste nägudega sõdurid, mütsid hästi viltu teisele kõrvale asetatud. Ning vanemseersant Koonus — see omapärane, erakordselt taibukas ja suure naljaanniga mees — põrutab kohe liialdatud ametlikkusega:

„Seltsimees polkovnik... ilmus vanemseersant Koonus luureroodust... ja lubage ette kanda: mõnikümme meetrit meie kaevikutest tabasime need kaks uus-eurooplast. Olid vist pimeduses ära eksinud... või segaseks läinud suurtest üleelamistest.“

„Ahah, tubli,“ noogutab polkovnik Raismik, hoiab pilgu kogu aeg kahel vangil, hõõrub parema käe sõrmenukkidega pahema käe peopesa. Seda tehes seisab ta miskipärast nõnda, et ta nägu varju jääb. Ja selle asemel, et oma kohale istuda ning kohe ülekuulamist alustada, pöördub ta järsku vastu aknalauda nõjatuva Kadaras poole ning küsib ebaloomulikult sõnu venitades: „Seltsimees major, kas meil napsi leidub?“

„Küllap leidub, seltsimees polkovnik,“ vastab major Kadaras.

„See on hea. Valage kummalegi neist... noh... sada grammi,“ ütleb polkovnik Raismik.

Major Kadaras teeb, nagu kästud. Jälgides vidusilmil viina mulksuvat voolamist üle kitsa pudelisuu, tunneb ta endas järsku seletamatut vajadust suure häälega naerma pahvatada: koomilisena ei näi praegu mitte üksnes polguüleva ootamatu suuremeelsus, vaid veelgi enam näivad koomilistena nood kaks, kellele ta praegu napsi valab. Üks neist on tohutult suur ja kondine nagu halvasti tahatud raidkuju (kandilise kivise lõuaga, püsti-seisvate sarnadega, pika soonelise kaelaga ja kohevil-seisvate tiivavantide-taoliste õlgadega, mida ei suuda ümardada isegi musta kunstnahkmantli sünge läige), teine on aga väike ja painduv, väga sileda ilmega ja pea-aegu pehmete liigutustega. Tolle väiksema vangi käitumine paistab küll siirana ja avameelsena, kuid äratub juba esimesel hetkel vajadust valvsaks jääda, end mitte unustada.

Major Kadaras asetab lauanurgale kaks pooleni täis teeklaasi — täpselt selle üleoleva ja veidi hooletu liigutusega, nagu ta oli näinud tegevat seda vabriku sakslasest-peainseneri ühel pühapäevahommikul köögis pliidinurgal tema isale, kes oli käinud armulise härra puid lõhkumas.

„Naa... bite...“ ütleb ta pilkavalt.

Vangid ei liiguta end, vaikivad, vahivad tühjade silmadega otse endi ette. Ja korraga ütleb polkovnik Raismik jälle väga selgesti ning täpselt, nagu kartes, et midagi ta sõnadest võiks kaotsi minna:

„Palun, härra kolonelleitnant Kass. Uks kange naps aitab vahel üle nii mõnestki eluraskusest.“

Vaikus. Ja alles tükikese aja pärast sõnab väike ümargune vahialune, tõmmates oma pruunika näo naeratusele, mille tagant piilub häbistav, äkki kõigile toas viibijaile tajutavaks muutuv hirm:

„Tänan. Usun, et teil on õigus. Oleme jah eestlased...“ Ta kummardab, võtab laualt klaasi ja pöördub oma suurt kasvu kaaslase poole. „Võtke, major Kalda. Halva mängu juures tuleb teha vähemalt hea nägugi.“

„Hea küll, kolonel. Tervist!“ kraaksatab kivise lõuga hiiglane nagu läbi plekkruupori ja tühjendab klaasi ainsa sõõmuga.

„Tervist,“ ütleb väike vang, tehes jälle tillukese ümarguse kummarduse.

„Nii... Nõnda...“ ütleb polkovnik Raismik hetke pärast mõtlikult.

Sel silmapilgul ilmub vaheuksele kapten Koger. Ta on sirge ja rahulik nagu alati, ei vaata üldse vangide poole ja küsib lühidalt:

„Vabandage, seltsimees polkovnik... Kas ma tohiksin viibida ülekuulamise juures?“

„Jah, astuge sisse, kapten,“ vastab polkovnik Raismik. Ja korraga, olles jälle pisut aega nagu endamisi aru pidanud, läheb ta vaheukse juurde ning ütleb: „Leitnant Muldre, teatage „Paidele“ (Major Kadaras mõtleb kohe: „Ahah, diviisi luureosakond!“), et ma saadan neile kaks vangi. Mõlemad eestlased... Mõlemad kodanliku armee ohvitserid — kolonelleitnant Kass ja major Kalda... Ja auto olgu kümne minuti jooksul siin, et neid

peale võtta!“ lisab ta resoluutselt, sulle jälle vaheukse ja tuleb tagasi laua juurde.

„Tähendab, seltsimees polkovnik, et meie ise ülekuulamist ei toimetata?“ küsib kapten Koger pisut kuiva, järsku kähisema kippuva häälega.

„Ei toimetata. Sellel pole mõtet. Milleks aega raisata!“ vastab polkovnik Raismik.

Väike pruuni näoga vang teeb, nagu ei tunneks ta selle lühivestluse vastu pisimatki huvi, ometi on aga kõigile selge, et ta oma igava ilmega valetab: ta jälgib praegu kindlasti iga lausutavat sõna, kuna ta on kindel, et siin otsustub ta maine saatus. Ning ehtne pole ta isegi siis, kui ta varsti küsib:

„Vabandage, polkovnik, kas ma võiksin teada saada, kust te mind tunnete?“

„Arvan, et see ei peaks teid eriliselt huvitama,“ vastab polkovnik Raismik peaaegu lahke häälega.

Kolonel Kass katsub naeratada, kuid see tuleb tal välja väga äbaralt: kõverduvad vaid huuled ja võpatavad koraks vaid ninasõõrmed, silmateradesse jääb aga endiselt püsima nurka aetud kiskja paaniline hirm. Ja major Kadara meelest on selles kõiges jälle midagi kohutavalt vastikut, midagi tülgest, midagi niivõrd jälki, et ta siskond ähvardab iga hetk selle vastiku, jälgi ning tülka vastu protestima hakata. Tekib vastupandamatu soov, et see oleks juba lõppenud ja et tuba jälle tühi ning puhas oleks... sellest nähtamatust kõntsast, mida näib nende kahe küljest nähtamatult põrandale pudenevat.

Väikest kasvu vang teeb veel kord katset meeldida. Ta paljastab kõik oma lumivalged hambad, pingutab ikka naeratust, hüüab mingi seltskondliku galantsusega:

„Siiski, siiski, polkovnik! Mõtelge ise, palun — ühele *fair-play* põhimõtteid jälgivale mehele on vägagi oluline teada saada, kes on teda... nõnda ütelda... võitnud, löönud...“

Säärane äärmist viisakust teesklev, kuid samal ajal hirmunult mööda põrandat roomav toon tuleb jälle kõigile ootamatusena. Vanemseersant Koonus krimpsutab nina, automaatidega sõdurid — nähtavasti rahuaegsed sportlased — muigavad pilkavalt, major Kadara südamepööritus muutub veelgi teravamaks. Polkovnik Raismiku silmi tekib jälle helekollane tuluke, kuid ta ei ütle midagi ja seisab ikka seljaga tule poole. Siis puhkeb kiviste lõuapäradega vang järsku raginal naerma ja sõnab varjamatult põlastusega:

„Aitab, kolonel! Mis sa... kaupled. Pole põrmugi tähtis, kes nimelt meid seina äärde seab ja... meile kuuli kuklasse laseb!“

„Eksite. Meil vange ei tapeta,“ ütleb polkovnik Raismik rahulikult.

„Lollus. Tapate. Kas just igaüht, see on teine asi. Aga meid kindlasti!“ haugub suur vang sõnahaaval. Ning järsku tõmbab ta enda kühmu, ajab pea õieli, sirutab kaks määratu suurt kätt ette ja röögib mingi võika hooga, mis paneb kõiki tahtmatult võpatama: „Nendesamade sõrmedega siin... olen teid veristanud nagu põrsaid! Igal... igal... pool... kus seda vaja oli. Või teie... ei... tapa... vange... hõhh!“

„Tähendab, lähete kohtu alla. Ja seal mõistetakse teile karistus... vastavate seaduste järgi,“ ütleb polkovnik Raismik ikka ühesuguse vääramatu rahuga.

„Kui see õige on, millega te siin praegu kiitlete, siis teil ju muidugi pead ei paitata,“ sõnab vanemseersant Koonus, kuna ta ei suuda samuti vaikida.

„Uskuge... jumala pärast... polkovnik!“ hüüab nüüd väikest kasvu vang hädaldades ja ta pilk mitte ainult ei rooma, vaid lausa vingerdab.

Kapten Koger astub sammu ettepoole, tahab nähtavasti midagi küsida. Kuid ta ei tee seda siiski, — hirmulõust endise koloneli näol tundub talle nii vastikuna, et ta

peab tahtmatult kõrvale vaatama. Polkovnik Raismik, kes näib jagavat kaaslaste tundeid, ütleb vanemseersant Koonusele:

„Palun, viige nad ära. Oodake eestois. Ja muretsege endale nõõri... käte sidumiseks.“

„Hohhoo... humanistid! Ja püüate demonstreerida oma õiglast... kohtlemist. Teate küll — ohvitser ei seota!“
ragistab kiviste lõuapäradega mees.

„Õige — ohvitser ei seota. Aga röövleid ja mõrtsukaid seotakse,“ vastab polkovnik Raismik.

„Ma... ma... vannun teile... kõige nimel, mis... mis... Ma vannun teile!“ pomiseb kolonel Kass, ja kõik näevad, kuidas ta meelekohtadelt lausa voolab higiniresid. Ning siis sünnibki see, mis on major Kadarale tundunud ikka kõige tülkam: väike vang paneb peopesad vastamisi, nuuksub kuivalt ja räägib imelikult piiksuva häälega, mis tuleb nagu kitsa pilu vahelt: „See... see... see... on täielik eksitus! Kui on midagi tehtud... tehtud... siis... kindlasti mitte mina... Mina... mina olen... tegevväe ohvitser... rindeohvitser... mitte mingisugune... gestapolane või... midagi muud selletaolist... Tema... tema... tema... võib ju olla... sest meie... meie... pole ju alati ühes olnud... Seltsimees... seltsimees... polkovnik... ma palun... palun... siiski... et te mu... ära kuulate ja... Ma... palun!“

„Seersant Koonus, viige vangid välja. Ja teatage nende üleandmisel, millega siin silmapilk tagasi uhkustati... Siiski — ma võtan polkovnik Niitusega ise ühenduse,“ lisab ta kohe.

„Jumala nimel... ma vannutan teid... Mina... mina pole kunagi...“ hädaldab jälle väike kolonel.

„Noh, astuge, astuge, sangarid,“ ütleb vanemseersant Koonus lühidalt, tõugates paanikasse sattunud vangid automaadiotsaga vastu külge.

Pärast fašistide väljaviimist valitseb pisut aega rõhuv vaikus. Polkovnik Raismik käib paar korda erutatult läbi toa, peatub siis jälle laua juures ja ütleb pikkamisi:

„Nii-nii... Noh, major, mäletad veel meie ennist juttu neljakümne esimesest aastast ja... praegusest ajast?... Kas mul polnud õigus?“

„Oli,“ noogutab major Kadaras.

„Tjah...“ venitab polkovnik Raismik jälle natukese aja pärast, ja korraga deklameerib ta vaikselt, veidi nagu raiuval häälel — asjalik mees, keda pole veel kunagi tabatud luuleharrastuselt: „Las kord liikuma hakkavad stepid, kohab taiga ja mühiseb laas... tõkked murduvad eest kui kepid, kes nüüd hoopleb, see põlvili maas... Tjah, sõbrad, sellel meie poedil, kes kord sõja esimestel päevadel neid sõnu pajatas, oli õigus... Kes nüüd hoopleb, see põlvili maas...“ Ning oma jändrikku, nagu terasest valatud keha täies pikkuses sirgu ajades: „Tubli, seitsimehed. Nad on küll põlvili, aga neid tuleb veel lüüa, et nad päris otseti kukuksid ja otseti ka jääksid. Lõpetame tänaseks — homme tuleb kuum päev ja me vajame selleks puhkust. Head õhtut, kapten Koger.“

„Head õhtut, seltsimees polkovnik, ja vabandage mind... Ma lootsin nimelt, et ma...“ ütleb kapten Koger, ei lõpeta lauset ja lahkub pikal sammul.

Major Kadaras kavatseb kohe magama minna — see äsjane kohtumine nende kahe vangiga on ta meeoleolu sootuks rikkunud ja teda isegi omal kombel väsitanud. Kuid tolle kiviste lõuapäradega mõrtsuka õõnes naer kõlab tal vahetpidamata kõrvus ja ta mõtleb korraga, et vaevalt küll laseb see naer teda praegu uinuda. Seda enam, et tal seisab kogu aeg meeles seegi, kuidas kapten Koger selle naeru ajal kuni laubani kahvatuks muutus. Ja korraga (ta on parajasti vööpannalt avamas) kerkib ta silmade ette kohutav, külma hirmu sisendav pilt: Meeta, ta enda naine, on samuti selle sadistliku koljati

küüsi langenud, lamab praegu kuskil tankitõrjekraavis — surnuks piinatud, purustatud, murtud liikmetega... üks neist paljudest, kelle nimetud hauad tähistavad sadade ning tuhandete kaupa taganevate metslaste teed...

See ootamatu kujutus on niivõrd tugev, et major Kadaras ei suuda sellest enam kuidagi vabaneda. Seesmiselt külmetades tõuseb ta kohe püsti, võtab varnast mantli, pomiseb polkovnik Raismikule midagi väikesest jalutuskäigust ja väljub kiiresti.

Minnes läbi valvetoa näeb ta jälle neid kaht vangi, — väike kolonel nühib ikka vahetpidamata higistavat nägu, suurt kasvu major seisab automaaturite vahel nagu sammas, käed rihmaga selja taha seotud. Valvekorraleitnant — lõbus poiss — pilgutab major Kadarale silma ja ütleb hästi jämeda häälega, otsekui kannaksid ta õlad vähemalt kindralipaguneid:

„Pole viga, pole viga... Ja ulatage nüüd ka oma käed, herr oberst! See ei kesta kaua. Ärge ennast ainult liiga palju liigutage ega nühkige — hõõrute randmed marraskile.“

„Mmmh!“ uriseb kiviste lõuapäradega hiiglane.

Õõ pole enam nii pilkaspime nagu ennist — kuuveerand seisab metsa kohal ja heidab üle küla kollast, maast ning hoonete katustelt tagasihõõguvat valgust. Õhk on jahe ja niiske, eemalt raba poolt puhuv kirdetuul lõhnab sambla ja sookailude järele. Laul metsatukas ning kaasikus on ammugi lõppenud, — mehed magavad ja koguvad jõudu. Aeg-ajalt kostab koerte harva haukumist, mis tuleb kord kustki selja tagant, kord kustki eesliini suunast, võimalik isegi, et sakslaste poolelt.

Major Kadaras hingab suurte, sügavate sõõmudega ja tunnebki juba varsti, kuidas äsjane masendus ta hinges pikkamisi vähenema hakkab. Ta astub edasi sirgelt, pea kuklas, hambad kangekaelselt vastamisi pigistatud: ei, milleks... säärast nõrkust pole vaja... säärane nõrkus

ei muuda niikuinii asjade käiku, ükskõik, mihukesed need juba ka poleks! Ja nüüd, seda mõeldes, tõuseb temas ühtlane, rahulik ja jäik viha. Seal ta istub, all vabrikualevis, tuttavates majades ja aedades, see julm röövjõud, mis salvab ja murrab isegi praegu veel, enne oma lõplikku kõngemist! mõtleb ta kurjalt-asjalikult. Ja äkki, ühegi näilise põhjusega, meenub talle kogu selgusega kõik see, millest ta hoidus seni mõtlemast, nähes seda vahel vaid unes: kuidas nad valmistasid Meetaga parajasti puhkusele sõiduks; kuidas teade sõja puhkemisest sellele kriipsu peale tõmbas; kuidas tal ei jätkunud taganemise puhul aega mõtelda millelegi muule kui vaid oma otsestele kohustustele; kuidas ta otsis hiljem hoolikalt läbi kõik keskused, kuhu olid läinud evakueeritute ešelonid, kuulates lõpuks kelleltki siitkandi aktivistilt, et Meeta oli läinud mõni päev enne sakslaste päralejõudmist maale oma haige ema juurde, jäädeski nõnda okupeeritud alale...

Major Kadaras naeratab nukralt — oo-jaa, ainult ta ise teab, kuidas see suur õnnetus teda alguses vaevas. Aja jooksul nägi ta enda ümber aga hoopis suuremaid kannatusi. Ta nägi emade kannatusi, kellel olid selles tohutus katastroofis kaduma läinud lapsed! Ta nägi laste kannatusi, kellel polnud enam ainsatki lähedast! Ja ta kasvas oma valule varjava kooriku. Kui vahel juhtuski, et keegi pidas oma kohuseks tema isiklikust murest veidi osa võtta, katkestas ta jutu tavaliselt otsustava pöördega hoopis teisele teemale. Ja viimaks jäetigi ta rahule — tagaselja langetatud otsuse alusel: tubli ohvitser ja hea seltsimees, aga... liiga külma südamega!

Major Kadaras naeratab veel kord, ohkab, püüab nüüd mõtelda oma sõjaeelsest töökohast, vabrikust, mis seisab kuskil seal pimedate põldude taga ja mida ta tahab jälle kord kindlasti juhtima hakata. Ta astub, astub, kõik raske ja painajalik taganeb ta tahtejõu eest, kol-

lane kuuvalgus langeb ta jalgade ette ja virvendab ta õlgade ümber. On väga vaikne. Selsinasel silmapilgul pole kuulda isegi neid tavalisi kuulipildujavalanguid ja üksikuid püssipauke, mis iseloomustavad harilikult rinde lähedust. Patrulleerivate tunnimeeste mustad siluetid libisevad tast aeg-ajalt mööda, tunnevad ta ära, tervitavad, ja üks kui teine — nähtavasti hiljutise täienduse hulgast — astub ta juurde, et kindlaks teha, kes siin veel nii hilisel tunnil ringi hulgub. Kuskil ähmjalt-hämuselt üle madala võsa ja tühja väljaku paistvate liivaküngaste tagant tõuseb üles hele rakett, mille valgus õõtsub tükike aega öise maastiku kohal.

Ilma et ta seda märkaks, kuidas kogu küla selja taha jääb — ilma et ta üldse nii kaugele tulla kavatsekski —, leiab major Kadaras enda viimaks tillukese sindelkatusega käsitöölismajakese juurest, mille luugipragudest kumab veel kollast valgust. Ta pöördub aiavärvast sisse, astub eeskotta. Nüüd läheb ta sealt käsikaudu kobades kööki, kus istub valvekorral olev telefonist, silmitseb seda läbi hämaruse ja küsib:

„Kas kapten on kodus?“

„On, seltsimees major, just natuke aega tagasi tuli,“ vastatakse reipalt. Ja lisatakse kohe: „Ta on nagu... murelik... Harilikult ta nii... ei ole.“

Major Kadaras koputab — käskivalt, tugevasti —, ta teab nüüd koguni selgesti, et ta p i d i siia tulema, et tal oli tõepoolest tarvis sõbraga pisut juttu ajada.

„Jah, sisse!“ hüütakse kambrist.

Kapten Koger istub pead kätele toetades laua juures, pöörab vaevalt pead, põrnitseb viltu kulmude alt. Ning major Kadaras ütleb korraga karmilt, iga sõnaga sõpra nagu tõsta püüdes:

„Jäta, ära noruta! Kõik märkavad... arutavad... ja säärane asi hakkab külge. Tuleb valmis olla kõigeks ja siiski mitte pead rippu lasta... mõistad!“

„Mõistan... vennas... Aga sa ju kuulsid, kuidas see lurjus seal irvitas!“ ütleb kapten Koger alles tükikese aja pärast. „Ja nägid... nägid... kuidas ta seal oma veriseid käppi sirutas...“

„Jah, kuulsin. Ja nägin. Ja et me sõdime praegu kõigi aegade kõige alatumate vastastega... on teada meile mõlemale!“ ütleb major Kadaras ikka ühesuguse nõudlikkusega.

„Jah, see on teada... meile mõlemale... nii sinule kui minulegi,“ noogutab kapten Koger. „Aga ma ei suuda! Ma... ei... suuda... rahulikku nägu teha, kui mu sees kõik põleb... ja lõõmab... ja küpseb nagu pikaldasel tulel!“

„Pead suutma!“ ütleb major Kadaras kindlalt.

Ning naeratades nüüd kuidagi nukralt-valuliselt, sõnab kapten Koger veelgi vaiksemalt, kuid sellise kindlusega, et ta sõnadel näib olevat metalli kõla.

„Ära karda, vennas, — see valu ei tee mind pehmeks, see valu teeb mu vastupidi... kõvaks nagu kivi!“ Ja hetke pärast veelgi vaiksemalt, veelgi kindlamalt: „Ootan hommikut, et tagasi eesliinile pääseda... Tarvis on neid lüüa... lüüa... siis oleks ju hoopiski kergem kui siin diviisi varus istuda.“

„Ja lõõmegi!“ ütleb major Kadaras.

4.

Polkovnik Raismiku sõnad kumisevad major Kadaral kõrvus isegi magades, ja järgmisel hommikul esimese pataljoni vaatepunktis rünnaku algust oodates kordab ta neid ikka uuesti ning uuesti. Jah, see on nõnda, need seal tulid siia kolm aastat tagasi automaatide heleda ning edeva plagina saatel, nad lähevad aga siit nüüd kahurite lakkamatu, ähvardava mõirgamise saatel! mõt-

leb ta pisut pateetiliselt. Ja heites pilgu enda kõrval seisva ning liikumatult alla uduvinastele põldudele vah-tiva leitnant Karmi poole, peab ta seda äkki tahtmatult kujutlema nii, nagu nad siit kord välja taganesid — vargsi hiilides läbi soiste heinamaade ning madalate metsapadrikute, et pääseda läbi rinde, mis oli neist mär-kamatult ette jõudnud.

„Vabandage, leitnant... Kui ma ei eksi, töötasite ka teie enne sõda tekstiilalal?“ küsib major Kadaras äkki.

Leitnant Karm ei pööra pead, noogutab vaid, vastab lühidalt:

„Jah... just nii... tekstiilalal.“

„Kellena?“

„Vanemmeistrina kudumissaalis. Just päev enne sõda edutati... osakonnajuhatajaks.“

„Ja kui sõda jälle lõpeb?“

„Noh... selge... seltsimees major... Lähen loomulikult sinna tagasi. Kõnelesime juba seltsimees Humalaga selle üle.“

„Aa! Alampolkovnik Humal oli nõnda siis teie... ülem?...“

„Jah... just nii.“

Nõnda oli umbes pool tundi tagasi, siis kui kõikjal valitses veel vaikus. Nüüd aga on see vaikus ammugi juba seljataga, — tule jõus, mis lööb vastu sakslaste kae-vikuid, on midagi julma, vägevast, see on nagu saatus ise, mis seal all praegu määratseb. Ligi poole kilomeetri laiune riba keeb nagu mingisuguses vulkaanilises seisukorras, mulla- ja tulesambad kerkivad õhku, porihallid kogud hüppavad aeg-ajalt püsti, jooksevad, langevad, jäävad liikumatult lamama või püüavad endid kuhugi lohistada. Õhk, mis esialgu vaid võppus ning tõmbles, lõdiseb nüüd tihedalt, tugevasti, peksab vastu kõrvu ja ähvardab läbi naha sügavale kehakudedesse tungida. Kibe, sinakashall suits laskub maastikule nagu hõre loor. Ja siis toimub

selles ühtlases mürinas ning tolles kibedas, sinakashallis suitsulooris mingisugune seletamatu muutus — tule- ning mullasambad hakkavad kerkima hoopis kaugel alevi taga . . . ja siis vajub ahelik aheliku järel üle armiliseks taotud maastiku . . . läbilõikava, võimsa, nagu otse sellest armiliseks taotud maastikust endast esiletungiva võitlus-hüüu saatel:

„Hur-r-r-aaaa-aa-aa-a!“

Sakslased ei pea sellele suruvale, julgele, oma vägevust tajuvalle jõule kuigi kaua vastu. Mehed, kes ründasid sõja esimestel päevadel laial sammul marssides, kääritud särgikäistega, automaadipärad vastu iseteadvalt põnni aetud kõhtu surutud, on juba ammu paanilist põgenemist harjutanud ja seda teevad nad viimaks ka tänases lahingus. Nagu mingi vana mälestuse ajal püüavad nad esialgu kõigest jõust vastu hakata, taganedes vaid sammhaaval, siis aga on nende tahe murdunud ja nad kihutavad täies sörgis eemalt paistva alevi poole. Ja nende allakummardatud peadega, suuri halle rotte meenutavate põgenevate kogude kannul kihutavad punaarmeelased oma heledaks pleekinud lahingupluusides, küttides põgenejaid nagu jäneseid; üks kui teine neist põgenevatest kogudest lendab järelejõudvast kuulist tabatuna ülepeakaela otseti; üks kui teine neist viskab püssi endast eemale ja upitab käed hirmunult püsti; üks kui teine vaatab aeg-ajalt tagasi, peatub hetkeks, tulistab kuidagi poolviltu üle õla, hambad irevil: nähtavasti on ta käed möödunud sõja-aastate jooksul liiga veriseks määrdunud, et neid alistudes üles tõsta. Ja siis on see tehtud — punaarmeelaste esimesed ahelikud jõuavad alevisse, kihutavad sellest jooksujalu läbi, sunnivad lühikeste vihaste valangutega igaveseks vaikima need üksikud vaenlase rühmakesed; kellel näib tahtmine olevat oma surma pikendada. Pisut hiljem päralejõudjad hakkavad aga kohe nobedasti kokku koguma mahajäänud sakslasi, kes var-

javad endid hoovides ja aedades, kartes nähtavasti, et nende käsi võib esialgses paginas pisut halvasti käia...

Major Kadaras võtab vabrikualevi ründamisest osa ühes esimese pataljoniga, kes annab löögi vastu selle põhjapoolset serva, otse piki suurt maanteed. Ta jookseb, tulistab, kukub aeg-ajalt põlvili, varjab end miinide eest madalas mürsulehtris, hüppab jälle kohe püsti, tulistab jälle. Vaevalt kümne sammu kauguselt kerkib ta ette kustki kraavist mullane, nagu krambist kõveraks tõmbunud nägu; silmis, mis sellest näost vahivad, leegitseb samasugune vihkamine, nagu ta oli näinud seda mõni tund tagasi kiviste lõuapäradega, hiiglakasvu vangi omades; kolm tillukest, kiiresti üksteisele järgnevat tulekeelekest välguvad ta poole, ei taba aga, ta tulistab vastu... otse nende vihkamisest leegitsevate silmade suunas... Ta süda on asendit vahetanud ning taob nüüd kuskil rangluude kohal... ja siis... siis on see ligi poolteise kilomeetri pikkune vahemaa ületatud... sealt tulevad juba poolviltu vastu kolmanda pataljoni omad, kes haarasid alevit veidi paremalt...

Tankikolonn automaaturitega kihutab täiel käigul mööda, — tarvis on olukorda kasutada kogu selle ulatuses, tarvis on hoolitseda selle eest, et sakslastel ei õnnestuks küüsi jälle mullasse suruda. Noor, säravate silmadega allohvitser jookseb jalgu kõrgele õhku pildudes üle tee ja küsib kolmanda roodu ülema järele, — pataljon jäävat diviisi varuna esialgu alevisse ja selle ümbrusse.

Major Kadaras ei jookse enam, ta sammub väga kiiresti. Hallid majakesed mõlemal pool maanteed näivad tühjadena: sakslased on inimesed siit rinde lähenemisel nähtavasti välja ajanud; aiad on luitunud, tolmused, tükikideks lõigatud kaitsekraavidest, mida ei saadud siiski kasutada; kiriku nurga taga, madalate elupuude ja jasmiiinipõõsaste vahel lebab kaks porihallis mundris laipa — otseti, jalad välja sirutatud, — nende asend näitab,

et nad pole langenud lahingus, vaid on kaotanud oma elu nähtavasti karistuseks selle eest, et nad põgenesid esimestena. Ja apteegimaja madalal puutrepil istub purupurjus, tolmunud ning määrdunud sakslane, püss põlvedel, pea käte vahel, põsed viinanutust rähmased...

„Võtke sellelt piripillilt vähemalt relvad ära,“ ütleb major Kadaras endast mööduvatele punaarmeeleastele ja naerab äkki valju häälega.

Alev pole kuigi tugevasti kannatada saanud. (Hiljem selgub, et diviisi luureosakonna ohvitserid on sakslasi tüssanud, „kaotades“ nende kätte dokumendid, mis nägid rünnakut ette alles nädalapäevad hiljem.) Kuid veel viimasel minutil on saadud siiski mahti põlema süüdata rahvamaja ning täitevkomitee hoone, mis seisavad pea-aegu kõrvuti. Ligi paarkümmend või veelgi enam era-õivais inimest — töölised, ametnikud, täiskasvanud mehed ja naised ning roosade põskedega poisid ja tüdrukud, kes on sakslaste käsu vastaselt varjanud end keldrites ja kuurides — töötab kahe punaarmeeleaste juhatusel tulekahju likvideerimisel sellise innuga, et neil pole aega ringigi vaadata. Ja nagu major Kadaras märkab, ongi tulele juba piir pandud: seltsimajast on üles jäänud küll ainult seinad, täitevkomitee hoone on aga kannatada saanud vaid lõunapoolsest servast, mille on nurga alla asetatud doolilaeng nagu raudse käega laiali rebitud.

Nii diviisi kui polgu staabi asukohaks on määratud üks vabriku administratiivhoonetest, mis asub vabrikust endast veidi kaugemal, seljaga vastu jõge. Teel sinna peab major Kadaras kogu aeg hingama võimalikult sügavamalt: oo-jaa, see on tõesti hoopis eriline õhk, mis siin kõikjal hoovab, see on kodukoha õhk, see on inimasula õhk, kus ta kord sündis, kus ta suureks kasvas, millest ta ei suutnud ennast lahti rebida isegi aastatepikkuse eemaloleku järel! Ja korraga vajub see möödunud-öine

rahutus tast jälle üle nagu raske laine: „Kus on praegu Meeta? Kas ta elab veel? Kas ta viibib selsinasel silmapilgul ehk koguni kuski siin lähedal... kuski siin nende madalate majade vahel... kuski... kuski... mõnekümne meetri kaugusel?“

„Kuulge... seltsimees direktor... seltsimees direktor!“

Major Kadaras peatub, pöördub kogu kehaga. Kõnnitee ääres, pika lameda kasarmu ees seisab habemerõngas näoga taat, lühike piip hambus, vaatab teda, kissitab silmi. Ja hüpates ainsa pika sammuga üle madala kraavi, mis lahutab neid teineteisest, küsib major Kadaras, ehkki ta teab juba esimesest hetkest peale, et too seal on vana kangur Lääts, kellega ta on minevikus juttu puhunud nii mõnelgi vabal õhtupoolikul, kõrvuti sellelsamal pikal madalal pingil, mis talle sealt praegu vastu helendab:

„Isa Lääts... kui ma ei eksi?“

„Pagan... kus sa's eksid! Kui minu vanad silmad ei eksinud, kuidas võisid siis eksida sinu... noored silmad!“ hüüab halli habemega tööline, haarab major Kadara käe oma paksude, kõvade kämblate vahele ja küsib kohe, naer silmis: „Noh, kodus, mis?“

„Kodus. Läbisõidul!“ vastab major Kadaras.

„Jah, ootasime teid siin juba ammu ja... vahtisime ikka sinna ida poole. Oleksite võinud ju kah... ivake varem!“ sõitleb taat peaaegu hellalt.

„Oleksime, õige. Aga näed — ei tulnud selle vare-maga välja,“ ütleb major Kadaras. Ja siis ei suuda ta enam kauem oma pakitsevat südant tagasi hoida, hingab sügavalt-sügavalt ning pärib tasakesi: „Mu naine jäi siia... On sul ehk ta kohta... teateid?“

Vaikus. Vana kangur tõsineb äkki, ta pilk pöördub major Kadara näolt kuhugi kõrvale ja jälgib möödatus-kavaid punaarmee-lasi, ta silmad ahenevad kitsasteks piludeks, ta paksud, tihedate puhmastena üle silmakoo-

baste rippuvad kulmud laskuvad alla. Kuid siis taipab ta isegi, et sääraseid asju ei muuda vaikimisega, ja ta vastab aeglase, äsjasest hoopis sügavama häälega:

„Jah... sinu naine... Ta tuli ju siia alevisse tagasi neh... Ja eks ta elanud siin kuni praeguse aasta kevadeni. Aga ühel õhtul tuldi talle järele ja... viidi ära.“

Raske, valus, lõmastada ähvardav vaikus.

„Nii...“ pomiseb major Kadaras viimaks pikkamisi. Ja vana kangur lisab, kuigi ta ise ei paista seda, mis ta ütleb, päris kindlasti uskuvat:

„Siitkandi talupoegi kamandati linna... raudteele... mingisugustele laadimistöödele... Juba suvel tuli sõnum, et teda olevat nähtud... samade tööde juures. Ja seda-sama kõneldi ka nädal või paar tagasi... Linna kohta olevat aga sakslased ise eile õhtul rääkinud, et... selle pärast käivat juba kibedad löömised... Kui on õnne, võib kõik veel hästi minna...“

„Jah, kui on õnne...“ ütleb major Kadaras, tahaks nagu veel midagi küsida, ei tee aga seda ja hakkab pisut järsult pöördudes edasi sammuma.

Umbes viis minutit hiljem jõuab ta staabi juurde. Seal on rohkesti sagimist: kahelt veoautolt tõstetakse maha kraami, sidemehed seavad korda telefoniliine, keegi jookseb tast mööda suure bürookirjutusmasinaga, keegi küsib lärmakalt polkovnik Raismiku järele. Vahetatakse rõõmsal ilmel kõige uuemaid uudiseid: sakslased olevat ühtevalu maha jooksnud mitu kilomeetrit ja rinne seisvat praegu kuskil väikese harujõekese joonel, mille nime olid aga kõik nagu imekombel unustanud. Ja siis lausub keegi pikkamisi, sügava ning kõmiseva rinnahäälega, mis tundub major Kadarale väga tuttavana:

„Võite muuseas... jälle kord näha saksa kõrge kultuuri üht ilmekamat avaldusvormi... kuuritäie tapetute näol...“

Major Kadaras pöördub, vaatab kõneleja suunas: see

on diviisi staabi luureosakonna parimaid ohvitsere Kristjan Lukk.

„See tähendab, leitnant?“

„See tähendab, seltsimees major, et... tulin praegu nende lurjuste kuritöökohalt, millest meile teatati.“

„Kui palju?“

„Arvu pole veel kindlaks tehtud. Kõneldakse, et kuus.“

„Kes?“

„Esimese mulje järgi — kõik erainimesed. Nii mehi kui naisi ja... vist lapsigi.“

„Jah, apteegi kuuris on kinni peetud vange ja enne alevist lahkumist on need... hukatud,“ seletab nüüd diviisi ajalehe toimetaja leitnant Roone. „Pilt on... õudne. Tulistatud on kuulipildujast... otse läbi seina. Need, kes sellest tulistamisest pääsesid eluga või ainult haavaga, on maha raiutud täakidega. Ja kõige lõpuks on laoaita käsigranaate loobitud. Noh, võite kujutleda, mis neist õnnetutest nõnda säilinud on.“

Sel hetkel ilmub nurga tagant nähtavale kapten Koger, esimese pataljoni ülem. Ta astub kohe major Kadara juurde, vaatab sellele otse silmi ja ütleb tasakesi:

„Kuulsin, millest Roone rääkis. Käisin... seal. Minu omasid ei ole.“

„Ei ole?“

„Ei.“

Vaikus. Ja just siis, kui major Kadaras tahab sõbrale ütelda, et siis on ju hästi, et küllap ta perekond on seega kuhugi hädaohutumasse kohta viidud, läheneb staabile salk kohalikke inimesi eesotsas väikese vanemseersant Kallasega, kes jutustab kohe nobedasti:

„Need seltsimehed teatasid praegu... Nõndanimetatud Kabelimäe juures asuvast soost on välja võetud seitse inimest. Polkovnik Raismik saatis veoauto järele — tuuakse koolimaja juurde.“

Kapten Koger seisab sirgelt, silmad pilukil.

„Ahah... soost...“ ütleb ta viimaks pikkamisi, pöördub, hakkab midagi rohkemat lausumata kärmesti mööda tänavat üles minema.

„Oota, vennas!“ ütleb major Kadaras, jätab polkovnik Raismikule teate oma asukoha suhtes ning ruttab sõbrale järele.

Kabelimägi — väike kruusanõlvak loduste talupõldude ja kohe nende tagant algava nõmmeheinamaa vahel — asub alevi kirdepoolsel serval ja kõige otsem tee sinna viib üle tühja turuplatsi, kuhu on nüüd rohkesti uudishimulikke kogunenud. On keskpäev, paljast taevast pais-
tev augustipäike soojendab veel tublisti. Vilksatab mööda higiseid nägusid ja need, kes juhtuvad lähemal seisma, hüüavad sõbralikke tervitusi. Keegi on jõudnud juba välja tuua oma peidetud raadioaparaadi ja läbi avatud akna kuuldub Moskvast antavaid päevauudiseid: kuski on jälle rinne läbi murtud, kuski on jälle kümneid tuhandeid vange võetud... kuski on lõpule viidud ümberpiiratud saksa grupeeringu hävitamine, kuna seal keelduti alla andmast... Ja siis on nad kohal — kuiv sõmerliiv jookseb nende jalgade all laiali ja keegi eideke, kes tuleb mööda teist teerada, kuid jõuab nendega ühel ajal otse põndakule viivale laiandile, ütleb nuuksudes:

„Jumal isake... kas te kujutate ette, et nad... tapsid ära mu vaese venna... ligi kuuekümne-aastase vana inimese... ilma ühegi süüta... Nagu... nagu koera... uputasid nad ta sohu... Just praegu... toodi mulle siit sõna!“

„Jah!“ ütleb kapten Koger läbi hammaste.

Ulal kruusakingul on rohkesti alevielanikke ning ümbuskonna talupoegi. Võib-olla et nad kõik otsivad oma kadunud omakseid, võib-olla et osa neist on tulnud siia vaid uudishimust, et näha omaenda silmaga siit alles paar tundi tagasi eemale roomanud kiskja veriseid jälgi. Hetke jooksul näevad sõbrad ainult enda poole pööratud

selgi: naised, mehed, lapsed, töölised, ametnikud, puna-
armeelased. On väga vaikne, sest kui üks või teine
ütlebki midagi oma naabrile, siis teeb ta seda vaid sosi-
nal, peaaegu hingeõhuga.

Major Kadaras ja kapten Koger tungivad tihedast inim-
sõõrist läbi, vaatavad laipadereale, mis lebab terashallil
lõikrohul. Väike tõmmu Halibai kõnnib tapetute vahel
edasi-tagasi, puhastab nende nägusid, kohendab nende
järelejäänud rõivaid, — ta liigub kuidagi vaikselt, hel-
lalt, ainult idamaalastele omase rahuga, ja ümberseisjaile
paistab, nagu ei astuks ta, vaid libiseks edasi. Maa üm-
berringi on turbamudaseks sõtkunud ja seda turbamuda
nõrgub praegugi veel laipade rõivastelt ning jäsemetelt.

Kapten Kogre perekonda pole ka nende ohvrite hulgas.
Ja nad on jälle minema hakkamas, kui äkki astub keegi
helevalget rätти kandev naine nende juurde, kõhatab ja
ütleb tasakesi:

„Koolijuhataja... jääge veel väheks ajaks siia.“

Kapten Koger vaatab üle õla, kõigub kogu oma pika
kehaga veidi tahapoole, näib tahtvat millestki kohuta-
vast, mis on maksku mis maksab teda tabada otsusta-
nud, eemale tõmbuda. Ja nüüd ei kõla ta häälest enam
pisimatki lootust, kui ta nagu masinlikult kordab:

„Veel... väheks... ajaks... siia?“

„Jah.“

„Miks?“

„Sellepärast, et... sealt tuuakse veel... neid õnne-
tuid,“ ütleb valges rätis naine, pöördub jälle kõrvale ja
paneб oma pikad luised käed kõhul risti.

Kapten Koger pöördub korraga, läheb otsustavalt astu-
des valges rätis naise juurde, küsib kindla häälega, mis
paneб lähedalseisjaid ringi vaatama:

„Kas nende seas on ka minu omad?“

Naine ei vaata ta poole. Kuid major Kadaras kuuleb
selgesti, kuidas sõbrale vastatakse:

„Jah... koolijuhataja... ka teie omad.“

Vaikus.

„Jah... niisiis... ikkagi...“ pomiseb kapten Koger.

Siis ajab ta enda sirgu ja sammub otse veoauto juurde, mis on vähepeal pärale jõudnud ja peatub juba varem kohaletoi metatud ohvritest veidi kaugemal.

Kapten Kogre naine tõstetakse maha esimesena, ja kohe asetatakse väikese, hapra ema kõrvale ka mõlemad lapsed — üsna vastu ta puusi, nagu ta oli neid ikka hoida armastanud.

„Nõnda, Elsa... ja teie seal, poisid...“ ütleb kapten Koger, põlvitab maha ja hakkab neid ettevaatlikult korraldama.

5.

Väikese vabrikualevi elanikud pole põgenenud läheneva rinde eest kuigi kaugemale — enamik neist on varju otsinud läheduses asuvas metsas ja selle taga laiavas soos — ning juba sama päeva õhtuks on nad kõik tagasi oma kodudes. See on nagu väike rahvasterändamine: üht maantee äärt mööda voolab asulast eemale sakslasi jälitavaid sõjaväeosi (tanke, hobuvoore, traktoritest veetavaid kahureid, jalaväge nii marsi korras kui veoautodel), teist maantee äärt mööda rühib aga asulasse tagasi nagu oma põgenemist häbenevaid vanamehi, tõrkuvaid kitsi tirivaid moore, naisi käsivankrikestes istuvate lastega. Üks kui teine tirib käe otsas raskeid vineerkohvreid, see kannab õlal tekisse keeratud pampu, tollel on rohkesti tegemist oma eeslukatava käruga, mis ei taha kuidagi teed pidada. Kõigil on rutt; kõigi silmad säravad; kõigi näod läigivad higist, mida aga nagu ei märgatagi, — mis siis, see ei tähenda midagi, ammuoodatud suursündmus on ometi viimaks aset leidnud ja muu omab selle kõrval veel vaid üsna tühist tähtsust!

Õhtul kella kuue ajal korraldab diviisi poliitiline osakond turuplatsil miitingu. Seda tehakse improviseeritult, ilma pikemate ettevalmistusteta ja eriti selletõttu pääseb juba esimesest hetkest peale maksvusele siiras ning südamlük toon, mis kisub paljudele kuulajaist pisarad silmi. Punaarmee poolt kõnelevad diviisiülema asetäitja poliitilisel alal polkovnik Leibur, noor, tulise hingega leitnant Roone ja veel keegi siit pärit olev reavõitleja, töölisi koguneb kõnetooli lähedusse vähemalt mitusada ja sõna võtab neist tervelt kuus inimest. Need on kaua aega lahus viibinud sõprade vastastikused tervitused; need on tulised, südamest tulevad ja südamesse minevad sõnad, mille kaudu kõnelevad enam kui kolm aastat tummalt küdenud unistused ning igatsused; need on võidurada sammuva, rahulikku tööd armastava rahva kirglikud ning karmid töötused viia oma võitlus lõpuni võimalikult kiiresti, et asuda siis jälle ühiselt, külg külje kõrval oma pinkide taha, oma masinate juurde... Ja avalal, päikeses virvendaval, sileda asfaldiga kaetud väljakul tundub kogu aeg mingisugust seletamatut, isegi valgehabemelisi taate nakatavat jõudu, mis muudab kõik kuidagi kergeks ning arusaadavaks: muidugi, see on nõnda, teisiti ei saa see ju ollagi!

Lõppsõna ütleb kapten Koger. Kui ta lihtsa, punase riidega kaetud lauakese taha astub — pikk, sihvakas, heledaks pleekinud pluus rihma all korralikult sirgu tõmmatud —, tekib järsku sügav vaikus. Kõik teavad tema perekonnaga juhtunud katastroofist ja kõigil on tunne, nagu peaksid nad ta ees mütsi maha võtma ja sügavasti kummardama: pole kerge täita oma kutsekohustusi sellisel katsumispäeval, sellise suure mure raudrasketel tundidel. Ja kui kapten Koger oma asjaliku ning kindla sõduritöötuse lõpetab, müriseb sügavsinise augustitaeva poole üksmeelne jõuline „hurraa“, mis veeb kõikjale laiali — rindele järele mööda valget maan-

teed, väikeste hallide töölistmajade vahele, eemale sügiseste põldude poole...

„Jah, ta on mehine mees... meie koolijuhataja! Vaadake — nagu kivist!“ ütleb keegi major Kadara selja taga.

Ning üks teine hääl lisab mõtlikult, kaalutledes:

„Eks nad ole vist nüüd kõik... niisugused. Kõvad ja kindlad... Küllap see tuli, mis neid karastas, oli valus tuli... et kui ollakse sellest läbi käinud, siis ka... osatakse olla ja oma tegusid teha...“

Pärast miitingut kujuneb nagu iseenesest rõõmsaks „kohtamiseks“, — alevinoored jäävad kohale ja varsti tehakse algust ka tantsuga. Esialgu keerutatakse valjuhääldaja saatel, siis marsib ootamatult kohale diviisi puhkpilliorkester, pisut veelgi hiljem, kui kutselised moosikandid vaheaja teevad, tuuakse välja lõõtspillid, mis asendavad puhkajaid. Lauldakse. Korraldatakse ringmänge. Erutatud hääled pärivad tuttavate järele, kes läksid siit samuti esimestel sõjapäevadel ja kellest pole ikka veel jälgegi. Rõõmsas taktis liiguvad jalad — tüdrukute omad klõbisevates puukingades, kavaleride omad raskeis kohmakais sõjasäärikus — tõstavad õhku suuri halle tolmutpilvi, mis ulatuvad alguses vaid akendeni, kuid kerkivad juba varsti üle katuseharjade.

Major Kadaras jalutab veidi aega ringi pidumeeleolust vallutatud rahvahulgas, vahetab tervitusi üksikute vastujuhtuvate tuttavatega, kuulab hajameelselt nende jutustusi raskest okupatsiooniajast. Ikka ja ikka tõuseb tas tahtmine sisse astuda majja, kus ta enne sõda elas, külastada korterit, kus ootas ta tagasitulekut ta väike särasilmne teekaaslane... alles pool aastat tagasi. Aga ikka ja ikka tõrjub ta selle mõtte endast jälle eemale ja otsustab lõpuks, et ta võtab selle käigu ette homme, kui ta on end pisut välja puhanud selle tulise päeva väsimusest. Ning kui päike viimaks pargi taha veereb, läheb ta tasakesi

astudes läbi alevi, et käia kord koolimajas, kus ootavad matmist kaksteistkümmend terroriohvrit.

Uus täitevkomitee esimees mobiliseeris diviisi ohvitseride kaasabil kõik olevad võimalused ja juba mõne tunniga olid puusärgid valmis. Nüüd seisavad need kõrvuti kõige suuremas klassitoas; küünlad põlevad akendel ja peatsis; auvalve sõduritest ja töolistest korraldab hääletult oma vahetusi, vaikselt astudes käib siit läbi kogu alevi elanikkond. Omaksed istuvad siinsamas, on oma nutud juba ära nutnud ja näivad millegi üle sügavasti järele mõtlevat, pead kummargil, käed süles.

Juba ukstel hoovab vastu närbuvate lillede imarat lõhna, millesse seguneb veel värskete kuuselaudade vaiguhõngu. Miskipärast tundub see major Kadarale häirivana ning vastumeelsena ja esimesel hetkel tekib tahtmine kohe ringi pöörduda ning lahkuda. Kuid selle asemel et säärasele meeolule järele anda, astub ta teiste kannul sisse ja suundub kohe sõbra juurde, kes seisab sirgena ning liikumatuna kolme kõige äärmisema puusärgi juures.

Pisut aega ei lausu kumbki sõnakestki. Siis puudutab major Kadaras sõpra käisest ja ütleb tasakesi:

„Vennas... sa peaksid nüüd pisut puhkama.“

„Ei. Seda kõike saab... hiljem,“ vastab kapten Koger pead pööramata.

„Kavatsed sa siia jääda... kogu ööks?“

„Jah.“

Major Kadaras ei küsi enam midagi ja lahkub juba varsti — nii on see kindlasti parem: rõõme jagatakse, murekoormat kantakse üksipäini! Ja parajasti, kui ta leinatoast pimedasse koridori astub, meenub talle järsku lause, mida ta on kindlasti alles hiljuti kustki lugenud, ehkki ta ei suuda praegu paremangi tahtmise juures meelde tuletada, kust nimelt. „Kui sinu süda on terasest, siis võib sinu soomusrüü ka puust olla...“

Veidi hiljem astub major Kadaras jälle tänavale. Hämarus on juba maale laskunud, pea kohal vilguvad esimesed tähed. Vanade puude siluetid tõusevad taeva ehapunakal taustal esile tumedatena, rasketena, sest tuult ei ole ja ükski leht ei liigu. Aedadest imbub pisut kõdunenud lõhna, mis segunedes vanade puumajade mõru suitsulõhnaga toob jälle hinge selle vaikse kodususe-tunde, mis oli juba varasest lapsepõlvest peale ta meeltesse püsima jäänud.

Major Kadaras otsustab nüüd kohe staapi minna, et end hommikuks hästi välja puhata, pöördub aga selle asemel hoopis vastassuunda, südaalevi poole. Sealt kuul-dub ikka veel rõõmsaid tantsulugusid, laulu, heledaid naerupurskeid. Kuskil kaugel-kaugel, vähemalt kümne või veelgi enam kilomeetri taga, mõiratavad paar korda raskekahurid. Hämarus on vahepeal veel pisut tiheda-maks läinud, siis aga tõuseb kuu, ja pimedamaks enam ei muutu.

Väikest põldude äärde viivat kõrvalhüpet tehes jõuab major Kadaras varsti sellesse aleviossa, kus seisavad ridamisi vanad iidsed telliskivikasarmud — madalad ühe-kordsed hooned tillukeste akendega ja loendamatu hulga korstnatega. Kui ta veel laps oli, elas ta isa kogu oma neljaliikmelise perekonnaga tibatillukeses toakeses, nagu neid leidub ühes sellises lodjatalolises majas vähemalt paarkümmend, kui mitte enam. Siis oli ikka nõnda, et tööliste kogu vaba aeg kulus kasarmu seina veerde asetatud pingikestel peetavaile vestlustele, mis asendasid nii klubi kui loenguid, nii jalutuskäike kui muidki lõbu-sid. Vahel „plessiti“ omavahel pudel või teine viinagi, ja säärastel kordadel oli naistel tegemist, et mehi kuidagiviisi kambrisse õlekotile saada...

See väike mälestuskilluke paneb major Kadara jälle naeratama. Ta tasandab sammu, kuulab — oo-jaa, seal istutakse ja arutatakse tänagi, seal vahetatakse tänagi

muljeid erutava päeva sündmuste üle, mis ei lase kindlasti und veel laugudele tulla. Ja kui ta hetkeks teisel pool tänavat kuulutuselba kõrvale seisma jääb, kostab ta kõrvu koguni selgesti, kuidas sügav ning sume taadihäääl pajatab:

„Ah või meistri prouhjen avaldas arvamist, et... sakslased võivad veel tagasi tulla? Noh, vale! Eks me ole näinud nüüd viimaste kuude jooksul nii nende jaksu kui meie omade jaksu. Neljakümne esimesel nad võisid ju mängida. Nüüd aga — anna muudkui jalgadele valu, et veel mõnegi hamba vanuks päeviks kaasa saaksid viia... hehehee!“

„Ei-noh, see on õige! Või mul tagasitulijaid! Passisin sealt oma puukuurist... ja nägin küll. Hüpati siin aina ja... karati. Et siia saati ja mitte kübetki enam. Kui see mürin aga täna hommikul järsku peale hakkas, siis... jooksid nagu peata kanad...“ arvab teine, veidi käbedam hääl.

Ja kolmas hääl — omaltki poolt:

„Kuula nüüd rästikute susinat. Naerma ajavad! Või tahavad ehk veel inimeste meeli kõigutada? Noh, moka-laadaga enam kedagi ei sega. Kas vähe räägiti, kuidas meie poisid olevat seal Uuralites niisakesteks jäänud ja seisvat vaevalt jalul... Jessus... vaatasin ja... kas või hirnu... hehehee! Mehed nagu karud... turjakad!“

„Tõsi, tõsi, täitsa nagu karud!“ hüüab teine hääl uuesti. „Võta või see Roone Sass... Sai teda's enne sõda vähe nähtud! Poisike... aina keksis! Nüüd aga...“

„Kas vana ennast silmasite?“ küsib esimene hääl.

„Silmasime! Kuidas siis — silmasime!“

„Nnoh?“

„Ah et kuidas paistab või?“

Tekib jälle väike paus, — küsija näib ootavat, küsitavad näivad kaalutlevat, mida vastata. Major Kadaras tunneb, kuidas ta kõrvad vastupanematu jõuga hõõ-

guma hakkavad. Ja teine hääl venitab alles tükikese aja pärast:

„Noh, tema oli ju tubli mees juba vanastigi.“

Esimene hääl aga arvab nüüd kaheldes:

„Tjah... oli küll. Muidugi oli. Ja sedap tean ma isegi. Aga p ä r i s tubli mees polnud ta siiski mitte. Näe, neljakümnendal aastal, kui ohjad vabrikus ta kätte anti, kipus ikka nii mõnelgi korral kõhtu rinnast kõrgemale upitama. Aga see pole hea... oi j e h... see ei ole hea, sõbrakesed!“

„Selles on sul muidugi õigus, et... neljakümnendal aastal kippus nii mõnigi kord kõhtu rinnast kõrgemale upitama...“ kinnitab üks istujaist ka omalt poolt.

„Tjah... Aga vaadake nüüd!“ ütleb esimene hääl. „Või ta's polnud veel kuulnud, kuidas ta naine siit minema viidi ja linnas... orjatööle pandi. Aastaid... aastaid ootas... Nüüd aga pesa tühi ja lõhutud... kraamgi ära röövitud... Seisis miitingu ajal all, meie hulgas. Kuulas, silmad kissis. Kõik oma valud ja vaevad neelas alla, ei näidanud neid kellelegi. Ja vaat sihukest meest... tuleb austada.“

„Selge!“ nõustub kolmas vestlejaist. „Või võta see meie koolijuhataja... Õige, kõigile löövad niisugused koledad asjad... nagu noaga südamesse. Ja üks temale samal kombel, temale samal kombel. Kõneles seal... Kas hääl värises? Ei värisenud! Ja nii peab see olemagi! Või... meistri... prouhjen kuulutab, et... sakslased... võivat... tagasi... tulla! Heeh!“

Too juhuslikult pealtkuulatud vestlus äratas major Kadaras äkki suure, sügava õnnetunde, — need kolm seal pimeduses olid avaldanud tema ja ta sõprade kohta peaaegu samu mõtteid, nagu neid oli alles läinud õhtul avaldanud polkovnik Raismik, aga nad olid seda avaldanud siiski kuidagi teisiti, kuidagi omamoodi... Ja korraga on uni läinud, ja korraga on väsimus kadunud,

ja korraga teab ta, et ta käib veel täna ära ka oma raskeima tee... sinna kuhugi jõeäärsesse majja, kuhu ta ei julgenud kogu päeva jooksul samme seada. Ja on kuidagi imekerge ning lihtne kohe astuma hakata — ikka läbi uduse kuuvalguse, ikka läbi selle igikoduse lõhna, mida levitavad ta ümber sügisesed aiad ja mõlemal pool tänavat seisvad vanad puuhooned...

Maja, kus major Kadaras enne sõda elas, asub vabriku peakorpusest mõnisada meetrit lõuna pool, peaaegu jõekaldal. Tamm on lähedal, kohin, mis sealt kostab, matab enda alla kõik muud helid. Heledaks värvitud pulkaed valendab juba kaugele, sellest üle rippuvad sirelid ja jasmiiinid seisavad väga vaikselt, oksad nõrjus. Jalgvärv kääksatab kuuldavalt, ja otsekui sellest kohkudes kustub too ainuski tuluke, mis vilgub kustki teise korra aknast läbi vigastatud pimenduskatte.

Major Kadaras seisab ivake aega lühikesel kõnniteejupikesel, mis viib tänavalt majaukseni, mõtleb pikkamisi ja asjalikult, et ta peab siiski tagasi tulema sobival ajal. Seda enam, et ta ei suuda järsku ka parema tahtmise juures meelde tuletada sedagi, kes nimelt peale tema siin majas varem elasid. Ja ta pöördubki juba, kui jalgvärv ta selja taga uuesti kääksatab, — sealt tuleb veel keegi.

Korraga hakkab major Kadara süda metsikult peksma, ta vajub kogu kehaga ettepoole, ta meeltele laskub midagi unenäolikku, midagi ebatõelisuse tunnet sisendavat. Kuid juba järgmisel hetkel on see uimasus talt uuesti läinud, ja astudes kahe pika sammuga lähenejale vastu, ütleb ta tasakesi:

„Meeta... see oled sina! Meeta!“

Väike kühmus kogu peatub, ei usu oma silmi, tõstab käe ja surub selle vastu suud. Ta on veelgi kitsamaks jäänud, ta kannab seljas mingisugust inetut, määrdunud välimusega kotti, ta seelik ning pluus on närudes ja ta

on... paljaste jalgadega. Ja siis viskub see kurnatud, jõuetuks piinatud olend mingi uskumatu hooga major Kudara käte vahele, nuuksudes vaid ühtainsat mõtet, mis oli teda püsti hoidnud kõigis möödunud katsumustes:

„Tulid... tulid... ometi, tulid siiski!“

„Tulin, kallis!“ ütleb major Kadaras, naeratab ja suudleb ikka jälle ning jälle kuumi, kuivusest pragunenud huuli, mis on nüüd soolased aina voolavaist rõõmu-pisaraist.

6.

Järgmisel päeval tuleb teade sakslaste uuest taganemisest. Diviisi staap, kelle käsutusse on major Kadaras ajutiselt määratud, otsustab kiires korras rindele järele sõita, et sellega mitte sidet kaotada. Ja samuti läheb polguga ühinema ka esimene pataljon, kuna ta on oma ammuoodatud täienduse öösel kätte saanud ja võib lahingutest osa võtta uuesti löögijõulise üksusena.

Selles on jälle midagi pidulikku, midagi, millest tahavad kõik osa saada. Kogunemine toimub turuplatsil. Roodud, juba varakult lilledega üle külvatud, ilmuvad uljal sammul nurga varjust välja, rivistuvad järjekorda, orkester asub kõige ette, kapten Kogre rahulik, vali hää annab käsklusi. Ning sirgetes ridades, tääkide metsa peal kohal, suundub ligi tuhandemeheline kolonn mõni minut hiljem asulast välja. Tänavatäis rahvast saadab oma võiduteed käivaid vägimehi rõõmsate hõigetega, hüvastijätuviibetega, südamest tulevate tervitustega.

Major Kadaras sammub pargi juures ootava autokoloni poole mööda kõnniteed, kõrvuti oma jälleleitud naisega, kelle lähedust ta tunneb kogu aeg ümber vaatamata. Meeta näib ka täna haiglane ning kurnatud — kleit, mis oli talle kord paras, ripub ta õlgade ja piha ümber nüüd liiga avarana. Ta hoiab tugevasti-tugevasti

kinni mehe käsivarrest, tõstab aeg-ajalt käe, et kuklasse seotud juukseid kohendada, astub väga nobedasti. Valu-jooned pole ta suunurkadelt veel kaduda jõudnud, ta silmad aga säravad nagu muistegi — suured, pehmed, sõstrapruunid silmad, mis näivad vahel väga sügavad ja väga mõtlikud.

Kui pataljon jälle roodudeks ja rühmadeks pudeneb ja kähku-kärmesti veoautodele ronib, nõjatub ta kogu raskusega vastu mehe külge, vaatab, naeratab ainult huultega. Aga kui mehe endagi kätte järg jõuab (diviisi poliitilise osakonna ülem polkovnik Leibur — nende ammune tuttav juba rahuajast — kutsub sõpra juba silmadega), ütleb ta kuidagi tasakesi, kuidagi rahulikult, kuidagi endastmõistetava lihtsusega:

„Nii et, Evald... tuleb siis veel natukeseks ajaks lahku minna...“

„Jah, pole parata, tuleb,“ noogutab major Kadaras.

„Mis sa arvad, kui kauaks?“

„Ma ei tea. Aga ma olen kindel, et mitte kauaks.“

Naine sirgub äkki kikivarbaile; ta silmad on hetke jooksul kurvad, muutuvad niiskeks, hakkavad aga kohe jälle rõõmsalt sädelema, ta tugevate, praegugi veel väga kuumade huultega suu surub end vastu mehe suud.

„Hea küll, kallid... muidugi pole midagi parata! Aga tehke seal ruttu!“ ütleb ta siis naeratades.

„Jah, me teeme seal nii ruttu, kui vähegi võimalik,“ vastab major Kadaras ning naeratab samuti. Siis meenub talle korraga väike hommikune ringkäik, mis ta oli naise seltsis täna ette võtnud läbi vaikusse vajunud vabrikusaalide, vaikusse vajunud masinaridade vahel. Ja ta on juba autos, kui ta hüüab: „Tulebki rutata. Tarvis on ju jälle kähku tööle asuda, et kõik uuesti korda seada!“

Meeta noogutab, naerab, viipab käega ja hüüab veel midagi, kuid mida nimelt, seda major Kadaras enam ei kuule. Mootor hakkab järsku põrisema, väike maastiku-

masin hüppab edasi. Vastu kõrvu vuhiseb vali sõidu-
tuul.

Major Kadaras mõtleb, et kui nüüd tagasi vaadata,
poleks kindlasti enam midagi näha läbi valge tolmu-
pilve, mis paiskub rataste alt õhku.

Kuid ta vaatab siiski tagasi.

1942—1945.

KASVUTUNG

1.

Isa Kuuter algab oma ringkäike töökodades ja garaazis harilikult umbes kella üheksa paiku hommikul. Täna aga pole teda ikka veel näha, ehkki aeg läheneb juba ammugi keskpäevale. Ja kui ta pisut enne lõunatunni algust viimaks ilmubki, siis vaid selleks, et ust korraks suure raginaga lahti tõmmata ja hüüda meister Laagusele, kes on parajasti ametis hiljuti palgatud õpipoisiga:

„Hei, sina ... noormees ... tule siia!“

Nukra näoga hall taat vaatab üle õla, paneb kontrollitava detaili ettevaatlikult pingile.

„See tähendab, et — mina?“ küsib ta kõhides.

„Selge, et sina! Kes pagan's muu!“ põrutab isa Kuuter.

Meister Laagus kõhib jälle, nühib ivake aega õliseid kämbelaid. Siis pöördub ta kiirustamata ja rühbib pisut vimma hoidudes ukse poole.

„Võta müts kah!“ hüüab isa Kuuter. Ja kui meister Laagus sellegi korralduse täidab: „Tarvis on natike nõu pidada. Kuhu see Mart sinder on kadunud, — pole teda siin nagu näha?“

„Ma ei tea. Lasksid ju ise kutsuda.“

„Ahhaa, õige küll. Õiendab baasiga.“

Meister Laagus — sõnaaher nagu ikka — ei lausu midagi ja suleb enda järel ukse. Ja kohe kaob otsekui kuhugi määratusse kaugusse kogu see lärm, undamine, kõrvulukustav vilin ning pehme õlilõhn, mis teda äsja ümbritses. Paljana ja sinisena vaatab juunitaevas suurt hoovi ümbritsevaile hoonetele, järge ootavaile veomasinatele, oma kohmakate kaaslaste kõrval seisvaile sihvakatele sõiduautodele ja üsna plangu veeres konutavale kahele suitshallile roomiktraktorile. Päike ergab vanalinna teravate katusekelpade kohal ja ühtlase hooga puhuv mere- tuul toob tänavalt paksu liivatolmu, mis jookseb väikeste pilvekeste haaval kuhugi sinna tahapoole.

„Ilmad seisavad meil... tõredad,“ tähendab meister Laagus nagu möödaminnes, tehes seda vaid selleks, et oma suurekasvulist ning lihavat kaaslast rääkima meelitada.

Isa Kuuter ümatab korraks sügavast rinnapõhjast, vaatab ainult silmanurkadega. Ja ütleb siis halvustavalt, nagu mõista andes, et sellised rumalused teda täna põrmugi ei huvita:

„Või... tõredad! Põuda hauvad — vaat seda nad teevad, need tõredad ilmad. Kui nõnda edasi läheb, kiristame kõik talvel hambaid ja imeme päkka!“

Natukese aja jooksul ei kõnelda jälle midagi — rühitakse vaid edasi, lõõtsutatakse kuumusest. Meister Laagus astub väikeste puiste sammudega, kuivetu keha ettepoole vimmas, isa Kuuter vajub edasi raskelt tümpsides, otsekui oleks ta jämeda keha kogu kaal alla pöidadesse libisenud. Aeg-ajalt pöörab ta pead kord paremale, kord vasakule, aeg-ajalt liigub ta lihav nina nagu lõhna tõmmates, aeg-ajalt tõstab ta oma talvana paksu tumeda käe ja rebib vurrusid, mis on juba ammu üleni halliks tõmbunud. Ja näib, nagu võtaks teda vaevava mõtte pööramisest ning käänamisest osa kogu ta ligi sülla pik-

kune keha, — kord hakkab ta ähkima nagu määratu suurt koormat kandes, kord tõmbuvad ta õlad ning turi kühmu, otsekui peaks ta tõukama enda ees mingisugust ränka raskust.

„Kaalud ikka seda laiendamisvõimalust?“ küsib meister Laagus, kuna tal hakkab sõbrast äkki pisut kahju.

„Selge!“ vastab isa Kuuter, sülgab ja vaikib jälle kohe.

„Ja minugagi tahad nõu pidada . . . sellesama küsimuse üle?“

„Just.“

„Süda ei anna rahu, kuni asjad päris katuse all pole?“

„Muidugi!“

„Kas kõrgemate võimude juures ei taheta ehk aru saada . . . neist sinu plaanidest ja kavadest?“

„Miks kurat seal's ei peaks tahetama aru saada?“

Uuesti vaikus. Kaks vana sõpra poevad väga lähetikku seisvate „Fordide“ vahelt läbi, meister Laagus raiub jälle oma lühikest rabedat kõha. Äkki tuleb talle meelde, kuidas ta kihutas kord, ligi nelikümmend aastat tagasi, selle alati rahutu poisi kannul mööda liivaseid alevitänavaid ringi; kuidas nad omandasid kõrvuti ühel ning samal pingil istudes üht ning sama koolitarkust; kuidas nad siis üsnagi paljude unistuste nurjumise järel kuhugi kõrvalise tähtsusega lukussepa-töökotta õpilasteks läksid ja maailmasõja puhkedes äkki teineteise mitmeks-setmeks aastaks silmist kaotasid; ja kuidas alles mõni kuu tagasi nõukogude võimu poolt siinse A u t o d e ja M o o t o r i t e R e m o n t t ö ö k o j a juhatajaks määratud sõber ta jälle kätte leidis ning uuesti enda kõrvale tiris . . .

Kuna selles mälestuses on ühtaegu nii hirmus palju kurba kui ka hirmus palju soojendavat ning kinnitavat, ei saa oma eluüksinduses sõnakehvaks muutunud taat end täna pidada, vaid jätkab jälle veidi aja pärast pärimist:

„Nii et toetus ülevalt poolt on ikka olemas? Noh, mis sa's enam oma meelt-mõtet vaevad!“

„Tjah... mis ma teda vaevan! Hea kõnelda, kui endal pole muret!“ toriseb isa Kuuter. Ja viimaks ometi muutub ta pisut jutukamaks ning hädaldab täiest hingest: „Kõik, kõik on olemas... saad aru. Nõusolekud ja puha. Ja kuni põhjalikumate täienduste saamiseni isegi... vajalikul arvul tööpinke igasugustest pisitillukestest ettevõtetest, millega ei tasu omaette mängida. Aga — ruumid! Ruumid, kurat võtaks! Kerge on plaane teha paberile kritseldades ja... oma peakeses nuputades. Aga katsu nende paberikritselduste ja peanuputamise kestast välja elusse pugeda. Ptüü!“ Ning siis veelgi kasvava ägedusega: „Vaevalt aasta tagasi oli vabu hooneid ja laga segada. Võta niisuguseid või võta naasuguseid. Igaüks pakkus, tahtjaid... polnud ollagi. Nüüd aga — ole lahke! Nuta, kui tahad. Paari kantmeetrit ruumi ümber reite saada, see on... lihtsalt häda. Sihuke si küsimusi sina oma ätinupuga muidugi ei taipa!“

„Jah, sul on õigus, seda ma ei taipa,“ vastab meister Laagus muiates.

„Pead õppima taipama, poiss! Tänapäeval tuleb isegi sinutaolisel vagural valmis olla... et ise kaaluda ja mõtelda!“ ütleb isa Kuuter. Ning viibates nüüd teisel pool kõrget planku norutavate vanade telliskivihoonete poole (muide — kogu vestluse ajal on ta oma kissitava pilgu just neil hoonetel hoidnud), lisab ta jälle pisut üksikasjalisemalt: „Need seal... sobiksid lausa hullupööra. Aga juba ollakse mujaltki jaol. Mingisugune Varumiskomisariaadi vabariiklik viljavolinik või kuidas seda tonti seal nimetatakse. Lollpea! Toppida vilja sihukestesse niiskettesse ruumidesse... Ja peale selle veel piirivalve poisid oma ladude-näljaga... Mehi endil käes nagu marju. Ehitagu! Jah, ehitagu, selle asemel et valmis katuste alla tikkuda.“

Vaikus.

„Ahah, sedaviisi...“ noogutab meister Laagus, õien-
dab oma peenikest ning soonelist kaela ja vahib nüüd
samuti teisele poole planku, mis on muutunud järsku
nagu mingisuguseks edutakistavaks piiriks.

Sel silmapilgul kummardub isa Kuuter veidi ettepoole,
peatub, võtab sõbra kuuenööbist kinni. Ta ilmesse tekib
seejuures midagi üleannetut, midagi lausa ulakat, —
midagi, mis meenutab kohe kauget poisikeseiga, — laud
ahenevad kitsasteks praokesteks, huuled tõmbuvad torru,
lai lõvi pea vajub sügavale õlgade vahele. Ja tirides sõbra
korruga peaaegu vastu oma ähkvat rinda, sosistab ta
ootamatu salapäratsemisega, milleks ei näi olevat erilist
vajadust ja mis meenutab ikka kauget poisikesepõlve:

„Tülitsemiseks läheb igatahes kindlasti... oioioi!
Egas minagi ole ju riisunud lõssitirinalt. Pane tähele, noor-
mees, tülitsemiseks läheb jah.“ Ning siis veelgi vaikse-
malt; peaaegu hingeõhuga: „Lasksin eile õhtul üht kui
teist kohale toimetada. Ja panin vahimehe kah välja.
Igavene kange vanamees — elupõline pootsman. Nii
et... kannad on juba kinnitatud. Eks katsutagu, kas
minutaolist vana jõmmi on kerge kohalt kergitada...
hahaha.“

Meister Laagus ei saa teisiti — ka tema peab naerma.
Jah, see on nõnda, just säärase tempude järgi tunneb ta
ikka uuesti ning uuesti ära oma vana pealiku. Ja ta en-
dagi lausa kiduraks kuivanud lihastesse tuleks nagu
juurde midagi värsket, midagi sellist, mida ta pole taju-
nud enam ammu. Ta kihistab kaua ning mõnusalt, saab
alles suure tegemisega endast uuesti võitu ja hüüab aina
edasi naerdes:

„Eheh... jah... et katsugu sind jah... kohalt kergi-
tada!“

Remonttöökoja kontor asub tänavale viiva värava
kõrval, väikeses ühekordses puumajakeses. Kaks otsas-

tikku seisvat tuba, ühendatud omavahel kitsa ning kõrge uksega, on sel päikeselõõsalisel päeval täis lämmatavat põuakuumust. Heledate töölaudade juures istuvad ametnikud pühivad higi, pärani avatud akende kaudu sisse puhuv tuul tuleb nagu üle miilavate tuleväljade. Kuid isegi läbi selle leitse tungib kohe ninna veidi lahtunud kõltni vee, huulepulga ja kalli ning peene puudri lõhn: helekollaste kiharatega, noor ning sihvakas naisraamatupidaja korraldab end parajasti väikese taskupeeglikese ees, mille läikiv silm sihhib ta õla kõrvalt otse vastu hiljuti valgeks lubjatud lage.

„Kas mu vend käis siin?“ küsib isa Kuuter.

„Pardoon?“ vastab tüdruk omapoolse küsimusega, ehkki pole kahtlust, et ta teeb seda vaid vanast harjumusest: kuskil ja kunagi tähendas see vist erilist peenetoonilisust.

„Mu vend... noh... aga mitte pardoon! Kas mu vend käis siin!“ pahandab isa Kuuter.

„Ah teie vend? Ei, ta ei käinud. Küll aga helistati teile kuskilt... või mingisugusest komiteest ja paluti edasi öelda, et te ilmuksite kohe kellegi... kuidas ta nüüd oligi... seltsimees Naano juurde,“ vastatakse nüüd sädis-tades.

„Vaatah, või parteisekretär ise tunneb juba minu elamise-olemise vastu huvi,“ pomiseb isa Kuuter ega püüagi varjata, et see teade teda millegipärast rahutuks teeb. Siis muutub ta aga jälle julgeks ning hoolimatuks nagu alati ja ütleb meister Laagusele vaheust avades: „Ole hea, noormees. Võta istet. Küllap Mart kah varsti välja ilmub.“

Samal hetkel puhub läbi toa järsk tuuletõmme, — uks avaneb ja keegi tuleb sisse. Jah, seal ta ongi, see lukussepp Mart Kuuter, isa Kuutri noorem vend. See on väike jändrik mees, mõlemast sõbrast vähemalt peajagu lühem, kuid vanema vennaga peaaegu ühejame-

dune. Ta käsivarrelihased on rasked ja sõlmilised nagu köitest punutud, kael lühike ning ruske, laiad, pisut lihavad lõuapärad toetuvad otse rangluudele. Tal on väike madal nina, küsivalt vaatavad head sinisilmad ja nii paksud hülgevurrud, et kogu alumine näopool paistab lopsaka karvapuhmana. Ja kuna ta jalad päev-päevasest püstiseisemisest täna eriti kõvasti valutavad, vaarub ta käimise juures pahemalt paremale, jätkates seda rütmilist liikumist isegi siis veel, kui tal pole vaja enam edasi minna.

„Kuuldub, et sa olevat mind otsinud?“ küsib ta pikka-misi ja vaatab vanemale vennale alt üles näkku.

„Olen. Ja saatsin sulle paaril korral sõnagi,“ ütleb isa Kuuter.

„Milles see asi's seisab?“

„Mõtlesin, et vaataksime õige kolme silmapaariga korruga seal teisel pool planku ringi. Tulin siit läbi, et ka mõnd sirgeldust kaasa võtta.“

„Nojah, tubli küll...“ noogutab väiksem ja noorem Kuuter, topib käe sügavale halli töökuue taskusse ja hakkab seal agarasti tuhnima. Ja otsitava paberi alles tükikese aja pärast hoopiski oma nokaga mütsi siserihma vahelt üles leidnud, lisab ta kohe asjalikult: „Jätsid selle detailidemuretsemise minu hooleks. Käisin just praegu nimestikuga kesklaos või... baasis. Õeldakse, et ei olevat.“

„M-mis, kurat! Kuidas ei ole? Ära sa, poiss, aja lolli juttu!“ kärgib isa Kuuter korruga vihastades. „Esmaspäeval helistasin, vastati, et on küll. Teisipäeval saatsin mehed järele, — paluti tulla kesknädalal, kuna olevat küll ja küll, aga polevat veel välja pakitud. Kesknädalal öeldi, et saatke täna... see on laupäeval... kastid olevat ivake segi läinud ja vajavat sorteerimist. Ja täna siis viimaks — pole ollagi! N-nah, lori! Kas peame's sihukeste ahvide pärast sõidu seisma jätma või kuidas!“

„Tuleb välja neh. Eks paariks päevaks jätkub veel rasva, mitte kauemaks,“ ütleb vennas Mart.

„Katsu sa . . . või paariks päevaks! Maha löön, kui hal-
bust peaks juhtuma!“ ähvardab isa Kuuter.

Hülgevurrudega Kuuter välgutab oma helesiniseid, röömsaid silmi. Kuid pole kahtlust, et ta endagi süda on vaevas ja valutab kibedasti. Vanema venna paugutav pahameel teeb talle aga sellelegi vaatamata nalja, ning puhunud põsed äkki pallidena õhku täis, naerab ta nüüd valju häälega ja sõnab viimaks luksudes:

„Kus-sa, pagan . . . oma hirmutamisega! Mis sa n'd minuga pahandad. Pole ju minul ollagi sihukest väge ega võimu, mis lubaks mul linnas ringi tuhnida ja teiste asutuste laositadest vajalised materjalid välja tuhnida!“

„Noh, seda veel vaatame, kas on või ei ole. Naha ki-
sun seljast maha . . . igal tuhknail, kes peaks siin hak-
kama segadusi tekitama!“ toriseb isa Kuuter juba ivake sõbralikumalt.

„Pole see asi n'd ka nii hull, et . . . liiga karta maksaks. Küllap nad oma kaubakastid viimaks ikka üles leiavad,“ arvab meister Laagus ka omalt poolt.

Sel silmapilgul heliseb telefon nagu kärsitult kutsudes. Töökojajuhataja Kuuter võpatab, kortsutab kulmu ja kum-
mardub aparadi kohale. Siis aga upitab ta enda jälle kohe kogu pikkuses sirgu, naeratab üleolevalt ja ütleb:

„Nõnda et . . . kõneldigi kesklaost. Valmis! Korras! Saada muudkui masin järele, va merehärg, — osasid saad sealt missuguseid! Ütlesin ju sulle juba algusest peale, et . . . pilkavad niisama!“

„Kuram jah . . . just nagu istuks seal keegi sees, kellele meeldiks meid vihastada ja ärritada!“ noogutab noorem vend lõbusalt.

„Noh, kus-sa! Selge, et . . .“ kinnitab isa Kuuter.
Hakatakse minema.

Kaht kõrvuti asuvat hoovi lahutavas plankaias on kitsas mulguke, — keegi on sealt paar lauda välja murdnud ja uusi pole veel asemele pandud. Nii üks kui teine Kuuter peab hea tükikese aega vaeva nägema, kuni neil õnnestub viimaks oma jäme keha sellest kitsast august läbi suruda. Aga siis on see kõigest hoolimata tehtud, — nad puhastavad kähku püksipõlvi, vaatavad üle õla, irvitavad, pilgutavad kavalalt silma endi kannul kõmpivale meister Laagusele, jätkavad viimaks teed peaaegu kiki-varbail, otsekui kasvaks kuskil seal eespool viljast nõretavate okstega õunapuu, mida nad valmistuvad praegu tasapisi koormast vabastama.

Üks ätt — keskmist kasvu, jändrik, tätoveeritud kätega ja salkudena rippuva halli habemega — istub plangu ääres päikese käes, tõuseb ja longib neile vastu. Tal on väga kavalad, väga väikesed ja väga lustakad silmad; iga sammu juures toetub ta pahklikule kadakakepile, mille ülemine peaaegu käsivarrejämmedune ots läigib päikeses; ja kui ta kolme vana sõbra juurde jõuab, irvitab ta äkki niisama uljalt-poisikeselikult nagu needki.

„Noh, pootsman-Andres, kas kõik on korras?“ küsib isa Kuuter.

„Korras, korras, k'p'tän!“ raporteerib hall ätt. „Tunnikest paar tagasi loovisid siin mitu mundris meest ja raputasid väravat. Nõudsid sisselaskmist ja... võtit. Mina ütlesin neile puha selges sula nende endi keeles, et... see ankrupaik pole enam saadav... hohohee. Vandusid mis hirmus, läksid aga siis minema... hohohee. Pärastpoole palus aga sisselaskmist keegi pikk ja kõhetu isand... rind ees nagu raadega purjekal... ja nina püsti. Irises kah midagi, aga nii lärmiks ei läinud.“

„Jahah, või kahelt poolt üsna otsastikku!“ naerab isa Kuuter, ootab, kuni ustav valvur määratu suure luku-

augu kohale kummardub, ning õpetab siis leidlikult: „Ütle teinekord, et sul on püss. Ärgu särutagu siin kedagi ringi! Riigi hooned ja riigi varandus. Et kui sõnadest ei aita, annad kohe peotäie linnuhaavleid tuharatesse nagu kärtsub!“

„Ütlesin juba nõnna, k'p'tän, ütlesin juba nõnna!“ kiitleb ätt, lükkab raske ning paksu ukse suure mürinaga lahti ja jääb ise sõdurlikult-sirgelt selle kõrvale seisma.

„Palun. Olge head, astuge sisse,“ ütleb isa Kuuter.

Nende sõnade juures äigab ta meister Laagusele kämb-laga abaluude vahele ja lükkab selle pimedasse ning rōs-kesse ruumi, mis kerkib järgmisel hetkel nende ette.

Natuke aega minnakse edasi mööda sumedalt tümpsu-vat telliskivipõrandat. Õhk ümberringi lõhnab aastate jooksul seintele kihistunud hallitusest; rusutunnet esile-kutsuvat vaikust segavad vaid tuvid ning nahkhiired, kelle pesakohaks on see tühi linaait juba mitme linnuea kestel.

Peatutakse.

„Olge lahked... vaadake ainult!“ ütleb Peeter Kuuter korruga, ja ta muidu pisut ehk liigagi laiutada armastav hää kostab nüüd lausa pidulikult.

Teised kaks noogutavad pikkamisi. Õieti pole siin näha mitte midagi peale tühja hämaruse ja seda hämarust muust maailmast lahutavate paksude kivimüüride. Kuid nii noorem Kuuter kui meister Laagus teavad ka, et see, millele sõber vihjab, polegi praegu veel nende silmale nähtav, et sõbra käsi osutab neile mitte seda kopituselõh-nalist tühjust, vaid uusi tööpinke, uusi undavaid masi-naid, uusi meistreid nende pinkide ja masinate juures, uusi tõsteseadiseid ning aluseid... kõike, millega ta tahab neid praegu veel lagedaid ruume varsti täita. Ja kuigi nad teavad samuti, et hoopiski suur protsent selle alati pisut liialdatud mõttelendu omava mehemüraka unistus-test jääb kindlasti teostamata, peavad nad temale siiski

tahtmatult järgnema, pehmeks muudetud sellest vägivaldsest ning tugevast energialaengust, mida näivad endas peitvat nüüd kõik Peeter Kuutri jäsemedki.

„Jah, ole hea, vana . . . vaata. Vaata, palun! Meie Mardiga oleme siin ringi sirceldanud nii risti kui põigiti,“ ütleb töökojajuhataja jälle, teeb veel väikese tiiru ja istub viimaks lähima pakkkasti servale.

„Jah, näen . . . Näen . . .“ pomiseb meister Laagus. Ja äkitselt, — samal ajal kui kaks venda hakkavad teineteise võidu ta ette veeretama kõiki ühiselt läbiarutatud tulevikuplaane, — äkitselt tunneb ta vajadust üsna vargsi astudes tagasi minevikku hiilida, sinna kuhugi, kust hõõgub talle viimasel ajal hinge nii kummaliselt sooje mälestusi, millele ta pole seni üldse kunagi mõtelda mõistnud.

Meister Laagus paneb käed pihkudega vastamisi, pigistab need põlvede vahele, suleb silmad. Ja nüüd tundub talle nii imelikult uskumatuna, et ta on juba ligi viiekümneaastane, et elu on tast märkamatuult mööda nirisunud, et tal pole jõudu jätkunud isegi perekonda soetada . . . Ning mis kõige uskumatum: see, mis teda ta noorusaastates igal sammul takistama kippus, on nüüd järsku ületatud. . . ehkki ta ise on juba liiga vana, et kõike saavutatut maitsta täie sõõmuga. Jah, see on nõnda, — seni nii hirmus kõrgetest mäetippudest koosnenud maailmake lamab nüüd üsna kättesaadavana ning sõbralikuna tema ja ta vanade sõprade jalge ees, nad on sulastest peremeesteks saanud, orjadest isandateks, härrade vankrite ees traavivaist kulidest ise vankris istujateks, kes võivad valju häälega kõikjal kaasa rääkida, oma arvamist avaldada, oma käe välja sirutada ja oma tahmase töömehesõrmega näidata ning osutada: „Tehkem nõnda, aga mitte sedasi!“ „On parem peale hakata sellest otsast, aga mitte tollest! . . .“

Ja meister Laagus avab uuesti silmad, kissitab neid, piilub kahe venna poole, kes on jutustamiselt ning kirjeldamiselt märkamatuult üle läinud ägedale vaidlusele, —

kummalgi neist on oma hea kava, mille kohaselt tuleks seda ruumi siin kasutama hakata, ja kumbki ei taha oma tõekspidamisest sammugi taganeda! Isa Kuutri hääl paisub, võtab aina hoogu juurde, muutub tihedaks ning mahalakaks, püüab iga sõnaga noorema venna oma maha suruda ja enda alla painutada. Kas mitte juba sel ajal, kui nad kõik olid veel üsnagi kaugel esimesest habemeajamisest, ei hakanud vana tubli Peetrikese juures ilmnema see ürgne, sagedasti lohmakas, paigalpüsimatu tegutsemistahe, mis pidi varem või hiljem jagu saama rahulikuma laadiga sõprade-seltsimeeste inertsusest? Kas mitte juba siis, kaugetes ning armsas lapsepõlves, polnud nõnda, et ründajad-edasirühkija oli ikka tema seal, too tänane pakkkastikesel istuja, kuna teised otsisid harilikult käidavamaid teid ning sissetallatud rajakesi? Ja kuigi tal puudus pahatihti aeg kui ka püsivus süveneda ning asjalikult-põhjalikult uurida, oli ta lai kogu kõigest hoolimata ettepoole vinnas, tema pilk suunatud neile maile, kus käis parajasti võitlus uste avamise eest tulevikku. Ning sinna, kuhu jõudsid paljud teised lugemise ja õppimise kaudu, jõudis vana hea Peeter ikka hoopis pikemat ja vaevalisemat teed mööda — oma õige vaistu ja isiklikkude kogemuste kaudu, olles selle eest aga ka valmis kaitsma oma valu-sates katsumustes kujunenud tõekspidamisi kas võitküünete ja hammastega.

Korraga peatuvad meister Laaguse mõtted Peetri kõige vähem valgustatud eluperioodi ees, selle perioodi ees, mille kohta ta on kavatsenud juba ammugi üht-teist järele pärida, seda seni siiski millegipärast tegemata. Ja kuna kaks venda on oma ägedas vaidluses parajasti tillukese pausi teinud, pöördub ta nüüd kohe isa Kuutri poole ja pärib asjalikult:

„Mul on meeles, nagu oleksid sa 1. detsembri ülestõusu puhul kah veidi tangide vahele sattunud... Kuidas sa sellest supist jälle välja pääsesid?“

Isa Kuuter pühib ikka higi, pilgutab kiiresti-kiiresti silmi, — too küsimus tuleb talle täiesti ootamatult. Aga ta seab oma mõtted kohe sellele vastavalt ümber, tõmbab pilgu ümbritsevast hämarusest kuhugi enda sisemusse ja toriseb viimaks pahaselt:

„Sellest . . . s u p i s t? Mis — s u p i s t! 1. detsembri ülestõus, noormees, polnud mitte mingisugune supp, vaid hoopiski suur ning tõsine asi!“

Meister Laagus naeratab.

„Muidugi,“ ütleb ta, „oli see suur ning tõsine asi. Ja nii ma ei mõtelnud ülestõusust endast, vaid nendest tapapäevadest, mis sellele järgneda lasti.“

Isa Kuuter tõmbab nüüd kulmud alla, laskub kühmu põlvede kohale, mõtleb. Natukese aja jooksul paistab ta ümbritsevas hämaruses täiesti liikumatuna, tundub tavalisest veelgi raskemana. Siis võtab ta jälle oma lihava ninaotsa kahe näpu vahele, pöörab seda paar korda edasi-tagasi ja jutustab viivitades:

„Ah, et kuidas ma sellest hilisemast supist välja pääsesin? . . . Kuule — eks rabelemist ikka olnud . . . ja oma väikesi hirmutundmisi. Need haisuajajad sattusid juba kohe mu jälgedele ja löid mu paariks päevaks isegi kinni. Önn muidugi, et nad ei tundnud minus ära seda salajast sidemeest, kes auto-tankide üksuse poistega ühendust pidas . . . Seda sa muidugi tead, et ma olin sel korral . . . sõjast saadik . . . lennuväes lukussepak, — muud paremat polnud parajasti ette võtta ja katsusin sedaviisi ära ka sihukese kannika. Aga sellele mehele, kes oli meie juures see õige seadja ja korraldaja, ei juhtunud sattuma, ja temap see oligi, kes minu samuti välja tõi . . .“

Meister Laagus kuulab tähelepanelikult, kitsas keha ettepoole vimmas. Kui jutustaja väikese pausi teeb, küsib ta:

„Kes see päris õige mees siis oli?“

„Kes? Küllap olen sulle temast vist kõnelnudki. Prae-

gune Punaarmee major... tol ajal veel leitnant... selt-simees Kangur.“

„Ahhaa...“ teeb meister Laagus tasakesi.

„Jah, näed sa. Sa ju tead teda, eks ole?“

„Tean.“

Meister Laagus noogutab. Ta mõistab nüüd sedagi, kust on pärit kas või tema endagi venna usaldus tolle rüüsa ja kodanliku armee ohvitseri vastu, keda ta on viimasel ajal üsnagi korduvalt siin kui seal esinemas kuulnud.

Ja isa Kuuter noogutab ka omakorda ning jutustab edasi:

„Just tempap see oli jah, kes pääses tol korral nagu õnnelkombel ise ja kes päästis ka minu. Päris täpseid salaasju ma ju muidugi ei teadnud sel ajal ega ole neid ka hiljem uurinud, aga see on küll selge, et ta oli sõjaväes üks tähtsamaid meie-mehi. Noh, ettevõtte äpardus, ja mõttetult rinda ette upitada oleks olnud lollus. Mäletan veel nii selgesti, kuidas ta paar tundi enne mu kinnivõtmist minu enda juurde kutsus ja ütles, et kui mind peaks arreteeritama ja kui ma kardan, et ma ei suuda lõugu pidada, siis võtku ma revolver ja lasku ennast juba aegsasti kuskil angaarinurgas maha. Vahtis ise uurides... nagu kotkas. Ma ei ütelnud midagi, aga pidasin ta pilgu välja. Ja pidasin lõuad kah, kui mulle samal õhtul püssivarba anti. Noh, kroonulukussepaks ma enam muidugi ei jäänud ja siblisin tasapisi edasi juba eraelus. Ikka nagu kana... ümber härrade jorjenipõõsa... kuni see jorjenipõõsas kukkuski meie kõigi ühise siblimise tagajärjel mullu suvel külili nagu kantsus. Ja küllap tegi seltsimees Kangur seda siblimistööd omaltki poolt edasi, seal pole muidugi kahtlust. Ainult, et aeg oli sihuke, millal kõik paistis väliselt nii väga vaikne ja rahulik olevat...“

„Jah...“ pomiseb meister Laagus.

„Nimelt!“ hüüab isa Kuuter. Ja neid ammusi mälestusi

veel veidi aega edasi heietanud, lõpetab ta viimaks naerdes: „Eks ta ju nõnda ole, noor sõber... Uks inimene on ühtpidi, teine teistpidi. Sina oled külm ja rahulik nagu kala, vennas Mart on mul jälle rohkem karu-taoline... tätsab pikkamisi ja aeglaselt... mina aga pean ikka midagi murdma ja... mässama. Ja kui sa ise veel tead kah, mis asja eest sa murrad ja mässad, miks siis ka mitte murda ja mässata. Eeh... päris õigeid poliitikamehi ei saa teist kumbagist vist surmatunninigi mitte. Ei taha nagu uskudagi, et üks teist on minu vend, teine... minu oma-aegse hea tuttava Kristjan Laaguse vend, kes on minust ju ikka veelgi kangem olnud... ja-jah...” Ning äkitselt vajub ta suu ootamatust, välguna pähe tungivast mõttest lausa ammuli. Ta surub käed põlvedele, tõuseb, kissitab nagu ereda valguse pärast silmi ja ütleb madala häälega, väga pikkamisi: „Kurat, näed — togu mis togu! Maadlen siin jumal teab kellega ja pean vanale heale Naanole aru andma... Ega tea ise veel sedagi päris kindlasti, kuidas lugu läheb. Sinu vend Kristjan! Pagan, jah, sinu vend Kristjan, vana!”

Meister Laagus ei taipu kohe.

„Minu... vend... Kristjan?” kordab ta arusaamatuses.

„Aga just... noh... loomulikult!” Ja kummardudes kogu oma raske kehaga istuva sõbra kohale, seletab isa Kuuter nüüd sosinal: „Armas aeg... lollpea... ta on ju arusaaja ja taibukas mees! Ja töötab keskkomitees. Sõidan Tallinna, seletan talle kõik algusest lõpuni ära, kummardan maani: „Aita mind, sõber, aita, olen plindris...” Ja kas sa arvad, et ta ei aita mind? Aitab! Tema, kaine nupuga mees, taipab esimesest sõnast kohe, mihuke tähtsus oleks ühel korralikul ja eeskujulikul remonttöökojal, kuhu võiksid parandamisele tulla lombakad mootorid mitte üksi meie oma ümbruskonnast ja ressoorist, vaid... kas või kaugemaltki... ja kus saadaks hakama peaasjalikult just nende vigadega, millega kohali-

kud väikesed töökojad ise hakkama ei saa... Kas pole õige, poisid?"

Noorem Kuuter kinnitab samuti hasarti sattudes:

„Õige, õige, õige, muidugi õige... noh!"

„Näete nüüd!" ütleb töökojajuhataja.

„Jah, mina arvan kah, et see on õige mõte," lausub meister Laagus viivitades. Ja siis lisab ta veelgi aeglase-malt, kuna talle näib, et mingi seletamatu raskus võib iga hetk ta kurgu kinni pigistada või — mis veelgi hullem — talle pisarad silmi tuua: „Tallinna sellepärast sõita sul ei maksagi. Mu vennas Kristjan on praegu puhkusel ja jääb veel umbes nädalaks ajaks... minu juurde."

„Mi-i-s... inimene... ja seda kõneled sa alles praegu!" hüüab isa Kuuter. Siis ajab ta enda sirgu, õiendab nagu kedagi võitlusse kutsudes õlgu ning ütleb rõõmsalt: „Soo. Lähme. Eks vaatame's järele, mis mulle seal seltsimees Naano juures kõige suuremaks süüks pannakse." Ja venna poole, kes seab enda ustavalt ta kannule: „Sina aga, poiss, korralda asi nõnda... see tähendab nende neetud detailidega... et ei tekiks mitte mingi-suguseid viperusi. Ja passi sa peale, kui sa mul midagi viltu lased. Teivast saad, pane tähele!"

„Just, just, et teivast saan..." kihistab noorem vend lõbusal meelel.

Hakatakse minema. Tätoveeritud kätega valvur-ätt keerab paksudest laudadest ukse jälle kinni ja hakkab pisut keksil pootsmanisammul selle ees edasi-tagasi käima.

3.

Keskpäevane linn on pisut unine. Mööda tänavat alla rutates on sõpradel jälle tunne, nagu leegitseks kuskil siin läheduses tohutu hulk nägematuud kütiseid, mille raske ning kuum ving matab rindu ja teeb laud kibedaks. Umberringi on väga vaikne; ainult üsna harva kuuldub

siit kui sealt avatavate ning suletavate hoovivärvade käginat ja tuules lõnkuvate õhuakende heledaid lõksatusi. Üksikud vastutulijad — mehed iilingutes paisuvates heledates särkides ja naised ning tüdrukud rõõmsalt lillelistes kleitides — higistavad, lõõtsutavad, vehivad endile taskurätiga tuult, ja piki tänavat üles ning alla kihutavate autode kahinas võib aimata üha süvenevat põuda.

Pärast umbes kümneminutilist nobedat astumist jõutakse kohale. Sekretäri kabinet asub teisel korral. Laial kivitrepil kui ka koridorides valitseb meeldiv jahe dus, — kustki immitseb vahetpidamata karastavat, mere ning puulehtede järele lõhnavat tõmbetuult.

Isa Kuuter koputab ja krimpsutab ise seda tehes nägu, — ta meeoleu hakkab jälle langema ja ta peab end julgustama kas või säärase alpimisegagi.

Teiselt poolt ust vastab vali ning rõõmus hääl:

„Jah, sisse.”

Tuba, kuhu nad nüüd astuvad, on ruumikas, sambla karva tapeetidega hämaraks muudetud ja väga suitsune. Paremas seinas asuva akna all seisab suur kirjutuslaud, mille juurde viib triibuline põrandariie.

Seltsimees Naano — lühikest kasvu, lühikese ning raskepärase kehaga endine rauatreial, kelle selja taga seisab ligi viieteistkümnepäevane vangipõli, — tõuseb pikkamisi, lükkab kaarja seljatoega tooli tagasi ja ulatab sõpradele kordamööda käe. Tal on väga kitsas ja kuiv suu, suur tugev nina ja pisut liiga sügavad meelekohalohud. Oma kühmuhoiduva rühi tõttu näib ta esimesel hetkel pahasena ja isegi nagu ähvardavana. Siis aga viipab ta külalistele sõbralikult-kutsuvalt ja ütleb häällega, mis täidab oma ulatusega kogu ruumika toa, ehkki ta kõneleb koguni vaikselt ning meelega rõhutatud kodususega:

„Istuge. Ja tehke suitsu, kui soovite.”

Isa Kuuter noogutab tänades, muutub äkki väga rahutuks.

„Ole terve, ole terve,” ütleb ta ja katsub naeratada.

Meister Laaguse kuivad sõrmed võtavad paberossi, hetke jooksul püüab ta oma pika nina ees võbisevat leegikest.

Ja sekretär Naano asubki kohe asja juurde:

„Jah, näed sa, vana ametivend, lasksin sind kutsuda ühe pagana piinliku asja pärast...”

„Tean, tean... ja mis seal venitada! Lasksid meid kutsuda selleks, et...” ütleb isa Kuuter.

Sekretär Naano puhub vastu paberossiotsa, raputab sellele tekkivad tuhakübemed suurde heleroosakasse konnakarpi. Ja katkestab nüüd üha enam erutusse satuvat taati omakorda:

„Kutsuda lasksin ma mitte teid, vaid sind. Kuigi mul on loomulikult hea meel näha jälle üle hulga aja ka oma vana sõpra ja meie linna tublit eesrindlast seltsimees Laagust... Ja kõnelemisi on mul kah... ainult sinuga kui käitise juhatajaga...”

„Hea küll, lase's käia!” ütleb Peeter Kuuter ja näib nüüd koguni sõjakaks muutuvat. Vaikus. „Jah, jah, seltsimees sekretär, — lase aga käia!” kordab ta vihaselt. Ning kui mõtlik paus ikka veel ei lõpe, otsustab ta ise rünnata esimesena: „Tean küll, kuhu sa sihid. Need vanad hallitanud linaaidad, mis küljega vastu mu krunti tulevad. Käidi juba kaebamas, eks ole, et vana Kuuter on asunud neile käppa panema ja julgeb vägikaigast vedada kõrgete komissariaatide esindajatega. N-nojah...”

Sekretär Naano kergitab pikkamisi kulme. Ja just sel hetkel, kui ta seda teeb, vilksatavad heledaks pleekinud kulmupuhmaste varjust ta sinakashallid, lihvitud rauda meenutavad silmaterad. Siis puhub ta jälle vastu hõõguvat paberossiotsa, raputab jälle tuhka ja sõnab viimaks viivitades:

„Õige. Niisuguseid jutte sinust aetakse.” Ning veel enam kummargile vastu lauaserva laskudes jätkab ta kohe: „Küsimuse ametlik lahendamine kuulub linna täitevkomitee kompetentsi. Kuna aga meile siia signaalseeriti ja kuna me oleme ju ammused tuttavad ja kunagised ametivennad, siis ma mõtlesin, et... ajame pisut ka omavahelist juttu. Sa tahad, nagu näha, partisanitama hakata, vana?”

Paus. Ja sekretär Naano naeratab nüüd nõnda, et isegi ta hambad korraks välgatavad, tõmbab suure sõõmu suitsu ning kordab:

„Partisanitama tahad hakata vist jah, vana? Mis?”

„Kuidas... partisanitama?” pomiseb isa Kuuter, teab vägagi hästi, mis see sõna tähendab, teeb aga siiski näo, nagu kuuleks ta seda esimest korda elus.

„Jah, kavatsed, kavatsed seda, nagu näha!”

„M-ma... ei saa aru... Seleta lähemalt...”

„Seda halvem, kui sa püüad pealegi veel lihtsameelset mängida,” ütleb sekretär Naano nüüd tasakesi ja on muutunud järsku väga tõsiseks. Ja siis räägib ta kuidagi tungival, kuid ikka veel sõbralikult-lahkelt, otsekui oleks tal tegemist meeldiva, samal ajal aga vägagi suuri puudusi omava koolipoisiga, keda ta ei taha siiski veel karistada, vaid püüab veenda heaga: „Sul on õigus, — käidi kaebamas. Ja teisiti ei saadudki talitada, vennas. Objekti kasutamissoiguse suhtes pole veel otsust tehtud, sina aga kolid lihtsalt sisse ja kõik. Kuidas seda nimetada? Eriti veel, kui arvesse võtta sinu üsnagi vana parteiliikme staaži. Igal juhul ei kõnele see just kõrgest distsipliinist, nagu sa peaksid isegi aru saama. Või mõtled sa siiski teisiti?”

Isa Kuuter ei oota sellist pööret, ta oli endamisi valmis vastu võtma kärarikkaid etteheiteid, paukumist, — etteheiteid, millele oleks võinud vastu vaielda, paukumist, millele oleks võinud vastu paukuda. Kuna seda kõike

aga pole, tundub talle, nagu peaks ta kogu olukorra veel kord algusest kuni lõpuni läbi mõtlema, uuesti terase vaatluse alla võtma. Siis pühib ta jälle paksu, õlise käeseljaga higi, tõmbab kuuldavalt õhku kopsudesse ja ütleb koguni vaikselt:

„Ma ei mõtle... mitte midagi niisugust... see tähendab — teisiti kui sa ise. Mul on neid ruume aga nii hullupööra hädasti tarvis, ja see on kõik.“

Vaikus. Sekretär Naano võtab laualt õhukese metalljoonlaua ja painutab seda hajameelselt. Nähtavasti otsustab ta oma rünnaku lõpule viia, kuigi tal näib vanast sõbrast kahju olevat. Ja ta ütleb nüüd nii rahuliku häälega, et taat ta ees selle rahu üle lausa imestama peab.

„Nii, sul on siis neid ruume hullupööra hädasti tarvis, ja kõik? Ja et oma tarvidust rahuldada, ei leia sa muud viisakamat moodust kui säärase partisanimängimise. Jah, ära kortsuta midagi kulmu, — ma ütlen just partisanimängimise. Muugid ruumid omavoliliselt lahti, paned vahi välja, annad sellele terve rea juhtnööre, mis rääkida ja kuidas talitada. Kas sa kujutled, seltsimees kunagine ametivend, mis juhtub siis, kui täpselt samasuguse loogika kohaselt hakkaksid talitama ka teised pretendendid? Kükitate igaüks ise hoovinurgas ja põmmutate vastamisi nii-öelda kõigist relvaliikidest?“

Isa Kuuter liigutab huuli, niisutab neid keeleotsaga. Siis haarab teda korraga järsku meeleheite hoog ja ta vastab rusikaga vastu lauda lüües:

„Kuradi pärast... kui asi nõuab, siis... kas või nõnda! Jah! Kas või nõnda. Ja... karistatagu. Sest asi nõuab tõesti, saa aru! Neile... teistele... seisab küsimus ainult hästi lihtsas lahenduses, minule on see aga hoopiski raskem pro-pro-probleem. Jah, tead sa... minule ei tähenda need niisked kivihooned tõesti mitte üleaurust nurgakest üleauruse koli tarvis, vaid... vaid... tööpinke, masinaid... kõike... kõike seda, mille abil me edasi saame.“

„Mõistan,“ noogutab sekretär Naano ja painutab ikka metalljoonlauda. Ning surub jälle peale: „Sina aga mõista ka seda, millest mina sulle kõnelen. Ja nimelt seda, et kõike sa võid saavutada ju väga hästi ka normaalse inimese normaalse käitumise korras, ilma vägivalla-aktideta, vastavate sooviavalduste kaudu.“

„Ah kantselei korras? Kantselei korras, ah?“

„Olgu või nõnda, nagu sa seda nimetad.“

Vaikus. Isa Kuuter asetab oma mõlemad suured töömehekämlad kõrvuti lauale, näib ise neid teraselt vaatlevat. Ta ohkab, kehitab korraks õlgu ja ütleb pikkamisi:

„Teame, teame. Kantselei... see on ikka sihuke elajas, kes mälub iga tillukestki küsimust nõnda kaua, kuni meil kõigil hallid habemed ette kasvavad.“

„Võib ju olla. Aga see, mida sina siin nii halvustavalt kantseleiks nimetad, on vaid nõue tegutseda organiseeritult, kooskõlas maksvate seadustega,“ ütleb sekretär Naano ja muigab jälle korraga kogu oma lühikese, tõmmu näoga. „Jah. Ja kõigepealt on see nõue hoiduda par-ti-sa-ni-ta-mi-sest! Saad aru, üks ole?“

„Saan! Ja ometi tähendaks see seda, et... kõik mu plaanid kus kurat lendavad!“

Pisut aega valitseb taas pingeline ootus, — sekretär Naano silmad tahaksid nagu oma vastasistujalt midagi välja imeda, isa Kuutri lõuapärad teevad masinlikke liigutusi, meister Laagus tunneb end imelikult abituna. Siis litsub taat rusikad raskelt vastu lauaserva, tõuseb kogu pikkuses ja ütleb roidumusega, mida ta ei kavatsegi teiste toasolijate eest varjata:

„Hea küll, olgu. Kui vanakurat tahab halba teha, tuleb sellest ikka välja hea. Mina... vastuoksa... tahtsin teha head... selle töö seisukohalt, mida ma juhin... tegelikult aga tuli välja halb. Ma olen vana mees, mulle võib sihukest narri taipamatust ehk andeks anda. Head ter- vist, seltsimees sekretär.“

Sekretär Naano tõuseb omakorda.

„Jah, head tervist,“ ütleb ta rahulikult. „Ja sea see asi jälle ilusasti ametlikkudele rööbastele. Küllap kaalutakse, küllap osatakse su argumentidele õige hind anda ja...“ Korruga ei saa ta aga enam edasi, — ta näeb selgesti, kuidas raskena ja kohmakana ta ees seisva taadi lihavale ninale veerevad kiiresti-kiiresti kaks suurt pisarat, kadudes teineteise järel halli habemepuhmasse, mis silerdab aknast tulevas päikeses raske, pisut seenetanud hõbedana. Ja ilma et ta seda kavatseks, tuleb sekretär Naano nüüd ümber lauanurga, surub oma uuriva pilgu isa Kuutri jonnakalt vaatavaisse, järjest enam vesiseks muutuvaisse silmadesse ning küsib tasakesi: „Kuuled sa, inimene, mis see siis nüüd tähendab... mis see siis nüüd tähendab... vana vennas?“

„Ma... ma olen elatanud mees... mulle võib ehk sihukest... sihukest narri taipamatust andeks anda...“ kordab taat.

Avatud aknast puhub äkki sisse järsk tuulehoog, mis surub õhus hõljuva tubakasuitsu vastu irvakile vajuvat vaheust. Ja sekretär Naano küsib nüüd veelgi vaiksemalt:

„Nii et... see tühi kivikolask on sulle's tõesti lausa eluküsimus?“

„On! On, seltsimees sekretär! Usu, see on mulle eluküsimus! See... see on mulle... ja meile kõigile seal... tähtis nagu... nagu õhk, mille puudumisel me hakkame hingeldama ja lämbuma,“ vastab isa Kuuter niisama tasakesi.

„Hea küll, tubli... sa saad selle õhu! Teen omalt poolt kõik, et sul ei tarvitseks seal ei hingeldada ega... lämbuda...“ ütleb sekretär Naano veidi aja pärast viivitades.

Kogu tagasitee ei lausu isa Kuuter ainustki sõna, — ta ilme on väga järelemõtlik ja ta näost võib märgata, et ta on nii paljusidki asju hoopis selgemini mõistma hakanud ja et ta nii mõnegi asja pärast endamisi kahetsebki.

Ja alles siis, kui nad läbi pärani seisva värava töökoja hoovile astuvad, võtab ta meister Laaguse küünarnukist järsku kinni, väärutab pead ja ütleb aukartlikult:

„Pagana kord ikka küll, see meie nõukogude kord. Nägid nüüd, poiss, kuidas ta mul rinnust kinni võttis ja mu õieti seisma pani. Nii et . . . homme-tunahomme asume kahe käega asja kallale?“

„Jah, homme-tunahomme asume kahe käega asja kallale!“ noogutab meister Laagus ning vidutab silmi — võib-olla päikese pärast, võib aga ka olla, et mõnel muul põhjusel.

Kuum juunipäev edeneb pikkamisi.

Ule madalate katuste tõusvad vabrikukorstnad saadavad tasakesi virvendavasse õhku suuri musti suitsukoonlaid, mis hajuvad pikkamisi pilvitu taeva sügavsinisel tagapõhjal.

Tallinn, 1941.

SISUKORD

Valged metslased	5	X
Esimene armastus	54	X
Kojutulek	94	X
Kasvutung	145	X

Vastutav toimetaja M. J ü r n a.
Keeleline toimetaja V. L i n a s k.

Ladumisele antud 25. V 1949. Trükkimisele antud 27. VII 1949.
Paber 72:103 sm $\frac{1}{32}$. Trükiarv 9000. Trükitähti trükipoog-
nas 67488. Trükipoognaid 5,25. Arvutuspoognaid 11,5. MB-06032.
Trükikoda „Uhiselu“, Tallinn, Pikk tänav 40/42. Tell. nr. 1267.

На эстонском языке.
А. Якобсон. Стремление к росту.

Nr. 10. H. de Balzac, „GOBSECK“.

See on tüüpilisemaid teoseid tollelt prantsuse ja maailmakirjanduse klassikult, kelle 150. aasta sünnipäeva tähistatakse käesoleval aastal. Teos on kirjutatud Balzacile omase haaravusega ja kapitalistliku maailma pahelisuse sügava tunnetamisega ning paljastab tolleaegse saagiahne liigkasuvõtja monstrumlikku nägu.

Nr. 11—12. G. Gulio, „KEVAD SAKENIS“.

Kõnealune abhaasia kirjaniku pikem jutustus viib meid ühte päikesepaistelise Abhaasia mägiorgu, tema loodusliku kauniduse ja tööka rahva keskele. Kolhoositöö parandamine ja sellega seotud raskused, kohalike kahjurite paljastamine, neist jagusaamine, bolševistlik ettevõtlikkus ja võitlusvaim teevad meile teose eriti lähedaseks, aktuaalseks ja suure huviga loetavaks. Autasustatud 1949. a. Stalini preemiaga.

Nr. 13. E. Männik, „PALJASSAARE TIPUL“.

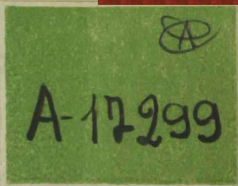
Sisaldab jutustusi „Paljassaare tipul“ ja „Laeva tee“.

Männiku kirjanikupale, tema nõukogulik elukäsitlus on Suure Isamaasõja teemalistes jutustustes eriti selgesti välja kujunenud. Käesolevas „Valiksarja“ numbris loeme Männiku kaasakiskuva ja meisterliku sulega kirjeldatud sündmusi, mis käsitlevad Tallinna sangarlikku kaitsmist 1941. aastal.

Nr. 14. V. V. Majakovski, „AMEERIKAST“.

Sisaldab suure nõukogude luuletaja kriitilisi tähelepanekuid Ameerika elust.

„Valiksarjast“ on seni ilmunud:

- Nr. 1. Viktor Avdejev, „KARJAD TEEDEL“.**
Autor jutustab selles teoses kõitvalt Suure Isamaasõja ajal mitmetuhandepalise sovhoosikarja evakueerimisest nõukogude tagalasse.
- Nr. 2. Anton Tšehhov, „SIREEN“.**
Teos sisaldab rea suure vene klassiku humoristlikke jutustusi.
- Nr. 3. L. Friedland, „ELU PIKENDAMINE“.**
Autor annab heas ilukirjanduslikus stiilis populaarselt ning põnevalt edasi teadusliku uurimistöö tulemusi elu pikendamise küsimuses.
- Nr. 4—5. Boris Galln, „UHES ASULAS“.**
Teoses käsitletakse lähemalt sõjajärgset taastamistööd Donbassi tööstusettevõtteis. Teos autasustati 1948. aastal Stalini preemiaga.
- Nr. 6. A. Puškin, „DUBROVSKI“.**
Jutustuses käsitleb maailmakuulsusega vene luuletaja ja kirjanik kunstipäraselt ja põnevalt pealinna seltskonna ja provintsi mõisnike elu XIX sajandil.

**Nõudke „Valiksarja“
raamatukauplusest
kirjanduse n**

